

J.SAAR

Enamlaste riigipöörde katse

Tallinnas 1. detsembril 1924

Tallinn : Valvur
1925

Trükise digitaalkoopia ehk e-raamatu tellimine (eBooks on Demand (EOD)) –miljonid raamatud vaid hiireklõpsu kaugusel rohkem kui kümnes Euroopa riigis!

Täname Teid, et valisite EOD!

Euroopa raamatukogudes säilitatakse miljoneid 15.–20. sajandi raamatuid. Kõik need raamatud on nüüd kättesaadavad e-raamatuna — vaid hiireklõpsu kaugusel 24 tundi ööpäevas, 7 päeva nädalas. Tehke otsing mõne EOD võrgustikuga liitunud raamatukogu elektronkataloogis ja tellige raamatust digitaalkoopia ehk e-raamat kogu maailmast. Soovitud raamat digiteeritakse ja tehakse Teile kättesaadavaks digitaalkoopiana ehk e-raamatuna.

Miks e-raamat?

- ⇒ Saate kasutada standardtarkvara digitaalkoopia lugemiseks arvutiekraanil, suurendada pilti või navigeerida läbi terve raamatu.
- ⇒ Saate välja trükkida üksikuid lehekülgi või kogu raamatu.
- ⇒ Saate kasutada üksikterminite täistekstotsingut nii ühe faili kui failikomplekti (isikliku e-raamatukogu) piires.
- ⇒ Saate kopeerida pilte ja tekstiosi teistesse rakendustesse, näiteks tekstitötlusprogrammidesse.

Tingimused

EOD teenust kasutades nõustute Te tingimustega, mille on kehtestanud raamatut omav raamatukogu. EOD võimaldab juurdepääsu digiteeritud dokumentidele rangelt isiklikel, mittekommertseesmärkidel. Kui soovite digitaalkoopiat muuks otstarbeks, palun võtke ühendust raamatukoguga.

- ⇒ Tingimused inglise keeles: <http://books2ebooks.eu/odm/html/utl/en/agb.html>
- ⇒ Tingimused saksa keeles: <http://books2ebooks.eu/odm/html/utl/et/agb.html>

Rohkem e-raamatuid

Seda teenust pakub juba tosin raamatukogu enam kui kümnes Euroopa riigis.
Lisainfo aadressil: <http://books2ebooks.eu>

A-4335¹¹

J. SAAR

Enamlaste riigipöörde katse

Tallinnas 1. detsembril 1924

Osawõtjate tunnistuste ja uurimise andmete järel

4676

KIRJASTUS „VALVUR“ -- TALLINN, 1925

Sissejuhatus.

Sügistalvisel 1. detsembri 1924 varahommikul äratas Tallinna elanikka üles paukude ragin uulitsatel. Paiguti üksikud püssipaugud, teisal — korralik tulevahetus, mis mõni minut kestis, siis vaikis ja jälle algas. Kõik sündis nii ootamata, et majades viibijatest ühed neid imelikka häälesid ventilaatori plaginaks, teised mingi muu juhuslikuks käraks pidasid.

Rahuliku linna uulitsad olid silmapilguga lahinguväljaks muutunud. Varajased uulitsal käijad põgenevad pakku, emad otsivad oma kooliminejaid lapsi, turult jookseb rahvas kabuhirmus laiali. Vastutulejatele seletatakse: Sõda lahti! Vene väed kaubavagunites sissesõitnud ja uuesti sõda alustanud!

Siin ja seal laskmise kohtadel vedelevad surnukehad. Mingisugused sõduri- ja erariides mehed askeldavad seal, otsivad inimesi läbi, ühesid lasevad maha, teisu võtavad valve alla. Varsti ilmuvad valitsuse väesalgad. Äge, lühike tulevahetus, kiire pealetung ja mässajad on sama ruttu, nagu tulid, ka väljalöödud.

Nüüd alles hakkas selguma, mis sündinud. Oli ähvardatud mässuga, rahvahulkade sõjariistus vastuhakkamisega. Olid tulnud vandeseltsi väheste bandede nurgatagused kallaletungimised, — „putsch“. Üksteise järel, seda mööda, kuidas uurimine arenes, said avalikuks salanõu lülid, kuni selgus kogupilt ettevõttest, mis, piiri tagant juhitud, uue lehekülje Eesti iseseisvuse võitluses pidi moodustama.

ENAMLUS EESTIS.

Ilmasõja uim.

Enamlus pole Eestis kuigi vana; ta ei ulata isegi mitte 1905 revolutsioonini, kus ainult rahvuslist ja vähemlist värvi sotsiaaldemokraatlikud liikumised osa mängisid.

Alles kui 1905 aasta hulkade liikumine, reaktsioonist mahasurutud, eksproprieerimisteks ja ekstsessideks kidunes, hakkab äärmiste kalduvustega revolutsiooni tegelaste seas enamline vool pinda võtma. Kuid need on ainult üksikud isikud, pealegi ilma tegeliku poliitilise mõjuta. Hulgaliseks liikumiseks saab enamlus alles 1917 revolutsioonis. Sajadtuhanded Tallinna merekindluse mitmekesiseid sõjatöölisi, Vene soldatise ja madruseid moodustavad mädanema minnes enamluse rammusama taimelava.

Ehitatava merekindluse ja sõjatööstuse kullavihmas kogub Tallinna äriline õhkkond ilmasõja kestes täis korrupsiooni ja marodöörimise vaimu, mis revolutsioonis demokratiseerub. Mitte enam ainult äriettevõtjale ja ülemusele, vaid ka lihtsale vabrikutöölisele ja soldatile on suured saama-päevad kätte jõudnud.

Kroonu vargused muutuvad üldiseks. Intendantuur ladusid müütatakse täiturgudel; vähe puudu, et äriasarti sattunud madrused seal oma

sõjalaevu ei likvideeri. Vabrikutes kulub aeg miitinguteks, kus uusi palganorme määratakse ja ilmarevolutsiooni süvendatakse. Usinamad töölised valmistavad oma pinkide taga „sashigalkasid“ ja muid koduseid tarbeasju, millest linnas müügikohad kubisevad. Kes veel sõja tarvidustest julgeb rääkida, on kontrrevolutsionäär. Võimalustel ei ole enam piire. Mida jaburamaid utopiaid kuulutad, seda enam leiad kuulajaid.

Enamlus lööb seega läbi, et selle demoralisatsioonile poliitilist õigustust katsub muretseda. Loomulikult pöördub ta kohe Eesti rahvuslise liikumise vastu. Kohalik enamline keskkorralduski ei taha end alguses mitte „Eesti“, vaid „Põhja-Balti“ organisatsiooniks nimetada. Vene sõjaväelasi, kes laokile minnes maad laastavad ja elanikka tapvad, kihutasid enamlased Eesti rahvusliste ettevõtete ja asutuste, eriti Eesti rahvusliste väeosade vastu üles. Nendesamade Vene vägede abil võtavad enamlased 1917 oktoobris võimu oma kätte ja hiljem panevad seisma Eesti Asutava Kogu valimised, kui äranägid, et nad mitte ainult enamust ei tohi loota, vaid sellestki vähemusest tublisti tagasilangevad, mis varem siin Vene Asutava Kogu valimistel saanud.

Demoraliseeritud Vene vägedest jätkub maa terroriseerimiseks, kuid Saksa vägede pealetulekul põgenevad nad võitluseta, nende Eesti enamlastest juhid kaasariisunud varaga kõige ees. Kui Saksa väed 1918 lõpul Eestist lahkuvad, hakkavad enamlased Vene, Läti ja Hiina punaväe

osade abil jälle Eestisse tungima. Venemaalt punaväkke kogutud ja okkupeeritud Eestist sunniviisil mobiliseeritud eestlastele luisatakse ette, et neil Balti parunite vastu sõdida tuleb. Pettus selgus varsti ja 1919 kevadel hakkavad punaväest Eesti sõdurid hulgaliselt Eesti väkke üle tulema, nii et näit. Riihkrandi „Eesti punases polgus“ kõigest 14 eestlast üle jääb. See kergendab Eesti vägedele märksa Pihkva vallutamist, mis omakorda võimaldab Lätimaa vabastamist ja seal pealetungiva von der Goltzi landesvehri purustamist. Nähes, et Eesti enamlastest sõjaliselt asja ei ole, jõuab Vene nõukogude valitsus otsusele Eestiga rahuläbirääkimisi alustada, mis 2. veebruaril 1920 Tartu rahuga lõpevad. Seega on enamlaste avalik sõjaline võitlus Eesti vastu otsas ning algab võitlus pörandaaluse õõnistuse teel.

Enamlased ise tunnistavad, et kõige hiilgavamal öitse ajal, 1917 sügisel nende Tallinna organisatsioonis olnud 6000 liikme kohta vaevalt 45 isikut, keda „teatava määraneni võis haritlasteks lugeda“ („Dokladõ II kongressa Kominterna“. Petrograd, 1920, str. 299).

Needki arvud näivad liialdatud; pealegi oli tol ajal Tallinna merekindluses veel määratu hulk venelasi. Haritlaste arv Eesti enamlaste seas on tõe poolest veel palju vähem ja neidki, keda seal sõrmedel võib ära lugeda, on teatavad psühholoogilised iseäraldused enamlaste ridadesse viinud. Nende tähtsam agitaator V. Kingissepp, 1918 aastal Vetsheka liige, oli hävitusliste kirgedega haiglane tsüüniker, kes omal ajal Peterburis

„kuldse noorsoo“ kassi jahtidest asjaarmastajana osavõttis. Eesti enamlise valitsuse esimees J. Anvelt on enamlasena sama tüübiline fanaatik, nagu ta seda varem oli eduerakondlasena ja alati karsk-lasena. Enamlaste valitsuse liige A. Vallner, kes muidu poliitikast kõrval seisnud, läks enamla-seks haavatud auahnusest, kui teda 1917 sügisel enam Maapäeva esimeheks tagasi ei valitud.

Eesti haritlaskond on enamlustest alati eemale hoidunud, esiteks selle Vene mustasajalise kul-tuurvaenulise hingelaadi pärast, teiseks, sest et enamlus Eesti rahva ajaloolisi ülesandeid igno-reeris, eriti maaküsimuse lahendamist; nimelt seisis enamlus ühes Balti parunitega mõisate tükeldamise vastu. Kui Eesti rahvas niisugusel ajaloolisel silmapilgul, nagu seda Vene revolüt-sioon pakkus, oma aastasadade suuremat üles-annet poleks lahendanud, siis oleks mitte ainult rahva juhtide, vaid ka rahva enda elu-õigus küsitavaks saanud.

Enamluse päritolu Eesti elule võõrast mere-kindluse ilmasõjaaegsest uimast, tema nõrkus Eesti rahvahulkades ja eriti haritlaskonnas ning vaenulikkus Eesti ajalooliste püüete vastu mää-rasid ära Eesti enamluste iseloomu märksa tei-siti, kui see Venes kujunenud; ta sai lihtsaks käsikuks võõral, välisel võimul, kes ainult sel teel end Eestis loodab maksma panna, kui rahva elujõu murrab ja rahva eliidi terrori abinõudega ära hävitab.

Ei ole mitte juhus, et Eesti enamlaste lehed Eesti riigi ja rahva vastu Vene mustasajaliste sõimusõnu, nagu „pöialriik“, „kartulivabariik“

jne. tarvitavad, mille sarnaseid ka ükski Vene pagulane oma kodumaa vastu suhu ei võta. See oma kodumaa ja rahva looduslike omaduste mõnitamine iseloomustab rohkem, kui mingi muu asi Eesti enamluse kõlblist tasapinda. Enamlus on vaenulik mitte mõne Eesti rahva kihi, vaid Eesti rahva kui niisuguse vastu.

Eesti enamlased Venemaal.

Eestist väljalöödud, asusid Eesti enamlased nõukogude Vene valitsuse leivalisteks. 1922 aasta lugemise järel oli nõukogude Venemaal veerand miljoni eestlase kohta 1964 eestlast-kommunisti, needki pea ainuüksi Eestist ära karanud, kuna rohkearvuliste Eesti asunikkude seas neid pea-aegu üldse ette ei tule. Läti enamlastest näituseks, keda oli 9512, on Eesti omad viiekordselt taga. Vahest veel suurem on vahe mõju poolest, — Eesti enamlaste seas pole ühtegi, kes Stutshka, Smilga või Latsise lähedalegi oleks jõudnud. Nõukogude Vene tegelased on mitmel puhul seletanud, et Eesti enamlus aina „komsomol’ist“ (kommunistilisest noorsoost) koosneda.

Sellegipärast on Eesti enamlased Venemaal õige suured isandad, kes Vene riigi kulul üleval peetakse. Ehk neil küll kommunismi ülesehitamisest ikka suu täis, on sealse kohaliku riigi- või majandus tööle neist rakendunud ainult õige vähesed, peaasjalikult parteivalitsuse vihaalused, nagu end. Tallinna linnavalitsuse esimees Vöölmann või A. Kastr, keda juhid oma lehtedes „sotsiaaläraandjateks“ ja „närudeks“ tembelda-

nud. Õige Eesti enamlase amet on aga — olla Vene leival äraandjaks ja nuuskuriks oma enda rahva vastu.

See „proletariaat“, kes tööd ei tee ega teha ei mõistagi, koondub Venemaa pealinnades kominterni ja Venemaa kommunistlise partei Eesti seksioonide ümber, sealt kindlustatakse neile soojad „vastutavate parteitegelaste“ sinekuurid, omaenda ühiselumajad — „kommunad“ (tähtsamad Peterburis, Fontankal 27 ja Vassili saarel), pajukid jne. Kui parasiidid kunagi, on seltsimehed söödamaa pärast isekeskis alalistes õõrumistes; kõiksugu „organisaatorite“ ja „vastutavate agitaatorite“ kohtadest peetakse kramplikult kinni ja kõige hirksam karistus „iseteadlasele proletaarlasele“ on — sunnitud olla vabrikus endale tööd otsima. Isegi kui end. kommunistline Riigikogu liige Allikso 100.000 Em. parteiraha ülelöömise eest halba kriiti sattus, ei söandatud teda lihtsureliku tööle saata, vaid jäeti ärdate palvete peale temale Vassili saare Eesti enamlaste „kommuna“ parteilise uksehoidja koht.

Vene nõukogude valitsus on nii sisseseatud, et igas komissariaadis need asutused, kellele eestlastega või Eestiga tegemist, Eesti enamlasest juhatakse; nii näit. poliitilises politseis (G. P. U.-s, — end. Anvelli sisekomissar Käspert), Rahvuskomissariaadis (Eesti osakond), Hariduskomissariaadis (Eesti seksioon), Loode Venemaa kaubapalatis (H. Pöögelman, kes ühtlasi kominterni Eesti seksiooni häälekandja „Klassivõitluse“ toimetaja), Sõjakomissariaadis, Väliskomissariaadis jne. Ükski Eestit puutuv asi ei

lähe nõukogude valitsuse ette, kui ta Eesti kommunistide käest pole läbi käinud.

Suur osa Eesti enamlastest on mööda Vene-
maad laiali kõiksugu oblastite, kubermangude,
maakondade ja kohalistes partei sektsioonides,
iseäranis rohkesti Peterburi kubermangus ja
Siberis, valvamas Eesti asunikkude poliitilise
meelsuse üle ja nende seas rahvuslisi tegelasi
tagakiusamas. Eesti asunikkudele, kes vanasti,
nagu prof. Tshuprov tunnistas, oma töökuse ja
kõrgema vaimlise tasapinna poolest Vene ümb-
rusele kultuurakandjaks olnud, keelasid enamla-
sed kõik seltsielu ära ja löiksid läbi kirjanduse
saamise Eestist. Selle eest käivad enamlaste
lendavad agitaatorid, kes ise vaevalt sõnu kokku
veerivad, neile nüüd kõnesid pidamas kommu-
nistilisest tulevikust, kus iga lehmalauda elektro-
fitseeritud raudteed ehitatakse, enamlaste lehed
kurdavad aga, et Eesti asunik, kui paranda-
mata kontrrevolutsionäär olla Vene mushikust
oma „sotsiaalse iseteadlikkuse“ poolest kaugel
taga.

Kõige mõjukam osa Eesti enamlastest on
ametis kominterni Eesti sektsiooni, sõjakomissa-
riaadi ja G. P. U. asutustes, mis Jamburi ja Pihkva
kaudu põrandaaluseid teesid mööda Eestis Vene
sõjalist salaluuret ja parteilist õonistustööd kor-
raldavad. Agitaatorite ja agentide väljakoolita-
miseks töötab Peterburis 1920 sügisest saadik
iseäraline parteikool end. Eesti punase diviisi
juhataja J. Palvadre juhatusel ja „Eesti töö-
rahva ülikool“, sama punase diviisi endise po-
liitilise komissari lisaku juhatusel. Peale selle

on Vassili saarel Internatsionaalses sõjakoolis Eesti kursantide rood, kust „löögimehed“ tulevad.

Iseäralikuks treeninguks „löögimeestele“ tarvitatakse Peterburi Eesti konsulaati. Mitmekordses praktikas oli seks kindel rituaal väljakujunenud. Pruukis Eestis keegi pörandaalune agent kinni kukkuda, siis kutsuti Peterburi ametlistes lehtedes Internatsionaal sõjakooli saali (Vassili saar, I liin, 3) „Eesti timukate ja verekoerte valitsuse“ vastu protestmiiting kokku, kus Eesti enamlaste juhid ja nende leivaisad Eesti vabariigi allaheitmisele ja Eesti konsulaadi rüüstamisele üleshüüdsid. Et Eesti kursantidest ei jatkunud, siis käsutati sealtsamast ka Läti, Soome jt. seltsimehi appi, kes revolvreid, kangisi ja raudpolte kaasavõttes kohe konsulaadi ette ruttasid. Oli bande veelgi liig loid, siis küttis konsulaadi ees uulitsal mõni kõnemees teda üles. Selle peale pilluti konsulaadi aknad sisse, lasti revolvrist, tungiti hirmsa käraga kõigist udest ja akendest ühekorraga hoonesse ja otsiti mõirgades peakonsuli taga, et teda maha lasta. Pogrommi puhul 3. aprillil 1923 peasis peakonsul V. Tomberg ainult õnneliku juhuse tõttu eluga. Ehk ta bandiitide kavatsusest küll juba samal hommikul nõukogude võimudele oli ette teatanud, jõudsid võimud parajasti pool tundi pärast pogrommi kohale, selle eest kõigi juurdlus abinõudega varustatud, isegi politsei koerad kaasas. Peakonsul tähendas naeratades, et juurdluses vajadust pole, sest et kallaletungijad isiklikult tuntud. Kuid süüdlaste karistamisest pole pärast enam midagi kuulda olnud. Samast sõjakoolist kursante leiame

hiljem Tallinnas 1. dets. 1924 kallatetungijate hulkas.

Ehk küll enamlased oma partei asutuste sidet sõjalise luurega salgavad, on see ühtelugu dokumentidega ilmsiks tehtud. Ei ole ju Vene punaväe juhtide eneste seletusel väljamaa kommunistlised parteid muud kui Vene kindlused keset vaenlase maad. Pärast vabadussõda mängis luurekeskkohana iseäralist osa Eesti kommunistlise partei Venemaa büroo „Estbüro“. Hiljem jaotati töö rohkem erialade järel, kuid ikka nii, et parteiline töö sõjalisega tihedasse ühendusse jäi.

Peterburi sõjaväeringkonna luuramisvalitsus jaguneb kolme sektori: Eesti, Soome ja Skandinaavia. Eesti sektoris on peategelasteks Eesti enamlased. Lähikäimine Eestisse käib peasjalikult Jamburi ja Pihkva raiooni volinikkude kaudu kus töötavad Eesti enamlased Jea, Puss, Teder, Sammel, j. t. Kohtadel korraldavad luuret agendid-residendid, kes lähedal seisavad ka kohaliste kommunistlike keskkohtadele. Niisuguse residendina töötas ühevahe Tallinnas riigikogu liige, iseseisev sotsialist M. Bleiman, kes Eesti sõjalaeva „Lennuk'i“ äraviimist katsus organiseerida, siis Venemaale põgenes, seal iseseisvate sotsialistide parteit komiterni kongressil esitas ja siis G. P. U. (tsheka) teenistusse astus.

Enamlus ja töölisteliikumine.

Kuni 1917 revolutsioonini olid Eestis ametiühisused Vene võimude poolt ärakeelatud. Eesti töölisteliikumine oli seega alles lapsekingades,

kui ta ilmasõja ja revolutsiooni palavikulises õhkkonnas enamlike demagoogia tallermaaks sai.

Õiete pole ametiühisuste töö ise enamlasti kunagi huvitanud, niisama nagu neile pole midagi korda läinud tööliste igapäevase elujärje parandamine. Enamlaste „Klassivõitlus“ nr. 50, 1925, lhk. 13 tunnistab otsekohe, et neil ametiühisustes pole tähtis olnud mitte ametiühisusline liikumine ise, vaid võimu vallutamine. Eesti enamlasted talitavad siin põhimõtte järel: mida halvem, seda parem. Tööliste poolt niisugusid nõudmisi esitada, mis konjunktuurile sugugi ei vasta ja millest selgesti ette näha, et neid vastu ei võeta; tööstus kitsikuse ja töölisel tööpuuduse ette seada, mõni tööstusharu või ettevõtte sootuks hävitada, ühe sõnaga — Eesti rahvamajandust iga abinõuga õõnestada, — selles seisab enamlaste töökava kutseühisustes.

Selle eeskava selgemaks avalduseks oli Kohtla riiklise õlikivivabriku õhkulaskmise katse õöl vastu 22. jaanuari 1922. Rakvere-Paide rauhakogus tunnistasid 15. mail 1923 H. Prei, O. Madisson, K. Rimmelgas ja E. Dalström üles, kuidas nad käsu peale Tallinnast Kohtla elektrijaama, kivide tõstmise kraana, masinaparanduse töökoja ja teised eeskujulikud ettevõtted tahtnud üles lasta, kuid 11 dünamidi padrunist, mis nad saanud, pole seks jatkunud. Mehed olid seega nõukogude Venemaa ees „teenuseid“ tahtnud saada. Et seega hulk Eesti töölisi tööta oleks jäänud ja rahva varandus hävitatud, see oli neile kõige vähem muret teinud.

Enamlased vajavad ametiühisusi mitte tööliste elukorra parandamiseks, vaid, nagu nad ise ütlevad, „kapitalistlike majanduse hävitamiseks“, eriti ka ametiühisuste kaudu majanduslike konfliktide teritamiseks. Veel rohkem aga kasutasid nad ametiühisuste keskkochti, kui legaalseid pelgupaiku oma mässukorraldustele. Kogu vabadussõja kestes võisid enamlased valitseda ametiühisuste majas S. Karja t. 18, mis neile riigi poolt sõjaaegses korras oli rekvireeritud. Enamlastele ei ole tähtis ametiühisuste liikmete arv ja jõud ega ühisuste tegelik majandus-kulturaline töö, mis äärmiselt loiid, vaid tähtis on ainult, et enamlastel üksi monopolilik võim ametiühisuse üle oleks.

Seks eesmärgiks tarvitavad enamlased ametiühisustes tööliste vastu neidsamu terroriseerimise ja võltsimise metoode, mis muidu neil „kontrevolutsiooniliste“ ja kodanliste voolude vastu käimas. Et ametiühisusest mitte-enamlasi väljasüüa, seks on kõik abinõud head: neid kahtlustatakse, söimatakse, ähvardatakse ja ignoreeritakse igal sammul. Nõrgematele ulatab ähvardusest „musta nimekirja“ või koguni „adressraamatusse“ üles võtta, s. o. nende nimekirja, keda riigipöörde puhul mahanotitavat. Kindlamatel iseloomudel katsutakse elu töökojas või ametis võimataks teha. Iseäranis inetut pilti pakuvad siis ametiühisuste koosolekud, kus enamlaste kildkond mingi sopaga kokku ei hoia. Ei jatku omadest, siis tuuakse teistest ühisustest veel poisikesi kaasakarjuma ning pahatihti annab terroriseerimine soovitud tagajärgesid:

vähemuses olev kildkond, kes abinõusid ei vali, tõrjub karjumise ja ähvardustega teised ametiühisusest eemale ja asub ise seda valitsema.

Kudas seal valitseti, seda näitab üks kohtu-protsess, kus töölised kaebasid, et ametiühisuse enamline juhatus neilt streigi käsku andes rahata vekslid võtnud igapähealt 25.000 mk. peale ja kui siis töölised ennem järelandsid, kui juhatus soovis, seda mitte kunagi neile laenatud fiktiivset summat neilt hakkanud karistuseks välja pressima.

Ametiühisustest, mis enamlaste kätte langedud, pole mingisuguseid kindlaid arvusid. (Ärvude kohta, mis kongressidele esitatud, järgneb nendesamade kongresside protokollidest, et neid usaldada ei või). Ainult märgata on selgelt, et kodusõja üleviimise tõttu tööliste eneste keskele ametiühisuste liikmete arv ajajooksul väga kokku on kuivanud.

Enamlaste valitsemine ametiühisuses on selle peale rajatud, et ühisuses nimepidi liikmeid palju, kuid koosolekul käib ainult näputäis. Et see näputäis „diktaatorisi“ otsusevõimeline saaks olla, on põhikirjas punkt sees, et kui koosolekul kvoorumi pole, sealsamas poole tunni pärast teine koosolek väljakuulutatakse, mis iga ilmunute arvu juures maksev. Metallitöölise ametiühisuses lugesid näit. enamlased ise ligi 2000 liiget, kuid koosolekul, mis 25.000 mk. ühisuse raha enamlaste valimiskihutuseks määras, oli kõigest 91 inimest, keda tuttavate kaudu sa-laja oli kokku aetud.

Kuna ametiühisuste keskkohad enamlaste käes pesadeks said riigivastastele vandeseltsidele, kidunesid ametiühisused ise sõna otsekoheses mõttes surnud hingede asutusteks. Et neid hingesid ainult hääletamise statistikaks vaja, siis tasus kommunistlise partei keskkomitee aastakoosolekute või kongresside eel teatud arvu ühisuseliikmete eest liikmemaksud. Loomulikult tulid niisugused engros ülesostetud hääled enamlaste partei kandidaatidele. Mitmel puhul tehti kindlaks, et nii liikmemaksud olid äraõiendanud ja hääletamistel kaasarehkendatud isikud, kes juba ammu ise surnud. Sellest veel mitte küllalt. Tuli välja, et enamlaste korraldav komisjon kongresside jaoks oma meestele mandaate oli välja annud, ilma et neilt üldse kõigevähematki vormilikku volitust oleks küsinud.

Kui teisel ülemaalisel ametiühisuste kongressil 1922 novembris niisugused esituste võltsimised teatavaks said, nõudsid mitte-enamlised liikmed, keda 73 oli koguarvust 215, omale kontrollimeerimiseks mandaatkomisjonis kohta. Kuid enamlased, kes kongressi korraldanud, pakkusid, et asja sumbutada, vastasrinnale selle asemel kohti juhatuses ja mujal, kuid mandaatkomisjonist kukutasid nad läbi, mis peale kogu vastasrind kongressilt lahkus, protesteerides esituste võltsimise ja mitte-enamliste tööliste sihliku eemaletõrjumise vastu. („Ametiühisusline kuukiri“, 1923, nr. 1).

Enamline diktatuur ametiühisustes hävitas lõppude lõpuks Eesti töölisteliikumise nii aineliselt, kui kõlbliselt. Aineliselt kidunesid ameti-

ühisused nii kokku, et nad kõige harilikumatki palgavõitlust enam ei suutnud oma peale võtta. Kõlbliselt isoleerisid nad vabrikutöölise kõigest teistest rahvakihtidest. Veebruari revolutsiooni aegu 1917 olid tööliste poolt kogu rahva sümpatiad. Kui aga töolisteliikumist Vene imperiaalsmi huvides hakati ärakasutama, pöördusid temast ära isegi need demokraatlikud kihid, kellel muidu vabrikutöölisega majanduslisi vastolusid pole olemas.

Kihutus.

Enamlaste kihutust võib kahes lauses kokku võtta: kõige Eesti asja põrmuni mahategemine ja nõukogude Venemaa taevani ülistamine.

Eesti mahategemine jõuab enamlaste kihutuslehtedes kuriosumiteni, kus iga juhuslik õnnetus või tavaline kuritegu „valitseva korra paiksiks“ tembeldatakse. Kõige rohkem näritakse aga siiski Eesti suurtööstuse kallal.

Eesti pärandas Tallinna merekindluselt rea sõjatööstuse suurettevõtteid, mis peaasjalikult liitriikide rahadega olid ülesehitatud, seks et Venemaad ilmasõjas võidule aidata. Sõja möödumisega kaotasid nad suurema jao oma elumõttest ning oleksid paratamatalt likvideerimisele pidanud tulema, ükspuhas, kas siin Eesti või Vene võim, sest on ju selge, et ka Venemaa praegu enam ennesõjaaegseid sõjaväerustuste eeskavasid täita ei jõua ja kui ta seda ükskord jõuakski, õpetaks talle viimase ilmasõja kibe kogemus sõjatööstust piiridest kaugemale sisemaale viima.

Enamlaste eneste keskel tekkisid 1917/18 aastavahetusel ägedad vaielused Tallinna sõjatööstuse pärast: Vene enamlased tahtsid seda evakueerida, kuna Eesti seltsimehed järsult vastu seisis, ehk see vastuseis küll rohkem meeleavalduslik demagoogia, kui tegelik poliitika oli.

Nüüd, kus Eesti valitsus seda tööstust kokkutõmbama hakkas, seejuures tööliskonna huvidega palju ettevaatlikumalt ümberkäies, kui sarnastel juhtumistel nõukogude Venemaal viisiks, ehtasid enamlased selle peale kogu oma Eesti vastase kihutuse linnatöölise seas: Eesti olla pankrot; ainult nõukogude Venemaa suuta Tallinna tööstust jalule aidata.

Nõukogude Venemaa ülistamises ulatavad enamlased nendesamade kuriosumiteni, nagu Eesti mahategemiseski. Kuna propaganda materjal Vene keskkohadelt saadakse, kus see ühtaegu nii Europa töölise bolscheviseerimiseks kui kapitalistidest-kontsessioonääride juuremeelitamiseks valmistatakse, siis ajab Eesti enamlane pahatihti mõlemad materjalid segi ja kiidab Vene kommunismi võiduks seda, mis õieti kapitalistlike „nepi“ edusammuna mõeldud.

Kuna enamlastel nii Eesti suurtööstuse kokkutõmbamise õiged põhjused, kui ka tõelik majandusviletsus nõukogude Venemaal hästi teada, kannab nende kihutustöö puhtal kujul organiseeritud kelmuse (n.n. „anejahi“) laadi (nagu see oli omal ajal teataval patenteeritud prahi müütamisel Lodsi aferistide poolt). Isegi Tallinna vabrikutöeline, kes tööpuuduse tõttu oma meelekibedust enamlaste eest hääletades aval-

dab, ei ole siiski nii naiiv, et seda enamlaste Venemaa ülistamist usuks: kui ta välja rändab tööd otsima, siis läheb maailma taha Amerikasse, Kanadasse, Brasiliasse, Australiasse, kuid sugugi mitte siiasamasse piiri taha kiidetud nõukogude vabariiki, kus töölisel nii mõnus olevat elada. Need poolsadatuhat Eesti optanti igast seltskonnakihist, kes pärast rahutegemist Venemaalt kodumaale tagasipöörasid, on tõelikud teated Vene kommunismi läbikukkumisest Eesti rahva seas nii laiali viinud, et ükski reklaamikihtus selle vastu ei küüni.

Et kihutusel laiemates rahvahulkades vähe edu, pandi rohkem rõhku üksikute aktiivsemate isikute juuretõmbamise peale, seda enam, et enamlaste eneste tegelasi juhid ise väga armetuks lugesid. Enamlaste eneste sõnade järel oli nende esitajate ülesandeks riigi- ja omavalitsuse asutustes mitte positiivne töö, vaid nende asutuste lõhkumine kihutuse, obstruktsiooni ja skandaalide läbi. Kuid sellegagi ei saadud hakkama. Kommunistiline Riigikogu rühm ei tahtnud pöranda alt ettekirjutatud kihutuskõnede mahaveerimisega valmis saada, mispärast rühma koosseisu keskkomitee poolt mitmel puhul ähvardati revideerimisele võtta.

(115 kommunisti protsessil 1922 maikuus esitati Riigikogu komm. rühma sekretäri P. Raudsepa iseloomustused rühma liigetest, mis nalja laadist hoolimata siiski tõele vastasid:

„Allikso — kõige terasem ja aktiivsem, teiste seas nagu a ja o, kuid ilma hariduseta ja halva meelespidamisega; täidab käskusi masinlikult.

Vanja — vaiksem mees, kuid suudab rohkem mõelda, peab meeles ja ei vaja alati tagant lükkamist. Kommunismist teab väga vähe, sest et peaaegu midagi ei loe.

Soans — kõlbaks köstriks; et tema kätte ühtegi teaduslikku raamatut pole juhtunud, kujutab kommunismi endale ette kui mõnda pühadust. Ettekirjutatud kõnesid ei suuda kunagi pähe õppida, olgugi et tal muud tegemist ei ole; sellepärast tulla tema kõned Riigikogus ikka viletsad välja.

Laekahoidja Santa olla mees, kes ainult üksinda kõneleda, aga kus kaks ehk kolm koos, seal suud lahti ei tee. Seepärast ei kirjutata temale üldse Riigikogusse kõnesid kaasa.

Reinberg ei oska mingi aine üle kõneleda, peale oma mullikate, kes tema Riigikogusse astumise tõttu peremeheta jäänud.“)

Ühelt poolt nende isandate kirjaoskamatus, teiselt poolt määratu iseteadvus, mis iseennast ainukeseks Eesti rahva kutsutud ja seatud valitsejaks luges, kuna teisu inimesteks ei arvatud, — Riigikogus pidasid nad end kui kõrtsis üleval, — see igapäevane vastolu pakkus Riigikogu istangutel alalist nalja. Eesti kommunismi võrreldi üsna tabavalt halvasti lavastatud operettiga: Võõrsilt laenatud aine, mis võõraste olude kohaselt läbitöötatud; palgatud näitlejad ühes väikse hulga statistidega, kes end pea kommunistideks, pea iseseisvateks sotsialistideks riietudes näitelavale sisse ja välja käies rahvast peavad kujutama; põrandaalune etteütteleja, keda publikumi silme eest hoolega var-

jata püütakse, kuid kelle häälekaja siiski ühtelugu kuulajate ruumi ulatab, — nagu ikka provintsi teatris, kus näitlejad põrmugi oma osa ei oska, vaid etteütlejat kuulatavad, et siis valepaatosega tema sõnu korrata; selle kõige juure reklaami lendlehekused, mis kümnete tuhandelistest hulkadest kriiskaval toonil hooplevad, — nii nägigi välja see partei, kes Eesti ja kogu ilma elu lubas uueks luua.

Poolkirjaoskamatu käsikutega oli väga raske läbi saada ja sellepärast vaatasid põrandaalused juhid ümber, kust saaks parteisse „ uut verd“. Head juhust mitte ainult tegelaste, vaid ka legaalse poliitilise organisatsiooni ülevõtmi-seks pakkus iseseisvate sotsialistide partei.

See partei oli juba algusest peale mitme ilma vahel kõikunud (esialt olid tema juhid Vene sotsiaal-revolutsionäärade erakonnas; siis moodustasid nad ühes enamlastega nõukogude valitsuse Eestis, et varsti oma allkirjad Eesti iseseisvuse deklaratsioonile anda). Kui vabadussõjas kommunistiline partei illegaalseks muutus, nihkusid iseseisvad sotsialistid ikka rohkem enamlaste legaalseteks asetäitjateks. 1921 tunnistas ises. sotsialistide keskkomitee kominterni põhimõtted osaliselt omaks ja (nagu Paul Raudsepalt leitud kirjadest näha) käis enamlaste palvel, et need tale „ natuke raha laenaks“.

1922 jaanuaris hakkasid kõigi maade kommunistid kominterni ettekirjutusel „ühist väerinda“ sobitama sotsialistliste parteidega, et neilt nende liikmeid ülelüüa. Ka Eesti kommunistid seadsid seks rutuga kokku 12 nõudmist, mis

Tallinna ametiühisuste kesknõukogul lasti läbi-hääletada. (Alles siis teatati nad teiste sotsialistlike parteidele, juure lisades, et neid enam ei või parandada, vaid võib ainult toetada.)

Uut eeskava ei võtnud keegi tõsiselt. Ainult iseseisvad sotsialistid vaidlesid selle vastu, eriti parunliku punkt 5-nda vastu: „Mõisate tükeldamine seisma!“ Enamlaste intriigidel läks aga korda iseseisvate sotsialistide parteid ühes suurema hulga liigetega siiski üle võtta.

See partei oli juba pikemat aega läbirääkimisi pidanud, et teda kominterni vastu võetaks, kuid palus endale teatavat autonoomiat, et enda legaalsust mitte hädaohtu saata, ega tahtnud see-pärast vastu võtta komninterni 21 tingimist, kus nõuti täielikku allumist põrandaaluse kommunist-lise keskkohale.

Kuni läbirääkimised käisid, olid enamlased võimaluse nõutanud oma mehi iseseisvate parteisse sisse tuua. Kuna iseseisvatest enestest osa ennegi kommunistlike kalduvustega, oli enamlaste käes varsti enamus. 1922 aprilli kongressil valis see enamus partei juhatuse ümber, kihutas senised „paendlised juhid“ parteist välja, tegi iseseisvate partei enamlaste legaalseks organisatsiooniks ja muutis ka partei nimegi ära: „Eestimaa töörahva parteiks“, — niisama, nagu see ühteaegu ka Soomes sündis.

Lehtedes naerdi selle puhul, et iseseisvatel oli läinud, nagu Tallinna korterite spekulandil. „Põrandaalusele“ rahakale allüürnikule, kellel oma korterit ei ole, üüriti pool korterit mõõbliga edasi; siin tubades üürnik, seal allüürnik, ühine

köögi tarvitamine või „ühine väerind“, ja nagu korteritega hangeldamises kunagi, tehti üürimäär omavahel, mitte laia ilma teadmiseks.

Kuid allüürnik juhtus lõuamees. Algasid õõrumised, õõrumistest tülid, kuni viimaks ühel ilusal päeval üürnik ise suure käraga uulitsale lendas ja agar allüürnik kogu ulualuse okkupeeris.

Ei tarvitse seletada, kui suurt osa kõige nende edude juures allüürniku enamlaste partei aine-line jõukus etendas. Enamlased ei pruukinud rahaga kunagi kokku hoida. Missuguste summadega seal talitati, sellest mõned üksikud andmed.

1920 aastal ostis Polischevski enamlaste salatrükikoja jaoks Tallinnas Kulikovi tänaval 100.000 mr. eest maja. Kui maja kohane ei leitud, müüs ta selle alla hinna ära ja ostis Kadaka külas 350.000 mr. eest Jäägri-Männiku talu, kus sisse seati peidukorter, salatrükikodä, paberi ladu ja telefoni jaam.

1922. a. maikuus leiti „Uku“ talus Saue salatrükikoda kogu sisseseadega. Talu oli 1½ aastat varem 300.000 mr. eest ostetud. Samal ajal leiti Tallinnas Tondi t. 4 Sommeri majas enamlaste paberi ladu üle 300 puuda paberit rullides 1.500.000 mr. väärtuses.

Keskkomitee põrandaalune juht Viktor Kingissepp, kes 1922. a. mai kuus tabati, seletas, et tema kaudu kominterni Eesti sektsioonilt partei jooksvateks kuludeks kuus 300.000—400.000 mr. maksetakse. Suurem osa kaastöolistest täitnud ülesandeid ainult raha eest. Isegi väikse kirja äraviimiseks nõutud kohe tasu.

Sellesama V. Kingissepa kaudu sai Vilhelmine Klementi, kes „Jassi“ nime all töötab, noorproletaarlaste ühingu te jaoks 150—200.000 mrk. kuus.

Läbiotsimisel kommunistide Riigikogu rühma sekretäri P. Raudsepa juures 1921. a. aprillis leiti määratu hulk arveid, millede rikkalikkuse prooviks võiks olla, et 15 agitaatorile üheksainsaks sõiduks kuude maakonda oli ühekordselt 75.000 mr. väljaantud.

Side Eesti kommunistide ja nõukogude Vene asutuste vahel kerkis mitmel puhul päevavalgele. 115 kommunisti protsessis, 1922. a. mai kuus selgus, et protsessi osalised ühenduses olid seisnud Tallinna Vene saatkonna liikme M. Habermaniga, keda „Alavereks“ kutsuti.

Läbiotsimisel Tallinna ametiühisuste kesknõukogus 1924. a. algul leiti kesknõukogu esimehe J. Tompi ja sekretäri P. Keerdo kiri välismaade kommunistidele, kus vastust paluti saata „kominterni voliniku kaudu Tallinna Vene esituse juures“ (durch den Abgeordneten der Komintern bei der Representation Sovjet-Russlands in Reval“).

Sealtsamast kesknõukogust leiti kesknõukogu sekretäri soovitusi mitmesuguste isikute teenistusse astumiseks nõukogude Vene esitusse või Vene laevanduse ühingu „Dobrofloti“ osakonda. Soovitused kandsid mitte kutselist, vaid poliitilist laadi: „soovitame . . . kui teadlikku ja ustavat seltsimeest“ . . .

Tartu rahulepingu art. 7. p. 5 töötab Venemaa „oma territoriumil mitte mingisuguste orga-

nisatsioonide ega rühmade moodustamist ega viibimist lubama, kes teise lepinguosalise kogu või osa territoriumi valitsuseks olla pretendeerivad, samuti ka mitte lubama nende organisatsioonide ja rühmade esituste ega ametlike isikute viibimist, kelle eesmärgiks on teise lepinguosalise valitsuse kukutamine“.

Selle rahulepingu artikli rikkumise pärast on Eesti mitmel puhul sunnitud olnud protesti tõstma ja nimelt neil kordadel kus rikkumised kaugemale ulatanud, kui artikkel seda ettegi näinud. Artikkel näeb ette vaenuliste organisatsioonide moodustamise ja viibimise lubadust; tegelikult leiab aga aset ka nende tegutsemise otsekohene toetamine, muu seas ka avaliku diplomaatilise toetuse kujul.

Eesti kommunistidele seletati nende juhtide poolt, et neil midagi ei pruugi karta, sest et nad nõukogude Vene ametliku kaitse all olevat. Ja tõesti, kui mõned kommunistid Eestis kinni kukusid, võeti nõukogude Venemaal kohe eestlasi pantvangideks kinni, korraldati neile tsheka abil kõiksugu spionaashi ehk spekulatsiooni protsessi ja niiviisi süüdimõistetute vastu vahetati Venemaale Eesti kommunisti välja, kellest paljud varsti jälle pörandaalusel teel Eestisse tagasi rändasid.

Iga vastuabinõu kommunismile Eestis andis kohe põhjust Eesti vaenuliseks kihutuseks nõukogude Venes. Kui Tallinnas üks 1918-19 sõja peasüüdlastest V. Kingissepp, kes uut sõjariistumässi valmistas, 1922 maikuu maha lasti, tõmbas Tallinna Vene saatkond oma lipu poolmasti.

Peterburis, kus tol ajal Vene enda ametlikkudel andmetel iga päev keskmiselt 5—6 inimest maha lasti, algas ennenägemata kihutus Eesti „terrori“ puhul. „Krasnaja Gaseta“ kirjutas 16. mail 1922 „Eesti valgekaartlise bande timukatest, kes end demokraatlise Eesti vabariigi valitsuseks nimetavad.“ Vene komm. partei Eesti osakonna häälkandja „Edasi“ 10. maist kirjutas Eesti valitsusest: „Lihunikkude tegude peale vastame uue kallaletungimisega; iga töölise tapmise peale vastame kümne kodanlase tapmisega. Eesti lihunikud mäletagu, et meie käes on hulk nende pantvange“, Samas lehes ilmus Internatsionaal sõjakooli kursantide üleskutse: „Nuga timukatele kõrisse! Organiseerige võitlusgrupid Eesti sandarmite hävitamiseks, — meie, sõjaväelased, astume neisse rühmadesse!“

Ühтеаegu peeti hulk miitinguid ja demonstratsioone Eesti esituste ees Peterburis ja Jamburis ning kinniseid koosolekuid, kõige suurem neist 15. mail Moskva Suures teatris. Kominterni esimees Sinovjev kuulutas seal, aeg ei olla kaugel kus Eesti nõukogude riigiks saab, — „elagu nõukogude Eesti!“ Ühe koosoleku resolutsioonis, mis „Peterburi Pravdas“ ja „Edasis“ 9. mail ilmus, öeldi: „Nõuame pantvangide mahalaskmist, — tööliste juhi elu eest Eesti kodanluse sada alatut hinge!“

Lõpuks võeti ülevenemaalises kesktäidesaavas komitees 17. mail demonstratiivne otsus vastu piiripealset jaama Jamburgi ümbernimetada Kingissepaks. Hiljem pandi niisama ette ühte teist jaama Eesti enamlaste juhtide järel ümber-

ristida Kreuksiks ja Peipsi äärset Oudova linna Tompiks. Nii oleks võinud loota, et piiri äärest hakates aegamööda sel kombel kogu Peterburi kubermang äraeestistatakse, kui mitte Peterburist endast teine liikumine vastu poleks tulnud ja Gatshino ümberristitud Trotskojeks, Oranienbaum Apfelbaumiks jne.

Terror.

Kuna enamlaste propaganda on organiseeritud kelmus, on enamlaste tegutsemismetoodiks-süsteemaatiline terror, — teisiti oleks ju ka võimata käputäie määratsejate tahtmist rahvahulkadele peale suruda.

Terror avaldub mitte üksnes siis, kui enamlus juba võimule peaseses oma erakorralised tapakomisjonid tööle paneb. Ta läbib kogu enamlaste tegevuse, hakates põrandaalusest organiseerimise tööst. Sest ta pole neil sugugi mitte, nagu vahel vabandada katsutakse, kodusõja kuumakskõetud kirgedes ekstsess, vaid aegsasti ja külmalt ettekavatsetud ja sihikindlalt läbiviidud võitluse ja valitsemise meetod.

Juba oma esimestel valitsemiskuudel, 1917/1918. aastavahetusel kui korralagedus veel kodusõjaks polnud üle läinud, seletas V. Kingissepp Eesti Maapäeva esitajale, eeltingimise enamlastega koostöötamiseks olla nõukogude võim ja poliitiline terror. Anvelt kinnitas samal ajal, enamlasted tahta võimu käes hoida iga abinõuga, saagu nad rahva poolehõiu või mitte.

Aja lüheduse ja seisukorra ebamäärasuse tõttu said enamlasted 1917/1918 a.. talvel oma me-

toodiga ainult mõnda proovi teha. Kui nad aga 1918. a. sügisel uueste Eestisse sissetungisid, oli terrori sõjariist juba ammu ette valmis teritatud. Oma sõjakäiku alustas Eesti enamlaste valitsus seega, et nagu mõnes keskaja muhameedlaste pühas sõjas, oma 5. dets. 1918. a. manifestis kõik Eesti valitsuse pooldajad, s. o. pea terve Eesti rahva linnupriiks kuulutas ja nende koha peal mahalaskmist nõudis. Vaevalt Narvasse jõudes, asus Anvelt siseminister J. Käspert kohe tsheka tapakomisjone korraldama, kelle esimeseks mu-reks oli igale pole käskusi laiali saata, et eesku-juliku veresaunaga elanikkudele viibimata kana-nahk ihule aetaks ja nad uue võimule sõnakuu-lelikuks tehtaks.

Kuna kogu „kahtlane“ ollus punaväe eest ära oli põgenenud, võeti igasugusest poliitikast kau-gel seisvaid rahulikku inimesi sadandete kaupa kinni ja hukati ära 10 aastastest lastest kuni 80 aastaste raukadeni, arste ja halastajaid õdesi nende ametikohuste täitmisel, naisa, keda meeste eest pantvangiks võetud, jõukaid ja vaeseid, koguni kerjusidki. Hukkamisi toimetati kõige elajalikumal kombel: hulgaviisi hukatavaid pandi iseendale haudasid kaevama (Rakveres), või lasti neid mustuse väljaveo aukude äärel maha (Narvas), neid taoti maha püssitikkudega ja pära-dega ja raiuti puruks kirvestega (Tartus raiuti nii puruks ka õigeusu piiskop Plato).

Inimeseründed, kes nende jäledustega toime said, olid Eesti enamlaste valitsuse ametnikud, kes talitasid mitte mõne affekti sunnil, vaid oma valitsuse otsekohesel ettekirjutusel, kuna enam-

lasie ajakirjandus kogu aeg vere järel karjudes neile hoogu andis.

Ilma terrorita ei võinud minna ka pärastine enamlaste organiseerimis- ja kihutustöö. Mitte ainult, et nende lehed verejanulistest ähvardustest vastastele kubisevad, — ka tööliste seas on hirmuabinõud igapäised. Ähvardustega katsutakse seal iga vastuseis või sõnakuulmatus kõrvaldada; eriti sallimatalt võideldakse sotsialistlike parteide vastu: nende pooldajatel katsutakse elu vabrikus võimataks teha ja nende koosolekud seks iseäraliselt organiseeritud huliganide — „noorproletaarlaste“ — salkade abil nurja ajada, kõnelejate vastu isiklikku vägivalda tarvitades.

Kuna noori, väljaarenemata poisikesi kergem on kõiksugu kõlvatuteks harjutada, pandi iseäralist rõhku noorte üleskihutamise peale. Seks asutas A. Sommerling 1920. a. sügisel üle-eestimaa lise noorproletaarlaste ühingu ning hiljem asutati samaks otstarbeks mitmesuguseid spordiseltsa („Spartakus“, „Herkules“ jne.), kus löök-salkade otsekohese sõjalise treeneerimisele asuti. Iseäranis populaarsed olid laskeharjutused, kus laskemärkideks olid sotsialistlike ja kodanliste poliitikategelaste pildid. Noorimehi harjutati seega nende tulevasteks timuka ülesanneteks.

Kogu propaganda noorte seas seisis viha-vaenu külvamises ja õhutamises. „Leppimata vaen klassivaenlaste vastu, — see on proletaarline algseadus ja kõlblus“. Nii seletas noorproletaarlaste „Noor Tööline“ 1922. a. nr. 1, lhk. 13 ning nr. 4, lhk. 119 lisas troglodiitlise lihtmeelsusega juure: „Kelle vastu peab siis töölisel

kapitalistlike ühiskonnas olema see inimesearmastus? Ainult vaenupilguga võib ta vaadata igauhe peale, kes ei ole töolisteklassi liige!

Isegi üks vanem enamlane leidis, et see loomaliku vihavaenu ässitamine kõige vastu, mis mitte tööline pole, töolisteliikumiselt iga inimsuse varjugi riisub ja selle niikaugale viib, et varsti tööline ka oma klassivennale kõrisse kargab. Selle hoiatuse peale ei mõistnud „Noor Tööline“, lhk. 120 muud, kui kukkus „heasüdamliste intelligentide nurjatud pettust“ paljastama: „Nad tunnistavad heameelega klassisõja „paratamataks“. Nad õigustavad punast terrori „kõlbliselt“. Aga kui tööline siis hakkab tegelikult — veel mitte klassisõda pidama, veel mitte punast terrori teostama, vaid ainult klassivaenu kasvatama, siis on seesama intelligents kohe platsis ja käsib klassivaenule riputada inimsuse pulbrit“.

Kõige huvitavam, et nii kirjutasid mitte töölised, vaid poolharitlastest degeneraadid, nende eneste mõistete järele „tööliste klassivaenlased“, kes oma atavistlist tungi, enda isiklisi nurjaminekuid kogu ilmale kättemaksta siiski kõige pesuehtsamaks proletaarlike klassiteadvuse avalduseks tembeldasid.

Ähvardused kaotavad pikapeale mõju, kui neid ei teostata. Et oma lööksalku ülesvirgutada, oli enamlastel vaja näidata, kuivõrd neil terroriga tösi taga. 26. augustil 1924 tapsid enamlased Pärnumaal Riigikogu liikme iseseisva sotsialisti Nanilsoni selle naise silma all. Lihtsa maaproletaarlasena oli Nanilson „tööraha ühist väerinda“ nii võtnud, nagu ta enamlaste kihutus-

lehtedes välja paista lasti s. o. mitte mõne üksiku partei monopolina. Ühise väerinna nimekirjas Riigikogusse peasesed oli Nanilson seal iseseisvate sotsialistide rühma läinud. Selle eest lasksid kommunistid ta maha, hooplesid pealegi, et see neil mitte esimene sõnakuulmatu seltsimees pole teise ilma saata ning kuulutasid järjekorralised surmaotsused välja sotsialistlikute rahvasaadikute Petersonile ja Saavole. Ainult politsei vahelesegamine hoidis tuued kuriteod ära.

Harilikult piirduti tööliste seas ähvardustega, et kes sõna ei kuule, kantakse n. n. aadressiraamatusse, kus nende nimed üleval, keda riigipöörde puhul kohe ärahukatakse. Niisugustest „aadressramatutest“ on läbiotsimistel mitmele jälgile saadud. Ainult väikeses Pärnus, kus vaevalt 18.000 elanikku, oli mitte vähem kui 1800 isikut ärahukkamiseks määratud. Dr. J. Vilmsi väljaarvamisel („Vaba Sõna“ 1925, nr. 1) on enamlastel Eesti 1 $\frac{1}{4}$ miljonilise rahva seast umbes 60.000 inimest maha kavatsetud tappa, et rahvas ilma juhtiva eliidita jääks ja teda valitseda võiks bande poolt, kes oma õitseajal pealinnas endal kõigest „45 enam-vähem haritud liiget“ luges. See oleks kaks korda rohkem, kui Saksa röövrütlid 1343–1345 mässus Eesti eliidist hukkasid ja seega rahva viieks aastasajaks sõnatuks orjaks tegid.

SÕJARIISTUS MÄSS.

Mässu nõu.

Eesti Komm. partei III kongressil, 1922 sügisel, ütles J. Anvelt oma poliitilises aruandes:

„Eestis on nagu aastagi eest seisukord, kus revolutsioonilisi jõudusi koguda ja kasvatada tuleb. Kui nüüd olukord vast revolutsioonilisem, siis rahvusvaheliste sündmuste tõttu, eriti Saksamaa katastroofilise seisukorra tagajärjel.“

Niipea kui Saksamaal 1923 keskel rahutused lahti läksid, pandi ka Eesti enamlased elavamalt liikuma. Esiteks kuulutati igapäev Saksamaal kommunistlist riigipööret ette. Kui siis Saksamaa Ruhri vastupanekust loobus, muudeti septembris äkki fronti: sealt, kust punane revolutsioon pidi tõusma, ähvardati nüüd monarhistlist landesvehri Balti rahvastele kaela tuua.

Moskva tegi nüüd Balti rahvastele ennenägemata lahke näo. Kominterni eriteadlane Saksa revolutsiooni tegemise alal K. Radek kutsus „Pravdas“ enamlasi üles piiririike viimaks ometi tõsiselt tunnistama, sest vastu nende tahtmist ei olla revolutsioon Saksamaal võimalik. Vene väliskomissariaadi esitaja Vigder Kopp käis Balti riikides läbirääkimas, et need erapooletust peaksid, kui ühele nende seast kallaletungitaks, ja

Vene-Saksa vaba transiiti lubaksid, tulgu Saksa-
maal mis valitsus tahes.

Eesti enamlased kihasid see aeg palavikuliselt. Kord kollitasid nad rahvast landesvehriga, kes kusagil lõunapiiril olla koondumas ja isegi Eesti vabrikantidelegi armu ei andvat, mispärast neidki nüüd kutsuti enamlaste juhatuse alla ühisesse väerinda ajaloolise vaenlase vastu astuma. Kord kuulutati ette Vene vägede läbimarssimist Saksa-
maale, milleks Moskvast noorkommunistid juba Saksa keelt õppida. Kord esitati Riigikogus arupärimisi, et Eesti tahta Prantsuse ülesandel Venemaale kallaletungida.

Kõige selle edasi-tagasi luiskamisega katsuti rahva seas ärevat meeleolu luua. Iseäranis palju loodeti landesvehriga kollitamisest. Seda tehti süstemaatiliselt: esiteks üldine kihutus, siis viidi asi 4. oktoobril Riigikogusse ja kui seal anepüüdjad välja naerdi, katsuti lõpuks uulitsal õnne. 14. oktoobril 1923 pidi üle maa rongikäike korraldatama, kuid need keeldi ära. Samal ajal panid Saksamaal kommunistid oma mässukatsed toime ja kukkusid läbi. Siis kadusid ka Eesti enamlastel landesvehri jutud sama äkki, nagu nad tekkinudki.

Ettevalmistused suuremaks aktsiooniks olid aga juba käimas. Kui kaugele nendega jõutud, näitasid arreteerimised 1924. a. jaanuaris, kus ühtlasi suluti ka enamlaste „tööraha partei“, — kõigist piiririikidest oli Eestis enamlastele kõige kauem lubatud puht-poliitilisi legaalseid organisatsioone kodusõja korraldamiseks vabalt kasutada. Sellest tekkinud „149 protsessis“ selgus,

et enamlastel siis juba mitmed sõjariistade, laskemoona ja lõhkeainete ladud olid ärapeidetud ja käimas oli otsekohene mässule kihutus. Kättesaadud kirjavahetusest oli näha, et kodu-sõja lahtipuhkemist juba 1923./24. aastavahetu-seks oli oodatud.

Jaauari arreteerimised ajasid enamlastel kaardid segi, kuid toibudes jätkasid nad jälle tööd, seekord juba lootusi mitte enam Saksa revolutsiooni, vaid Eesti finantskriisi peale pannes.

Tehti katseid tööta töölisi ninapidi vedada ja neid majanduskriisi lahendamiseks Venega liitu-mist nõudma panna, ehk küll enamlastel väga hästi teada, et Venemaal endal miljonite viisi tööta töölisi. Kihutuskoosolekutel paistis uudi-sena silma kommunistide vähene, kuid jultunud „laulukoor“, ikka ühedest ja neistsamadest isi-kutest, kes komando järel „meeleolu tegid“: vilis-tasid, maha karjusid, internatsionaali laulsid ja kaklema tikkusid. Põrandaalustes lendlehtedes kästi hulkasid kokkupõrgetele ametivõimudega provotseerida, et uulitsavõistlusteks tuju teha.

1924. a. keskel võeti enamlaste lendlehtedes sõjariistus mässu plaan arutusele. „Kommunis-tis“ 5. juulist avaldas J. Anvelt üleskutse „Olge valmis, — otsustavad lahingud lähenevad!“

„Kommunistline partei“, kirjutas ta, „ei leia praegu veel mitte, et töörahvas võiks organisee-ritult välja astuda... Kui see aeg tuleb, siis oskab ta seda nõnda selgelt ütelda, et see kõige laiematele töörahvahulkadele küllalt aegsasti teatavaks saab“.

Nende lausetega, nagu oodetaks töörahva üldmässu, tahtis ta ametivõimude silmi petta. Teine manööver oli seks, et rahvast segadusse viia. Nagu tagaetav varas karjub „võtke varas kinni!“, nii katsus ta hulke uskuma panna, nagu oleks „fascistlik väljaastumine“ oodata. Kui sõdurisi kommunistlike löögirühmade vastu välja viidaks, pidi võidama kasarmutes kahtlust äratada, et neid fascistlikeks riigipöördeks ära kasutada tahetakse. „Need, kes niisuguse ettepanekuga ehk käsuga ilmuvad, tuleb ära hävitada. Kommunistlised sõdurid peavad siin algatajateks olema“.

Siis tulla kohe pealetungile üleminna. Kõik vastased vaja „maa pealt ära pühkida“, vangid vabastada, sõjariistade ladud avada; töölised peavad üldstreigi läbiviima, mis „ei ole enam harilik streik, vaid on osa klassisõjast. Siin ei tohi olla streigimurdjaid. Kes seks julgeb hakata, see tuleb kõrvaldada, nagu sõjas ülejooksik või äraandja kõrvaldakse“.

Kuna Eestis mingist fascismist kihku-kahkugi kuulda polnud ja harilik enamlane seda sõnagi arvas „vassimisest“ tuletatud olevat („vassistid“), oli vaja fascistide juttu kuidagi usutavamaks teha. Enamlaste lehed hakkasid kinnitama, et Tallinnas mingi fascistiline salaorganisatsioon olla parempoolset riigipööret ettevalmistamas ja et seks paarist-kolmestkümnest mehest küllalt jätkuda.

1924. a. juuli lõpul arreteeriti tõesti üks kriminaalse minevikuga salkkond, kes pool nota-

riuseliku, pool-lapsiku, üksikasjalikkusega oli mingi parempoolse riigipöörde kava paberile kirjutanud. Salga juhiks oli „inshener-mehhanik“ E. Reinkubjas, kes omal ajal varguse eest kinni istunud ja praegu end aferistina elatas, võttes üürikuudelt käsirahasid korterite eest, mida kunagi ehitada ei mõtelnud. Fiktiivsete ehituste juurest oli mees fiktiivse fascismile üleläänud. Teistest „riigipöörajatest“ olid silmapaistvamad: pettuse eest tagandatud ja kinni istunud politseinik J. Holm, raudteevaras L. Tomp ja kommunist N. Pants. Pööre ise oli kavatsatud juuli ja augusti vahetuseks, samaks ajaks, kui enamlased oma „sõjavastaseid meeleavaldusi“ korraldasid.

Et kogu „komplott“ ölest meeste afäär, oli kohe selge. Kuna „fascismi“ juhtide seas kommunistid nähtaval kohal seisis ja üldse enamlaste lehed asjast ka kõige lähemalt teadsid, siis polnud palju kahtlust, kellest see silmapete välja oli läinud. Veel selgem paistis see, kui enamlased, lugu ärakasutama tõtates, 3. augustiks Tallinnas uulitsatel rongikäiku katsusid korraldada. Kuid väike salgake nende määratsejaid ei peasnud õieti tööliste majastki välja. Silmapilku ärakasutades, mil mootorrattaste võiduajamiseks uulits vabaks jäi, tungisid enamlased korraks sinna välja, mille tõttu üks mootorratas laternaposti vastu ajas ja sõitjad raskesti vigastada said. Selle õnnetuse puhul tõtsid enamlased inimesesööjaliku rõõmukisa, kuid nad aeti kohe laiali ja enamlaste juhid, kes Kadriorgu ette olid tõttanud, et meeleavaldajaid seal kõne-

dega vastu võtta, jalutasid ärevas ootuses mitu tundi, kuni viimaks häbiga kadusid.

Teatava üllatusega kuuldi pärast, et enamlaste selle surnultsündinud „sõjavastase“ meeleavalduskatsega suuremaid lootusi olid ühendanud. „Kommunist“ nr. 5 kirjutas nimelt, 3. augusti meeleavaldusele mindud lootusega, et nüüd uulitsavõitlused algavad ja et juba selle meeleavalduse muutmine sõjariistus ülestõusuks oleks pidanud lõpema enamlaste võiduga.

Enamlaste kihutus läks ikka pinevamaks, eriti sõjaväelaste seas. Septembri keskel arreteeriti Tartus Heideman ja tema staap, kes Lõuna-Eestis 3—10 mehelisi lööksalku olid vormeerimas. See oli esimene kord, kus juba lööksalgad avalikuks tulema hakkasid. Esialgse harjutusena pidid lööksalkade liikmed terroristilisi akte korraldama endiste kommunistide vastu, kes sotsialistlistesse parteidesse üle läinud. Et aktsiooni laiemas ulatuses kavatsetakse, seda tunnistas „Kommunistis“ 25. sept. ilmunud Eesti, Läti ja Leedu komm. parteide ühine üleskutse sõjariistus mässule ja liitumisele Venemaaga.

Silmapilk leiti viimaks lähedal olevat. „Kommunistis“ 19. okt. tegi Anvelt arvet, „kas me suudame“ ja jõudis otsusele, et Eestis objektiivsed tingimised enamlaste võiduks juba olemas olla: neil olla otsustavatel punktidel ülekaal aktiivsete vastaste üle. Seisukord olla niisugune, et „sõjavägi on saanud kodanlusel eitavaks jõuks“; enamlaste võitlusvõime olla aga kasvamas.

Siingi püüdis Änvelt vastast eksiteele viia, nagu tehes, nagu ei valmistaks ta mitte vandeseltslikku putschi, vaid loodusjõulikkude hulkade ülestõusu:

„Vastased püüavad meie parteid mingiks Reinkubjase organisatsiooniks tembeldada, kes mõnekümne mehega linna ära võtab ja selle siis tööliklassi jalge ette paneb... Tööliste ja talurahva valitsus võib tõsiasi saada ainult hulkade võitluse teel. Sotsialistiline revolutsioon ei ole mitte mingi harilik riigipööre, mida vandeseltsid „ootamatalt ja äkitselt“ toime panevad. Kes ootab ja loodab, et ta ühel armsal hommikul töölis-talurahva vabariigis üles ärkab, see petab ennast“.

Prohvetlikud sõnad, mis varsti Änvelti enda vastu pidid pöörduma! Vastastele tolmu silma puistamiseks kirjutatud, kuna ise just vandeseltslise „ootamata ja äkilise“ putschi kallal ametis oldi, pidi see ennustus ka Änvelti enda seltsimeeste otsuseks saama mässu läbikukkumisel.

Silmapilgu valik.

Leides, et „aeg on käes, kus võib ettevalmistuste juurest minna tegudele“, kirjutas J. Änvelt 19. okt. 1924 „Kommunistis“:

„Partei kohus on silmapilku õieti hinnata: mitte enneaegu lasta võitlust välja provotseerida, kuid mitte ka hiljaks jääda. Enneaegu oleks võitlus, kui liig suur hulk klassiteadlist töörahvast võitluse passiivseks pealtvaatajaks jääb...; hiljaks jääks sõjariistus võitluse organiseeritud

algamine, kui hulkades meeleolu langemine, lootusetu olek ja lagunemine tekib sellepärast, et mööda on lastud silmapilk, kus kriis kõige teravamalt tundus“.

Provokatsioonist ei võinud 1. dets. mässus juttu olla, — seks oli ta liig hoolikalt ettevalmistatud. Kuna Eesti mark suviste kõikumiste järel juba stabiliseeritud, pidid mässujuhid kartma, et nad liig hiljaks võivad jääda.

Teljeks, mille järel silmapilgu valik sündis, sai 149 kommunisti protsess 1924. a. novembris Tallinna sõjaringkonna kohtus. Kaebealuste seas oli rida enamlaste väljapaistvamaid legaal-seid juhte ja endisi Riigikogu liikmeid, nagu Jaanson, Keerdo, Tomp, Kangur j. t., kelle vabastamist mässunõu õnnestamiseks väga tähtsaks peeti. Partei ülesandel katsusid röövmõrtsukas Funk ja kommunist Vinter ööl vastu 5. novembrit eeluurimise vangimaja müürist sissemurda, kuid kukkusid sisse ja asi jäi katki.

Kui ka mäss tuli ettevõtta ilma 149-ata, püüti nende protsessi viimase võimaluseni kihutuseks ärakasutada. Kaebealuseid kästi Venemaalt endale kaitsjaid nõuda ja kohtu ees kõige väljakutsuvamalt end ülevalpidada. Kuna Eesti kaitsjaid poldud Venemaale Eesti kodanikkude protsessidele lastud, polnud põhjust Vene kaitsjaid Eestisse Eesti kodanikka kaitsma tuua. Väljakutsuva esinemise poolest täitsid kõige täpsemalt käsku „komsomol“, — „noorkommunistid“ — ja plikakesed, kes ühesid ja neidsamu ette-

kirjutatud „klassiteadlikka“ lauseid kohtule papa-
goilikult kordasid, kuna vanemad lihtinimesed
oma süütust katsusid tõestada, ja juhid ettevaat-
likult oma nahka hoidsid, peale fanaatiku Tompi,
kes koosolejaid mässule kutsus.

Ennenägemata ohtraks Eesti vastaseks kihu-
tuseks kasutati seda protsessi ära nõukogude
Venemaal, kus iseäralist osa mängisid protest-
miitingud sõjaväe, eriti lennu-, ratsa- ja mere-
väe osades, kes teatavasti sõjategevuse puhul
esimestena mobiliseeruvad. Üle Venemaa, ise-
äranis rohkesti aga Peterburi sõjaväeringkon-
nas korraldati protestmiitinguid, kus enamlaste
harilikkude hüsteeriliste ähvarduste kõrval nõuti
„boikotti mõrtsukate vabariigile“ (Peterb. Pravda
18. nov.), „kõigi nõukogude Venemaal asuvate
Eesti kodanlaste raudupanekut“ (Peterb. Pravda
19. nov.), või koguni ähvardati, nagu üks ratsa-
polk (Peterb. Pravda 29. nov.): „Punavägi, eriti
Budennõi ratsavägi võib proletaarlise mõõga
ainsa hoobiga Eesti kodanluse lühemaks teha.
Maha Eesti ümukad!“

Kõige suurem meelevaldus pandi toime
17. novembril Peterburi Eesti konsulaadi ees,
kus pool päeva Vene jalaväe ja mereväe osad
ja kõiksugu protsessioonid algkoolilastest kuni
riigiametnikkudeni koosolekuid pidasid ja mööda-
jalutasid kandes plakatisi ja hüüdes komando
järel sõimusõnu Eesti vastu.

Lapsed olid meelevaldusele otse koolist
aetud ja et nad koju sööma ei läheks, korral-
dati neile lõunasöök ja lubati priipiletid kinosse.

Ülikoolis olid plakatid ülesriputatud: „Kto oka-shetsa svolotshem i ne poidjot na demonstratsiju, tovo budem v mordu bitj“ — „kes närukaelaks osutub ja meelevaldusele ei lähe, seda peksame larfi“. Merevägi toodi meelevaldusele otse õppuselt. Nagu jalavägigi, tuli ta täielikus sõjalises korras, ülemused eel. Putilovi töölised, hoolimata pealekäämistest, meelevaldusele ei tulnud, sest nad saavad tükitöö pealt tasu ja lubadusi „kassikontserdi“ eest eritasu anda nad ei uskunud, sest et neid juba varem nii nina-pidi oli veetud.

Uut oli neis Eesti vastastes meelevaldustes ainult sõjavägede organiseeritud osavõtmine, mis neile niivõrd ametliku laadi andis, et Eesti välisminister 29. novembril selle vastu protesteerima pidi. Nagu pärast selgus, oli 2. detsembriks Peterburi sõjaväeringkonnas Eesti ja Läti piiriääres 56. territoriaal-diviisist neli aastakäiku (1899.—1902.) mobiliseeritud. Nagu sõjaväe leht „Krasnaja Svesda“ 18. dets. tunnistas, oli kokkututse kõigile nii ootamatalt tulnud, et sõjajutud laialilagunenud. Kokkutulnud mehed hakkanud end ühisteks harjutusteks valmistama, kui 4. detsembril sama ootamatalt käsk tuli mehed kodu lasta. Nende ootamatuste tagapinnal oli Eesti-Vene piiri taga 1. detsembri ümber veel mitmesuguste vähemate kommunistlike bandede koondumisi märgata.

149 protsess lõpes 27. nov. Juba protsessi alguks, 10. nov. kihutasid enamlased Tallinna töölisi protestistreibile ja meelevaldusele, ilma et ometi kõige vähemat tööseisakutki oleks saa-

vutanud. Protsessi lõpul oodati veel mõni päev, kuni erakordne valve nõrgeneb, protsessist tõstetud elevus aga veel pole lahtunud ja siis määrati lõök.

Plaan.

Kommunistlistest parteirakukestest, mis varem al organiseerimisajajärgul loodud, valiti 1924. keskkohast hakates ustavamaid ja aktiivsemaid mehi, kellele ülesandeks tehti igapäev oma tutvuskonnast kas parteilisest kollektiivist, või ka väljaspoolt, salaja 10—20 mehelised salgad vormeerida, mis mässu puhul sõjariistus lööksalkade aluseks võiksid olla. Konspiratsiooni otsustarbel ei tohtinud salga liikmed esialgu üksteist mitte tunda, niisama ka mitte salga tõelist otsustarbet. Erand oli tehtud nähtavasti ainult Vene Dobrofloti ja Tsentrosojusi sadama tööliste jaoks, kus valitud ustavamad mehed ametis olid: kuu aega enne mässu anti seal otsekohene korraldus riigipöörde jaoks 10—15 mehelisi sõjariistus salku moodustada.

Salkadele iseäralist ülesannet esialgu ei antud, vaid kästi ainult valmis olla, kui juhus tuleb. Iseäranis katsuti salkadesse sõjaväelasi saada, eriti tehnilistest väeosadest. Ka muidu pandi rõhku, et mehed väeteenistuses oleks olnud.

Oli loodetud, et niisugusid lööksalgamehi Tallinnas paartuhat koguneb. Kui kokku arvati, ei saanud üle 3—400 ja nendegi seas oli juba kahtlasi. Selgus, et Venemaalt vaja juure tuua mitte ainult sõjaasjatundjaid ja ustavamaid orga-

nisaatorisid endistest Riigikogu liigetest, vaid ka reamehi.

Venemaalt tulejad mobiliseeriti seal parteilises korras ja anti kominterni Eesti seksiooni ning Vene väliskomissariaadile alluva Peterburi Bürobini (väljamaalaste büroo) sekretari Rudolf Vakmani käsutusse, kes nad G. P. U. (Vene poliitilise politsei) piirivalvurite ja Eesti komm. partei sidemete abil enamiste 28. ja 29. novembril Jamburi ja Pihkva kaudu salaja Eestisse toimetas, ühtlasi neile sõjariistu, raha ja Eesti valepassid kaasa andes.

Ületuleku peaorganiseerijaks Narvas oli põrandaalune R. Tikkar. Teda oli sinna septembrist saadik määratud spordiseltsi varju all löök-salku korraldama. Kui see meeste puudusel ei edenenu, piirduti kihutustööga, et mäss rahvale mitte ootamata ei tuleks, peaasjalikult kasutati aga Narva sidemed ära Venemaalt löögimeeste üle piiri toimetamiseks. Narvast käisid seks volinikud piiril vastas, kus 3—5 mehelised salgad üle tulid, eestlased ja venelased, kes seljakottides sõjariistu, peaasjalikult automaat-revolvreid kaasa tõid. Kui meestele, kes Vene moodu viletsalt riides, Narvast sooje riideid muretsetud, läksid nad enamiste jala edasi Äuvere jaamani, kust rongile istusid ja Tallinna sõitsid.

Sõjariistu katsuti koha peal muretseda, kust vähegi sai: löögimeestele tehti ülesandeks neid altkäe kokku osta ja varastada. Katsuti kaitseliidult sõjariistu väljameelitada ja ilmasõjaaegseid halvast hoidmisest poolkõlbmatuid Vene ja Jaapani püssa koguda. Vintpüssa oli üldse vähe;

Mässajate revolvrите tüübid.

neid saada oli tülikas, nende tarvitamine tänavvõitluses raskem; pealegi loodeti neid suuremal hulgal juba esimeste võitluste järel sõjaväe ladudest sõjasaagina muretseda.

Tähtsamateks sõjariistadeks olid lähedamaa tuleriistad: revolvrud, automaat-kuulipildujad ja käsigranaadid. Nagu löögimehed tunnistasid, olid nende parabellum automaat-revolvrud, Colt-Thomsoni 1920. a. mudeli püstol-kuulipildujad ja Prantsuse süsteemi käsigranaadid kõik Venemaalt toodud. Eriliseks sõjariistaks olid sõduri jooginõust tehtud käsigranaadid, mis tugeva lõhkeainega täidetud ja pealt kapsliga varustatud, küljel kandes sugugi silma ei võinud torgata.

Et kihutus sõjaväe seas soovitud tagajärgesid ei annud, püüti mulje tõstmiseks löögimehi mässu ajaks sõjaväe mundritesse riietuda. Seks osteti täiturult vanu sinelisi kokku, kuna sinna juure käivad vormimütsid ja sõduri ning ohvitseri rinnaesised ja kraed pörandaalustes töökodades valmistati.

Ühteaegu lööksalkade asutamisega korraldati täpne luure sõjaväeosade asukohtade, politsei jaoskondade, telefoni keskjaamade, radiojaamade jne. kohta. Kõiges peeti kindlat konspiratsiooni. Kirjalikud käsud ja aruanded olid keelatud. Terroristide koosolekud peeti ainult pimedal ajal linna ääres või linnast väljas üksildastel kohtadel heinamaadel, kõige rohkem Kristinentali heinamaal ja Liiva pooljaama juures lageda taeva all. Salakorterites kohtasid ainult pörandaalused või pörandapealsetest kõige ustavamad. Pörandaaluste side pörandapealsetega käis mitmest isi-

Mässajate käsigranaadid.

kust keti kaudu, kus ainult viimane lüli põrandaaluse asukohta teadis. Põrandaaluste valeisikutunnistused olid väljavarastatud õigetel plankidel ja hästi järel tehtud. Käskjalad ei teadnud kunagi, kelle poole neid saadetakse: neile anti ainult adressaadi tundemärgid, kohtamispaik ja märgusõna; ka ei kutsutud käskjalga välja isiklikult, vaid kokkulepitud märgiga, mis teatavas kohas välja pandi.

Kogu linn jagati võitlusraioonideks, igaühel oma võitlusstaap ja koonduskorterid, mis nädal enne mässu võimalikult kallaletungimiskoha lähemale väljavaliti. Nende koonduskorterite lähedale, mida üle linna 14 avalikuks tehtud, toimetati ka sõjariistad. Keskkohaks oli mässu peastaap poliitilise ja sõjalise juhatusega.

29. novembril andis mässustaap käsu löökrühmad järgmisel öhtul koonduskorteritesse kutsuda. See sündis erikutsetega, mis väljasaadeti töölistemajast, Vaksali puiestee, 8 ja kus ülestähendus oli ainult kohtamispaik kusagil tänaval, kust käskjalg löögimehe edasi koonduskorterisse viis. Iga mehele oli eriaeg ülesantud, nii et vähesed käskjalad, kelleks enamiste naisterahvad, kogumisega kell 5—10 valmis jõudsid. Koondusruumidesse oli sööke ja jooke, harmoonikaid ja mängukaarte toodud, et läbiotsimisekorral perekondlist pidu simuleerida. Kui löögimehed koos, pandi neile ustavatest meestest vahid juure, et ükski enam välja ei peaseks; isegi loomulikka tarvidusi kästi tuas õiendada. Kes omavoliliselt tahaks lahkuda, see ähvardati koha peal maha

lasta. Siis hakkasid käskjalad käsikorvides ja kottides sõjariistu ja varustust kohale kandma, kuna rühmade juhid läksid peastaapi Kadaka teel (Baltiski maantee lähedal), 9, kus mässujuhid end varjasid.

Sinna koguti viimased teated. Siis pöörsid rühmade juhid kell 4 hommikul oma salkade juure tagasi käsuga kell 5,15 min. väljaastuda, — pool tundi enne kadettide jalule ajamist Tondil ja karaulide hariliku vahetamisaja läheduses, kus ärkavas uulitsaelus sõdurirüüdes salkade liikumine iseäralikult silma ei torakaks. Lööksalgad pidid esimese kallaletungiga juba valmis olema, kui tööliste töölemineku aeg tuleb, keda siis loodeti mobiliseerida.

Nagu mõned terroristid tunnistasid, oli kallaletungi tehniline kava punaväe kindralstaabi ohvitseri eestlase Tummeltau kokkuseatud. Kava järel oli lööksalkadel ülesandeks:

1) äkilise hoobiga vallutada valitsuse võimuparadid ja side-keskkohad: telegrafi, telefoni, raudtee jne.

2) valitsuse elavat sõjajõudu halvata ja desorganiseerida, kuni mässajad sunnimobilisatsiooniga ja vangimajade avamisega endale esimest abi jõuavad muretseda. Et valitsus sel ajal väljast vägesid appi ei tooks, pidid erisalgad linna traadi ja raudtee ühenduse välisilmaga katkestama. Samal ajal pidi valitsuse tegelased ja ohvitserid ükshaaval hävitatama.

Anvelti seletusel („Klassivõitlus“, 1925. nr. 52)

pidid mässajad oma esimeste mobiliseeritud abi jõududega vähemalt 5—6 tundi vastu pidama, et riigipööre korda läheks. Nagu mitmed löögimehed tunnistasid, oli neilt koonduskorterites nõutud, et nad ainult ühe ööpäeva välja peaks, — seks ajaks jõuda juba väljast abi kohale.

Kallaletungi kergendamiseks oli osa löögimehi Eesti sõdurite ja ohvitseride riietesse pandud, et sõjaväelasi segadusse viia ja rahva ees muljet luua, nagu oleks sõjaväe osad mässama hakkanud. Kõigi löögimeestele seletati, et fascistid riigipööret korraldavad ja et nendest vaja ette jõuda, et teistes linnades niisama ülesastumised toime pannakse ja et piiri taga juba salgad valmis on siinsete löögimeestele appi tulema.

Mässu peastaap.

Mässu üldine ettevalmistus ja juhatus oli Kingissepa järeltuleja, endise Eesti enamlaste valitsuse esimehe J. Anvelti käes. Tema paremaks käeks sõjalises ettevalmistustöös oli kauemat aega pörandaalune tegelane, endine Peterburi punase jalaväe komanderide kursuste komissar, hiljem Vene-Eesti-Läti piiri komissar ja selle piiri tsheka osakonna sekretär Valter Klein, varjunimega Karl Roobas. Kohalisteks tähtsamateks tegelasteks olid veel omal ajal Venemaale väljavahetatud ja uueste salaja Eestisse tulnud noorkommunistide organisaatorid Arnold Sommerling, endine sapööri ohvitser Georg Kreuks, end. kontori ametnik Voldemar Hammer j. t.

Nagu A. Lillakas tabamisel tunnistas, olnud Anvelt mõni nädal enne mässu Venemaal, kus teiste Eesti enamlaste juhtide saatel kominterniga läbirääkimisi pidas. Mõni päev enne mässu saadeti Venemaalt salaja Eestisse ühes teiste punaväelastega ka end. 3. Eesti punase kütipolgu ülem ja Anvelti isiklik sõber, kaadriohvitser Au-

R. Käär ja A. Lillakas.

gust Lillakas ja selle adjudandina noorem ohvitser Richard Käär. Rudolf Vakmani poolt Peterburis komandeerimiskäsu, raha ja varustuse saades, tulid nad üks Pihkva ja teine Jamburi kaudu Tallinnasse. Siin ilmusid nad Villardi t. 11 Vakmani ema poodi, kus märgusõnast „kas Eedi kodus“ ära tunti ja samas korteris Anveltiga kokku said.

Mässu peastaabi esialgne asukoht oli kauge-
mal, umbes 5 km. Harku poole Kadaka tee 9,
kuhu kommunistide ülesandel 1921. aastal Ees-

tisse opteerinud kingsepp R. Grünbach korteri võtnud, mis pörandaalustele tähtsamaks kokku saamiseks oli. Siia vaiksesse üksildusse tuli mässu eelõhtul 5 meest, kes iga juhi osa lõpuliikult kindlaks määrasid. Siis kutsuti käskjalgade kaudu sinnasamasse lööksalkade juhid, kellele instruksioonid anti.

Igast koonduskorterist tulid käskjalad teatega, et õhk puhas ja palju mehi kusagil kokku tulnud. Nagu Anvelt pärast kinnitas, olla 75% meestest (250—300 meest) välja tulnud. Kõik korras leitud, saadeti neile hommikust ööd käsk välja astuda.

Varsti pärast käskjalgasi lahkus Kadaka tee korterist ka Anvelt ja läks südalinna lähedusse Tõnismäel nr. 8 Posti korterisse, kuhu sõjategevuse algusajaks operatiivstaabi asukoht valitud.

Siia oli kogunud umbes 17 inimest, nende seas peale Anvelti, Lillakase ja Kääri veel mässuliste laatsareti korraldaja, valearst Vaimel-Poljakov ja üks Anvelti alalistest kulleritest, kominterni Eesti sektsiooni sekretäri noorem vend Richard Vakman, kes kaubanduskooli endise õpilasena oli lubanud 15 koolipoissi appi tuua, kuid kohale oli saanud kõigest kolm: Paaveli, Klaaseri ja Seili.

Üks osa staabimeestest oli asunud ametlikude kirjaplankide valmistamisele. Lauale seati plekiga ümbritsetud puust raami vahele kummitähtedest templid kokku, üks: „Eestimaa tööliste, talupoegade, sõdurite ja madruste kesktäidesaatev komitee“, teine: „Revolutsiooniliste sõjavägede staap“ ja „Revolutsiooniliste sõjavägede staabi-

ülem“. Nende isehakkanud asutuste templitega märgiti mõned paberid ära, kuid ühtegi ametlist dokumenti väljaanda ei jõutud.

Osa staabimeestest sai hiljem käsu sealsamas lähedal, Kaarli kiriku juures Kaevu t. 1 asuvasse end. siseminister K. Einbundi korterisse sisse tungida ja korteriomanik äratappa. Salka kuulusid Lillakas, Käär, Pölluroos, Vakman ja viimase kolm tuttavat koolipoissi. Mõne minutiga olid nad kohal ja algasid tegevust. Alumisel korral asuvasse korterisse visati paarikümnele sammult käsigranaat aknasse. See pörkas vastu akna-raami, langes kõnniteele ja lõhkes seal. Siis käsutati koolipoisid akendest sisse laskma, kuna teised uksest sisse läksid murdma. K. Einbundi abikaasa, keda telegrammi toomise ettekäändel taheti ust avama meelitada, lõi sõjariistus mehi nähes piluli avatud ukse ruttu jälle kinni. 16—18 aastastest koolipoistest, kes eneste seletusel „kõvade läbielamiste“ jahil enamlastega olla kaasa läinud, polnud suuremat asja, — üks neist saatis koguni kuuli akna asemel oma kaaslase Pölluroosile turja ja sattus sellega tüllisse. Teised, kes uksest sisse murdsid, jätsid selle ka nõuks ja läksid minema.

Tõnismäelt läksid mässu juhid varsti Pagari tänavale sõjaministeeriumi, lootuses sealt operatsioonide üldjuhatust oma kätte võtta. Kui sealne salk tagasi löödi, taganeti Balti vaksali, kust niisama väljaaetud lõpulikult laiali põgeneti. Teise versiooni järel on Anvelt selles salgas olnud, kes Tõnismäelt Endla, Villardi ja Telliskivi tän. kaudu Balti jaama läks, teel tap-

pes postil seisvaid kordnikke ja pakkudes töölistele sõjariistu, mida need vastu ei võtnud või soovitudes neile sõjariistade saamiseks Pritsimaja ette koguda.

Toompea.

Nagu kõigis teisteski mitte-sõjalistes valitsusasutustes, õnnestas Toompea lossi ja Riigivanema maja vallutamine enamlastel õige kergelt, sest et seal kõvemat valvet ei olnud; niisama võis ka nende tagasivõtmine alles siis sündida, kui sõjalistes asutustes kallaletungimine tagasi löödud.

Löökrühm umbes 17 mehest, neist palju Vene Tsentrosojusi ja Dobrofloti sadamatöölisi, koondati koosoleku ettekäändel eelõhtul kell 7 Toompeale, Toomkiriku taha Hallingi kortérisse vanas väikses majas Rahukohtu t. 2. Tuas ei jatkunud toolisi, paljud istusid seina ääres puuhalgudel. Vitstest korvis oli mõni Eesti sõduri sinel ja müts ja vineerist kartongis mõni revolver, — parabellum ja vähem. Ükse ees valvas mees revolvriga, kes sisseläinuid enam välja ei lasknud.

Kolme-nelja võõra mehe seast, kes löögi-meestest suurt välja ei teinud ja omavahel asju õiendasid, astus pärast keskööd, kui revolvriski juure toodud, üks üles, kes mõista andis, et ta Venemaalt tulnud ja seletas, olla oodata fascistlist mässukatset, millele vastulöögiga ette vaja jõuda.

Et meeleolu koosolejate seas kehv, julgustatud võõrad, Venemaalt olla palju mehi abiks tulnud, sõjavägi olla ka poolt ja vaja olla ainult üks ööpäev vastu panna, kuni väljast abi pärale jõuab.

Siis jagati revolvririd ja sõduririided välja, mida kõigile ei jatkunud. Kell 5.15 anti välja astumise käsk ja tuletati meele, et kes omavoliliselt lahkuda katsub, see kohe maha lastakse. Seks käisid võõrad mehed revolvriritega iga rühma ees ja taga.

Sõduririides ja sõjariistus mehed eel, teised järel, pööras üks rühm Toomkiriku juurest Kooli tänava kaudu Toompea lossi juure ja teine läks Duglase tänava kaudu otse Riigivanema majasse.

Kuna tunnimeestel käsku ei olnud juuretule-

Löögimeeste „Eesti sõduri vorm“.

vaid inimesi peatada, siis polnud löögimeestel raske poolpimedikus lähenedes neilt äkki püssid käest ära kiskuda. Oma vahipostid välja jättes, tungisid mässajad Toompea lossi vahtkonna tupa. Et vahtkonna püssid asusid sissekäigu läheduses, läks sissetungijatel korda neid ennem vallutada, kui seda jõudsid unest ärkanud sõdurid. Üks sõduritest, kes püsside juure jooksis, J. Bergson, lasti kohe maha, kuna teist raskelt haavati.

Vahtkonna ruumi ja sõjariistu kätte saades, seadsid mässajad oma valvepostid välja ja hakkasid lossi teenijaid ja sinna juhuslikult tulnud isikuid arreteerima. Riigikogu ja valitsuse ruumidesse siiski sissetungimiskatseid ei jõutud teha.

Riigivanema maja ees kisuti niisama tunni-meestelt püssid käest ja kui kõlistamise peale välisuks avati, tungiti sealt sisse ja hakati riigivanem Dr. Akelit tagaotsima. Õnneks läks majarahval korda sisemiste ruumide uksi üksteise järel lukutada, nii et enamlastel nende lahtilõhkumisega aeg ära kulus.

Kaarli tänavalt sõitis Toompeale üles lahtine auto Doomkooli inspektor E. Grünvaldiga, kes oma kooli oli minemas. Mässajad avasid selle pihta tule ja haavasid Grünvaldi peast surmavalt. Siis käskisid nad autojuht H. Burmeistril lossi ees peatada ja kui ta kohe sellega valmis ei saanud, lasksid temagi maha.

Kui valitsuse väesalgad kolonel Partsi ja ltn. Ambose juhatusel Komendandi teed ja Kaarli

tänavat mööda Toompeale jõudsid, katsusid mässajate valvetõked esiotsa vastulasta. Kui aga kolonel Raudvere soomusauto tagant järele jõudis, viskasid mässajad püssid maha ja kell pool 8 paiku põgenesid.

Postimaja.

Tosinameheline lööksalk, kes postimaja valutas, koondus Laasi korteris, Narva maanteel, 25.

Et postimajas politseilistki valvet polnud, sündis vallutamine ilma mingi vastupanekuta. Kõige pealt tungiti telegrafi kontorisse teisel korral, kus sealolevalt ametnikult päriti, kas ta asutuse ülem pole. Eitavat vastust saades jäeti ametnik rahule. Ülema korterit püüti tubadekoristajalt teada saada. Kui see end teadmatusega vabandas, käratati kurjalt peale, kuid teinija seletas, et ta alles hiljuti ametisse astunud.

Peale telegrafi ruumide vallutati kohe ka telefoni keskjaam, kuid kumbatki mässajad oma kasuks ei tarvitanud, — nähtavasti olid seks liig vähikud.

Rahaosakonda, mis kahekordsete tugevate uste taga, mässajad sisse ei peasenud ja seal viibiv valveametnik sai enne kui telefoniühendus katkes, sündmustest mõnele poole, muu seas ka postiülema abile teatada. Siis käskisid sissetungijad telefoni keskjaamas töö seisma jätta; ühendus katkes seega umbes $\frac{3}{4}$ tunniks.

All eeskojas sissekäigu juures varjul jäi paar mässajatest vahti, püssid ukse poole pöördud,

ja arreteerisid kõike sissetulejaid, muu seas ka tööle ilmuvaid ametnikka, mõne kohale saadetud politseiniku ja linna politsei ülema Saare, kes asja tõsidust aimamata ja majas mingit segadust märgates sisse oli astunud vaatama, mis seal lahti.

Kell $3/4$ 7 paiku jõudis kohale soomusauto kolonel Raudvere juhatusel ja üks rühm allohvitseride õpepataljonist. Tuld avades tungiti sisse ja varsti langes paar enamlast eeskotta maha. Kuid tuli ülemistelt treppidelt takistas maja puhastamist, kuni kindral Põdderi salk vastasoleva maja teise korra akendest postimaja ülemised aknad tule alla võttis.

Et hoovivärv seestpoolt kinni, ei saadud maja ümber piirata ja mõned mässajad peasesid hoovi kaudu jooksu. Teised, kes tulevahtusel ei olnud langenud, võeti vangi. Üks vangidest rabeles soomusautole panemisel lahti ja katsus põgeneda, kuid lasti uulitsal maha.

Balti jaam.

Paarikümne meheline lööksalk, kes Balti jaama vallutas, koondati raudtee tehaste hõõveldaja K. Kõoba korteris Rohu tän. 11, krt. 1, kuhu põrandaalused Roobas ja Ambos juba varem kottides laudade vahel 7 püssi olid toonud ja plangu äärde ära peitnud. Venekeelt rääkijad võõrad mehed seletasid tegevusplaani, kudas üks osa mööda minnes Baltiski maanteel 5-nda politsei jaoskonna puhastab ja siis kõik

koos Balti raudtee jaama ümber piiravad. Löögi-meestest olid mitmed raudtee teenijate mundris.

Korterist lahkudes mindi raudteed mööda jaama poole, kuna osa 5. politsei jaoskonda ära käänas. Jaoskonda sissetungides avati tuli enne kui vahil olevad vähesed kordnikud sõjariistad jõudsid kätte haarata. Surma said kordnikud J. Kumel ja J. Holts, raskesti haavata J. Mägi ja F. Schlossman. Jaoskonnast võtsid mässajad sõjariistu kaasa ja ruttasid kohe teistele järele, kes juba Balti jaama olid jõudnud.

Jaama vallutajate eestvedajaks ja teejuhiks oli raudtee tööline-signalist J. Vakker, kes 1920. a., kui punavägi Varssavi alla tungis, mässu kihutuse eest Venemaale välja oli saadetud ja paari aasta pärast oma tegusid kahetse-des luba saanud tagasi tulla, kuid siis jälle vanale teele pöörnud.

Jaama mindi platvormilt esimesest uksest 3-nda klassi ooteruumi, kuna ustele patrullid jäeti. Vakker tormas kohe jaama korrapidaja tuppa, käsutades „käed üles ja rongide liikumine seisma“. Raudteeametnikud arreteeriti. Siis ruttas Vakker telegrafi ruumi ja katkestas töö Morse aparadil, rebides traadid seinalt maha.

Telefonisti käsutas ta endale telefoni kesk-jaama näitama, kuid see näitas talle valeukse. Kuni kommunistid sinna põrutasid, telefoneeriti keskjaamast abi järele.

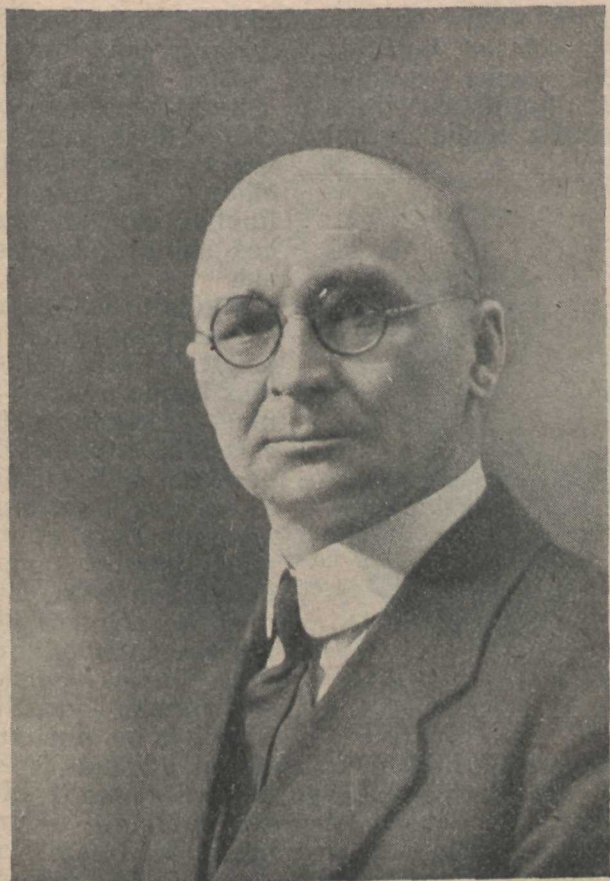
Osa mässajatest läks jaama trepile, teine osa politsei jaoskonna ruumidesse. Raiooniülem Herman Ubin, kes politsei jaoskonna ruumist

rongile vastu oli minemas, lasti kohe maha, niisama ka kordnik Mihkel Nutt. Otsiti jaamaülemat ja tema abi taga, kuid ei leitud.

Sisseastuvad reisijad otsiti hoolega läbi, neil revolvrivid ribikontide vastu hoides. Jaamatrepile astus väljast isik, kelles mässajad teedeministri insh. K. Karki ära tundsid. Temale oli koju telefoneeritud, et raudteel mõni sild õhku lastud, mille parandamiseks remontrong oli vaja välja käsutada. Käisid paugud ja teedeministri surnukeha jäi jaamaesisele lamama. Raudtee töolistele, kes jaama ruumi sattusid, püüti revolvreid ja püssa kätte suruda ja neid vahiteenistuseks ära kasutada. Et nad seda au vastu ei tahtnud võtta, korjati paljudel jälle püssid ära ja mehed ise toimetati eriruumi valve alla.

Muude reisijate seas olid üksikult jaama tulnud, et Tondile kursustele sõita, ka kümme-kond ohvitseri. Et neil sõjariistu ei olnud, ei saanud nad vastu hakata, kui neid arreteeriti. Üks Venekeelt kõnelejatest mässajatest, kes juhtidest näis olevat, käskis teisa veidi oodata, kuni ta „missias“ ära käia kuulamas, kuidas üldine seisukord. Veerand tunni pärast tagasi jõudes andis ta käsu ohvitseridel riided ja jalanõud ära võtta ja neid mahalaskmiseks valmis panna, millega aga enam hakkama ei jõutud, sest et valitsuse väed juba peale tungisid.

Jaamas peatalt edasi-tagasi sekeldavate mässajate seas tundsid mõned mässuosalisid ise ära J. Anveltli pruunikas-hallis palitus ja hallis soni-mütsis, kes kõige enam erutatud näis ja mitmel korral käsku andis ametisse ilmuvaid

Teedeminister Karl Kark.

raudtee töölisi kinni pidada ja mobiliseerida. Kuid töölised hoidsid kõrvale ja poetasid end salaja jaama ruumidest välja. Punaväelase Kääri tunnistuse järel oli Anvelt ise jaama politseiniku maha lasknud. Kui väljas valitsuse vägedega tulevahetus algas, olid Anvelt ja Roobas esimeste seas, kes jaamast jalga lasksid.

Kol.-ltn. H. Rossländer.

Sündmustest jaamas sai staap teada kell 1/27 paiku. Ratsapolitsei läks jaama tagasi võtma, kuid lagedal jaama esisel ei suutnud ligi peaseda. Kell 8.15 paiku saadeti jaama tagasivõtma kaks rühma allohvitseride õpepataljonist kol.-ltn. Herman Rossländeri üldjuhatusel. Südalinnast välja jõudes, paikusid rühmad kino „Rekordi“ kohal ahelikku.

Jaamaesisele olid mõned mässajad välja jooksnud, kes karjusid: ärge laske, — omad! Kol. Rossländer jooksis ettepoole vaatama, et ära hoida võimalikka arusaamatusi, kuid samal silmapilgul sai mässajatelt kuuli jalgu, millesse paari päeva pärast suri. Mõne minutilise tulevahetuse järel läksid rühmad major Ainsoni

juhatusel tormijooksule. Kommunistid põgenesid üle raudtee Kopli tän. sihis; neli neist võeti jaamas vangi.

Kääri andmetel oli Anvelt käskinud meestel raudtee peatehaste hoovi koguda. Seal olid töölised, kes harutasid, kas tööle hakata, või mitte. Kui Anvelt põgenedes sinna jõudis ja mehi kiruma kukkus, et nad omalt poolt ei taha aidata, kui teised nende eest oma naha turule toovad, uriseti tööliste seast vastuseks, muretsugu komissari herrad ise oma soojade kohtade eest ning asuti rahulikult igapäevase tööle.

Anvelt lõi meelt heites käega, pahandas Lillakasele, et ta Eesti töölistest seda poleks ootanud, ja põgenes edasi Pelgulinna poole. Ühes Lillakasega Telliskivi tänavat minnes, kohtasid nad mereväe kapten-major K. Sterni, kes ametisse oli minemas. Et oma viha kellegi peale välja valada, laskis Anvelt selle maha, kuna Lillakas tema laskeosavust kiitis.

Samal päeval tulid mässujuhid veel kokku Vakmani ema korterisse Villardi tänaval, kus end kohendasid ja aru pidasid. Lillakas heitis Anveltile ette, et neid avantüürile viidud; ei midagi sellest, mis Venemaal kiidetud, pole siin ees leitud. Anvelt vaidles vastu, et asi veel lõpetud ei olla, Pärnus olla mäss lahti, ainult olla tema põrandaalused sidemed katkenud, nii et ta veel täpseid teateid ei saa anda. Seletades, et ise veel Tallinna jääb, käskis ta Lillakasel ja Kääril tagasi Venemaale katsuda minna. Need liikusid mööda metsi Lagedi poole, kuid kuuldes, et jaamad valve all, läksid edasi kuni Aegviiduni, kus kinni võeti.

Kitsarööpaline peajaam.

Kitsarööpalise raudtee peajaama, kus peale ühe politseiniku mingit valvet ei ole, vallutasid enamlased ilma vastupanekuta. Veretööd pandi nende poolt seal ainult seks toime, et valitsuse agenta ja haritlasi hävitada.

Umbes 5 meheline lööksalk koondus Dobrofloti sadamatöölise J. Räästase korterisse, Juurdeveo tän. 12 krt. 6. Paar meest olid Dobroflotist, kolm juhtivamat meest, kes revolvrivid ja käsigranaadid kaasa töid, olid Venemaalt ja rääkisid isekeskes Venekeelt.

Jaamahoonesse sissetungides mindi otse jaamapolitsei ruumi, kus vahil olev vanem kordnik H. Lossman viibimata maha lasti. Siis lasti maha korrapidaja jaamaülema abi Jaan Laanus, kes tagasi põrgates ja appihüüdes telefoni tupp maha langes. Viimasel silmapilgul jõudis telefonipreili jaamaülema, kes oma korteris viibis, hoiatada, nii et see mässajate kätte ei sattunud.

Telefoni preili juure jäi Dobrofloti mees Kuuskman vahti, revolvriga selle peale sihtides. (See sama Kuuskman katsus pärast tabamist Kaitsepolitsei aknast välja karates ärapõgeneda, kuid võeti jälle kinni). Kui käsk antud, et rongide liikumine seisma pandaks, päris üks mässajatest telefonipreililt: missugune on esimene jaam siit edasi, — nähtavasti polnud see mees Tallinnast pärit. Siis nõuti preililt telefoni ühendust Kohila jaamaga, — seal olla keegi „tööliste vanem“, kellega tingimata vaja rääkida. Kui ühendus saadud, teatas võõras Tallinna jaama ülevõtmi-

sest ja algas kõnet, mis märgusõnadest, nagu „dünamit“, „plahvatus“ jne. koosnes.

Kõik sõidule tulejad arreteeriti ja peeti 3 klassi ooteruumis vahi all. J. Räästas ühe võõra mehega läksid jaamast linna poole, saagisid seal mõned telefonipostid maha ja lõikasid traadid pooleks.

Kui 1 $\frac{1}{2}$ tunni pärast üks sõjaväe salk jaamale lähenes, pistsid mässajad ilma vastupanekuta jooksu.

Eeluurimise vangimaja.

Vene tänaval asuvasse Eeluurimisvangimajasse sissetugimiseks koondati umbes 12 mehele line lööksalk südalinna Kullassepa tän. 7, ekspress Lukini korterisse. Lukini esimese naise oli selle õepoeg Prass mõne aasta eest röövimise otstarbel ära tapnud ja tapja vend Tallinna linnavolikogu kommunistline liige Prass oli nüüd 60 aastase ekspressi, kes viinavõtmiseks alati raha vajab, niikaugele viinud, et see 10.000 mrk. eest oma korteri koonduskohaks andis.

Kommunistline linnavolinik Annette Hollman tõi sinna 27 joodipudelit ja sidumismaterjaali, mida hakkas korda seadma; niisama toodi sinna üle tosina käsigranaadi, kuid laskeriistu selle salgale ei jatkunud, — neid pidi sinna alles teiste lööksalkade esimesest saagist toodama.

Lööksalga ülesandeks oli Eeluurimise vangimaja peale minna, käsigranaatidega ukсед sisse murda, vangivahid hävitada, vangid vabastada, neile sõjariistad kätte anda ja mässajatele appi viia.

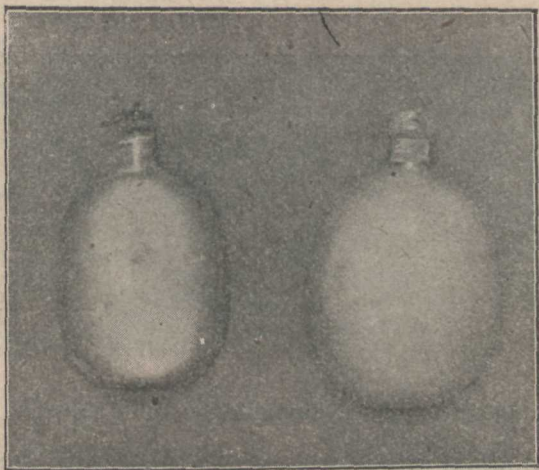
Kuna ükski mässajate operatsioon nii kaugele ei õnnestanud, et sõjariistu oleks võidud saada, ootasid lööksalga mehed Kullassepa tänaval asjata ja nähes, et lood halva pöörde võtavad, kadusid korterist paari kaupa, nagu sinna olid tulnudki. Joodipudelik ja käsigranaadid viskas Lukin riide sees hoovi pühkmekasti, kus neid läbiotsijad leidsid.

Ratsapolitsei reserv.

Enamlaste „Klassivõitluse“ (nr. 48) seletusel oli ratsareservil iseäralik tähtsus. „See on Tallinna kodanluse kaardivägi ja lööksalk. Arusaadav, et seda esimeses järjekorras hävitama pidi. Täiendatud lööksalk ühes granaatide ja pommidega pidi selle ülesande täide saatma. Aga pomm, millest terve reservi kasarmule küll oleks olnud, sattus voodisse ja ei lõhkenud. Alanud tulevahetus ajas politseinikkude karja jalule. Nende kuulipildujate ja automaatide tulele ei suutnud löökrühm vastu panna, — ta taganes, jättes maha mõned surnud“.

Umbes neljakümne meheline lööksalk koondati kolme korterisse: Kopti korterisse Heeringa t. 15, krt. 2, V. Arehna t. nr. 24 ja Puuvilla tän. nr. 10, krt. 7 Hea korterisse. Et väljaastumine täpselt ühel ajal teistega sünniks, laskis kontroleerija salga juhi kella omaga ühte seada. Sõjariistad töid üks meeste- ja üks naisterahvas vastu hommikut sumadanides ja vineer-kartongides.

Reservi kasarmu juures, Polgu tän. 7 visati kolm bensiini pudelit läbi akna meeskonna magamistuppa. Akna all magav politseinik ärkas kolina peale üles ja pistis vintpüssi otsa aknast samast kohast välja, kust pudel oli sisse lenna-

Mässajate pommid sõduri joogipudelistest.

nud. Püss oli küll laadimata, kuid avaldas mässajate peale kohe mõju: nad taganesid majast eemale ja avasid siis tule. Kauge maa tõttu käsigranaadid hoonesse ei sattunud, vaid lõhkesid tänaval, purustades kasarmu ja selle vastas seisvate majade aknaid.

Üks enamlastest jooksis uueste kasarmu akna alla ja viskas sisse sõduri jooginõu taolise metall-

pudeli. See kukkus seina äärde voodile ja võeti sealt ära. Korgitaoline kapsel oli veidi lahti ja üks politseinik võttis tongi pealt ära. Pudeli, mis seega kahjutaks tehti, sisaldas nii palju meliniiti, et sellest mitte üksnes kasarm oleks õhku lennanud, vaid ka naabrimajad tugevasti vigastada saanud.

Mässajate püstol-kuulipilduja Colt-Thomson.

Vahepeal olid politseinikud riietunud, sõjariistad haaranud ja püssidest ning automaatidest kallaletungijate peale tule avanud. Teine osa politseinikka tormas välja, piiras kallaletungijaid ümber ja võttis neist hulga vangi. Mõnda sõjariistus mässajat tabati kuurikatusel, kuhu nad roninud olid ootuses, et politseinikud kõige pealt õue jooksevad hobuseid sadulasse panema.

Mässajatest olid koha peal surma saanud Vene Dobrofloti aidamees Jarotski ja Venemaalt tulnud Nikolai Ivanov. Ümbrusest leiti paar

parabellumi, kuus käsigranaati ja Thomson-Colti automaat püstol-kuulipilduja kassetidega.

Kallaletungijatest tabati hiljem haavatult m. s. Eduard Kägu, kes 1921. a. Riigikogu kommunistiline liige olnud, 1922. a. mässukihutuse eest sunnitööle mõistetud ja ära Venemaale põgenenud, kust mõni päev enne väljaastumist, 27. nov. salaja Eestisse tulnud.

Kallaletungimise oma kasarmule tagasilöönud, sõitis ratsareserv kohe välja mässusalku mujal likvideerima.

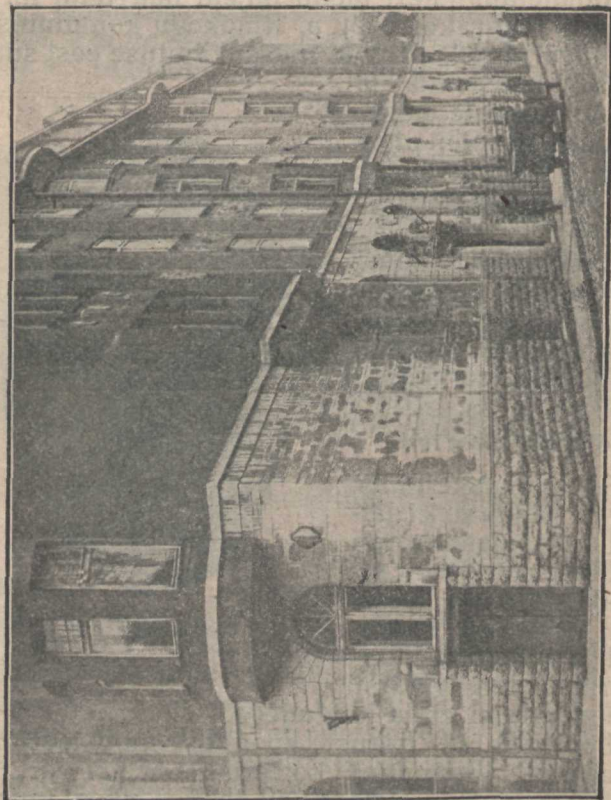
Sõjaministerium.

Sõjaministeriumis, Pagari tänaval, ei läinud mässajatel korda vahimeeskonda nii üllatada, nagu see Toompea lossis oli sündinud ja selletõttu likvideeriti pealetung varsti ministeriumi enda jõududega.

Lööksalk 23 isikust koondus ministeriumi läheduses, Vaumanni korteris, Lai t. 7 krt. 8. Kell 5,25 nägi ministeriumi lahtise ukse juures seisev tunnimees Keng sissetulevat salka osalt sõduri, osalt erariides, kellest paar meest revolv-

Reamees Keng.

Sõjaministeriumi hoone.

ritest tema pihta tule avasid, kuid ei trehvanud. Kiiruse tõttu sai tunnimees ainult täägiga vastu hakata, sellega ühte sissetungijatest haavates, mis siiski teisu niivõrd erutas, et nad kohe, enne kui sisse oleksid jõudnud, vahirühma ja komeandandi ruumi poole kolm käsigranaati ja ühe tugevama jõuga pommi viskasid, mis sealt mehi jalule ajas.

Osa mässajaist jooksis viibimata trepist üles neljandale korrale, kus nende teada pidi olema sõjaväe telefoni keskjaam, mis aga tõepoolest mujal asus. Teine osa jätkas pealetungi vahirühma ruumi, mida tunnimees Keng, korrapidaja allohvitser kapral Brücker ja veltveebel R. Aman koridoris tuld avades kaitsesid, ühtlasi magavat vahimeeskonda ülesalarmeerides. Et pealetungijaid taganema sundida, haaras veltveebel Aman reamees Leppiku kaasabil kuulipilduja, jooksis sellega hoovile ja avas sealt tule akende pihta, mille kohal enamlased tegutsesid.

See viis mässajad lõpulikult segadusse ja nad põgenesid, maha jättes ühe seltsimehe, kes hirmuga kappi oli pugenud. Sõjaministeeriumisse võisid kohe ilmuda kõrgemad väejuhid, kes varemalt ettenähtud kavade järel mässu mahasurumist hakkasid korraldama.

Tondi.

Tondi kadettide kooli pidasid enamlased Tallinna garnisoni tähtsamaks elavjõuks; pealegi tahtsid nad seal käsisõjariistade ladu vallutada.

Umbes pool kilomeetrit põhjapoole kasarmuid, Kristinentali heinamaal Reimani majasse koon-

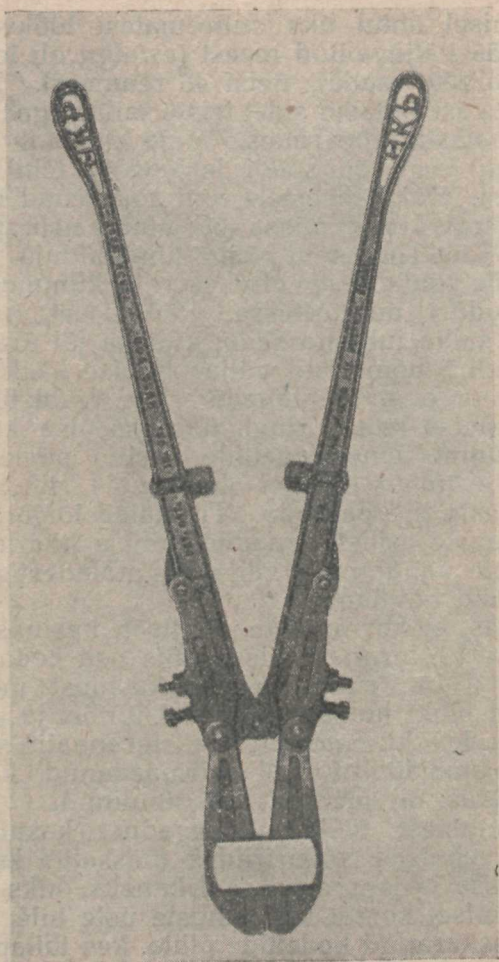
Sõjaministeriumi vahikomando.

dati eelmisel õhtul üks suurematest lööksalkadest, — 56 väljavalitud meest (esialgu oli loodetud sinna 200 saada), neist 48 reameest. Kolm naisterahvast pidasid sidet teiste salkadega; neist oli üks halastaja õe riides. Maja koer kihvtitati kohe ära; kogu öö söödi ja joodi ja tehti ettevalmistusi. Kõigi meestele anti sõjariistad kätte, enamiste revolvrüd; püssa oli ainult neli, peale selle üks Colt-Thomsoni püstol-kuulipilduja. Paar meest riietusid Eesti ohvitseri ja kümme meest sõduri mundritesse. Räägiti, et Anvelt ise seda salka juhtima saab, kuid ta jäi ära.

Kui kell 5 hommikul väljaastumise käsk anti, liiguti mitte otse üle lageda välja, vaid tiheda võsa ja metsa kaudu ringi, üks osa otse kadettide eluruumi, teine kadettide kasino peale. Et kasarmute ümber aeda ei olnud, võis salk pimedas kergeste ligi peaseda. Traataiad lõigati läbi kaasasolevate eriliste traadilõikamise kääridega. Igale poole pandi vahid välja, kes majadest põgenejaid pidid hävitama.

Arvates, et korrapidaja ohvitser kasinos, visati sinna käsigranaat sisse, mis aga kedagi ei tabanud. Teine rühm jooksis kasinost mööda kolmanda bloki juure. See piirati ümber ja visati läbi akende kümme mees käsigranaati sisse. Nagu seismajäänud kell surmasaanud kadeti taskus nätas, oli see kell 5,27 sündinud.

Plahvatustest tekkinud segadust kasutades tungisid eelmised sõduririides mässajad kasarmusse sisse ja jagunesid seal kaheks: üks osa avas alumisel korral läbi lahtiste uste tule voodidest üleskaranud kadettide pihta, kes tahapoole

[Mässajate traadilõikamise käärid.

ruumi püsside juure tahtsid joosta. Korrapidaja kadett lasti kohe maha, enne kui ta vastu oleks jõudnud hakata. Segadusse sattunud kadettidest läbi tungisid mässajad sõjariistade poole.

Teine osa löögimehi jooksis trepist üles teise korrale, kus samati kadetid magasid. Kuid alt kostev müra oli neid juba hoiatanud. Korrapidaja kadett Paas, kuuldes all laskmist, käskis kadett Pesurit ja Johansonit, kes parajaste piirkonnast tulnud, minna järelvaatama, mis juhtunud. Haarates püssi, jooksis Pesur alla, kus peaaegu rinnuti kokku sattus ülestungivate mässajatega. Ühe mässajatest laskis ta kohe maha, teist haavas ja kukkus ise, kolmest kuulist haavatud, trepile.

See ootamata hulljulge vastupanek viis sisetungijad segadusse; nad pöörasid all tegutsevate mässajate juure, kuid ülevalt kadettide poolt tule alla võetud, jooksid kõik rüsinal välja.

Vastupaneku mürast sattusid väljaspool ootavad enamlased panikasse. Korratu tule akende pihta avades, pistsid nad igasse kanti jooksu ja kadusid pimedusse, maha jättes surnuid ja sõjariistu.

Kiiruga riietudes, ruttasid kadettid oma ülemuste juhatusel välja ümbrust puhastama. Osa mässajatest, neist mõned haavatud, olid oma koonduskorterisse pöörnud; need piirati seal sisse ja võeti kinni. Korterist leiti hulk üliriideid, sidumismaterjali, leiba, kasti täis käsigranaate ja muid sõjariistu.

Kogu operatsioonis võeti vangi 8 mässajat; maha jäi mässajate poolt 2 surnud ja üks haa-

vatu. Kadettidest oli 4 surma saanud: A. Udras, A. Teder, A. Allebras ja A. Tomberg, 2 raskelt ja 7 kergelt haavata; ka üks ohvitser sai kergelt haavata.

Kadett Pesur.

Üks piilkond tabas linnast tuleva auto, mille juht ise peatanud, aimates, et sõitjateks kahtlased isikud. Need katsusidki end ära peita, kuid võeti kinni. Üks neist oli Erich Vakman, keskmine Vakmanite vennastest, teine, nagu tema juures leitud paberitest selgus, Vene saatkonna kuller ja Tallinna töölis- te maja aktsionäär J. Maritov, mõlemad re-

volvritega varustatud.

Maritov seletas, et nad Anveltis ülesandel Pritsimaja eest auto üürinud ja sellega Tondile sõjariistade järele sõitnud. Vakman, kellega ta juba varem mässu ettevalmistades koos tööta-

nud, olla teda kell 2 öösel mässu peastaapi Tõnis-
mäel, 8 toonud, kus neile ülesandeid pakutud.

Maritov andis üles rea mässu juhte ja jutustas, kudas eelmisel reedel Vene saatkonda Moskva-
vast paar meest tulnud ja kudas saatkonna teeni-
jate seas poliitiliste vangide jaoks 8000 mrk.
korjatud. Maritovi seletustel olnud Tondi löök-
salga sõjariistad ja juhid Venemaalt pärit.

10-nda rügemendi kasarmud.

Kümnendas jalaväe rügemendis, mis Afrika
kasarmutes asub, olid mässajate ülesanded kahe-
sugused: nad tahtsid esiteks kohalise valve
vastupaneku murda, sõjariistade juure peaseda
ja siis sõdurid „fascistide väljaastumise“ juttu-
dega „äravennastada“ ja segadusse viia, nii et
neid mässu mahasurumisel tarvitada ei saaks.

Lööksalga korraldajaks oli end. Vene saat-
konna uksehoidja A. Hendrikson. See kogus
paari tuttava abil mehed ja muretses kaks
koonduskorterit Juhkentali kasarmute lähedusse,
Suure Tartu maantee ligi, — üks kommunist
Simonlatseri korter Odra tän. 3, krt. 2, kus omal
ajal J. Kreuksi varjati ja teine üle tänava seal-
samas, — Odra tän. 4, krt. 8, Promise korter.

Eelõhtul kell 5 hakkas Hendrikson oma abi-
listega mehi, keda enne teatud kohtadesse uulit-
sal (m. s. kitsaroopalise raudtee ja Tartu maan-
tee ülesõidu kohale) kutsutud, salakorteritesse
kokkutooma, seal juures pahandades, et neid
vähe välja tulnud. Kokkutulnuid kostitati toidu
ja viinaga; siis seletas Hendrikson, samal ööl

panna Venemaalt tulnud seltsimehed riigipöörde toime ja neile tulla abiks olla; keegi ei tohtida enne korterist lahkuda. Öösel käis veel paar meest kokkutulnuid kontroleerimas.

Simonlatseri korterisse oli Hendrikson varem revolvrise toonud; nüüd toodi sinna veel paar vineerkasti käsigranaate. Selle korteri lööksalk pidi Afrika kasarmute kallale tungides vastu-paneku paraliseerima, kuna salk Promise korterist sel ajal sõduritega pidi „vennastama“.

Keskööl tuli Hendriksoni poole käskjalg tankide lööksalgast, Gilde tän. 1, kaebtusega, et neile väike Colt kuulipilduja kaasa antud, kuid kedagi ei olevat, kes sellega ümber käia mõistaks. Hendriksonil tuli seks paar meest Simonlatseri korterist äraanda.

Kui käsk tuli väljaastuda, mindi kahes salgas, löögimehed eel, „vennastajad“ järel, kokku umbes 27 meest. Opekomando lähedale jõudes nähti sealt sõjariistus sõdurisi väljasammuma.

Väeosa ilmumisest kokkusid löögimehed nii ära, et oma ülesande unustasid ja ilma ühegi pauguta laiali põgenesid. Opekomando mehed pidasid neid esialgu mingisugusteks uudishimulisteks ja said alles hiljem kuulda, mis külalised nad kohtanud.

Tankid ja sidepataljon.

Mässu arendamiseks oli enamlastel tähtis vähemalt ühte tanki vallutada ja tänavale välja tuua. Neil oli seks korda läinud tankide kompanii noorem allohvitseri Loorentsit oma poole

saada, kes Gilde t. 1, kommunist Soansi korterisse koondas paarikümne mehelise lööksalga, nende seas mitmed venelased-tankistid. Varustatud käsigranaatidega ja Thomson-Colti püstolkuulipildujaga, pidid nad autotankide garaashi vallutama, vähemalt ühe tanki välja tooma ja teised ärarikkuma.

Samal ajal pidi teine lööksalk, mis Plahvardi korterisse, Dreevingi tän. 13 koondati, vallutama tankide kompanii ja 10-rügemendi staabi ja side pataljoni, et nende meeskonde tankide garaashi juure peasemast takistada.

Mäe kasarmute poole minnes, kus tankide kompanii ja side pataljon asuvad, läks osa lööksalgast, — 5 meest, kellest üks sõjamehe mundris, pataljoni staabi sisse. Seal kisuti tunnimehel sõjariist käest, tormati sidepataljoni ülema kabinetti ja lasti seal olev korrapidaja ohvitser maha. Siis joosti vastas olevasse 10-nda rügemendi kasinosse, kus ukse taga kõlistati, sisselaskjat haavati ja sees une pealt kolm ohvitseri, — 10-nda rügemendi noorem leitnant Viiburg, piirivalve val. n. ltn. H. Busch ja sidepat. n. ltn. Punnisson maha lasti. Mõrtsukatööd toime pandud, jooksevad mässajad teistele järele Mäe kasarmute poole.

Tankide garaashi juure tulles oli äraandja Loorents teiste abil tunnimehelt sõjariista ära kiskunud ja garaashis tankid liikumisvõimetuks teinud, katkestades magneeto ühenduse küünaldega. Üks tank seati sõiduvalmis, toodi vett, mis puudus ja sisse ronis Loorents ühe kaaslasega.

Vahepeal oli tankide kompaniis mässu algusest teada saadud mõni minut enne seda, kui teine lööksalk kasarmu juure jõudis. Veltveebel Kaptein laskis revolvri paukudega mehed alar-

Veltveebel Kaptein.

meerida ja viis nad ahelikus garaashi peale, kus mässajatega tulevaheutus algas. Siis tungis Kaptein oma meestega garaashi sisse, kust mässajad, sõjariistumaha pildudes välja jooksid.

Seks ajaks oli Loorents oma tanki liikuma saanud ja sõitis sellega garaashist välja hoo-vile. Kaptein käskis Loorentsil tank seisma jätta, kuid vastuseks avati tanki lahtilüka-

tud luugist revolvri tuli. Seda kasutasid aga ära veltv. Kaptein ja n. allohv. Madisson, kes pimedas juurehiilisid ja läbi luugi Loorentsi maha lasksid. Teine seesistuja kargas tankist

välja ja pani jooksu. Seega oli tank tagasi võetud ja üks enamlaste suurem lootus nurja aetud.

Mäe kasarmutes korraldas sidepataljoni õpekompanii veltv. Schaurup lööksalgale vastupanekut. Et padrunisi esialgu vähe oli, anti käsk kallaletungi tarbekorral tääkidega tagasi lüüa. Mässajad püüdsid juba majasse sissetungida, kui van. allohv. Teerni algatusel maha löhuti sõjariistade ladu uks ja saadi sealt padrunisi. Mässajate pihta avati tuli, mis neid taganema sundis. Siis tormas meeskond välja ja puhastas ümbruse, arreteerides hoovil paar mässajat, kellest üks vastupaneku katsel maha lasti.

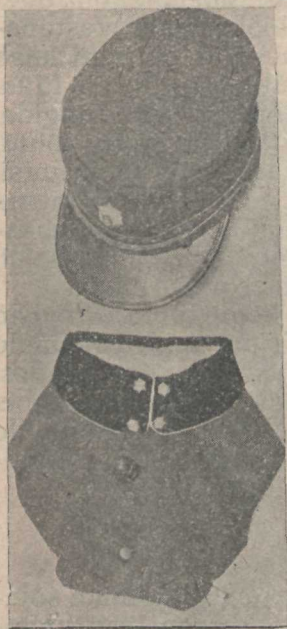
Vähe hiljem kui tankide kompaniile, tungisid mässajad kallale tankide divisjoni õpejaoskonnale Gilde tänaval. Väljas laskmisest kuulda saades, käskis major Mahlapuu meeskonna lahingvalmis seada ja seni paar meest kuulipildujaga hoovile saata. Viimased võtsidki enamlasi nende ilmu- misel vastu ja löid nad viibimata tagasi.

Lennuvägi.

Maalennu divisjon Lasnamäel oli ainuke sõjaline asutus, mida mässajatel korda läks vallutada mõne äraandja abil sealsete sõdurite seast, kellega varem oli side loodud. Et see asutus oma aerodroomiga linnast eemal, võisid mässajad seal kõige kauem peremehed olla, kuni ta välise jõuga jälle tagasi võeti.

Lööksalga koonduskohaks oli Tedre korter Narva maanteel, nr. 61 krt. 9, kuhu umbes 13 meest

koguti. Salga organiseerijaks oli Kadaka tee n. 8 salakorteri pidaja, Venemaalt opteerinud kingsepp K. Grünbach, pörandaaluse nimega „Kitu“;

Lööksalga juhtide „Eesti ohvitseri vorm“.

sõjaliseks juhiks Grünbachi kälimees, niisama Venemaalt opteerinud end. punaväe lendurvaatleja Villem Roobach, kes seni avalikust parteitegevusest (kuid mitte pörandaalusest) eemale hoides linna haridusosakonna ametnikuks olnud. Eestvedajaks ja teejuhiks oli lennುವäe rügemendi avio-motorist Kaat. Peale selle võtsid salgast osa Grünbachi õemes F. Pilt, kes niisama 1921. a. Venemaalt opteerinud, Vene saatkonna konsulaar osakonna käskjalg Uibo, Vene saatkonna kaubandus osakonna käskjalg O. Tüürman, Vene saatkonna kojamees J. Kütt ja Undo j. t. V. Roobach kandis Eesti

leitnandi vormi.

Koonduskorteriis joodi viina, söödi ja magati. Roobach käis väljas juhtide koosolekul ja tõi tagasi tulles kümmekond revolvrir ja pooltosinat käsigranaate. Anti käsk teel telefoni traadid katki

rebida ja II. politsei jaoskonnale ning lennuväele kallale tungides mehi salaja magamise pealt püüda kahjutaks teha.

Narva maanteed mööda välja minnes visati II. politsei jaoskonda paar käsigranaati akendest sisse ja lasti revolvrimest. Siis tormati sisse, kuid politseinikka kätte ei saadud, vaid ainult püssa.

„Russalka“ juures kohtati paari piirivalvuri, kes oma valvekorras väljas olid. Kui need vastu panna tahtsid, laskis Roobach ühe neist, Kruusmanni maha, teisel kisuti sõjariistad käest. Parabellumi tal nina ees hoides küsis üks mässajatest: „Kas sa isamaad tunnistad?“ — „Jah, tunnistan.“ „Su kuradi veri peab voolama, — su isamaad enam ei ole!“ Roobach tagus meest mööga ja jalaga, piirivalvur arreteeriti ja viidi kaasa.

Kadriorust edasi mindi täielikus sõjalises korras, piilurid ees ja taga. Kõik vastutulejad peatati ja otsiti läbi.

Aerodroomile jõudis lööksalk kell 6 paiku. Motorist Kaat läks ette ja tõi teate, et kõik rahu-lik. Korrapidaja ohvitser n. ltn. Fleischerilt võeti revolver ära ja pandi ta vahi alla.

Meeskonna ruumidesse sisse tungides äratati paukudega lakke sõdurid üles, kästi riietuda ja kamandati rivisse nimekirja järele. Seal pidas „Kitu“ neile väikse kõne: valitsus olla kukutatud, kogu linn enamlaste käes, varsti jõuda soomusautod ja tankid järele. Iga vastupanek olla kasuta, pealegi ei sündida kellegile midagi halba. Kes tahab, võetakse kohe enamlaste poole üle, kes ei taha, võib varsti koju minna.

Rivisse seatud meestelt küsiti ükshaaval, kas nad enamlaste teenistusse tulevad. Keegi polnud poolt. Kui Rahumäega ähvardati, oli juba rohkem sõnakuulelikka. Nende seast valiti kolmeliikmeline komitee ja saadeti uued vahipostid välja. Peale mitme sõduri arreteeriti veel ltn. Rätsep, kes kell 8 paiku aerodroomile oli ilmunud.

Üks mootorratas mässajaga saadeti kell 7 linna selgitama, mis seal sünnib. Mässaja läks koonduskorterisse ja kuuldes, et asjad halvad, enam tagasi ei tulnud, kuna motorist tagasiteel valitsuse vägede poolt arreteeriti.

Telefoni apparadid olid mässajad ise esimesel silmapilgul maha kiskunud. Teadete puudumise pärast rahutuks minnes käskis Roobach lennukid valmis panna, et linna peale tõusta vaatama, mis seal sünnib. Lendurid vastasid, et paksu üdu tõttu lennata võimata. Lennukid kästi siiski valmis seada.

Korrapidaja ohvitseri abi oli juba ülevõtmisel jõudnud lennuväe rügemendi staapi kõlistada, et „tema seal enam peremees pole“. Moodustati salgad, kes kell 9.30 läksid aerodroomi tagasi võtma. Kuna aerodroomil palju kuulipildujaid teati olema, võis pealetung rutuliselt areneda alles siis, kui soomusauto järele jõudis.

Ahelikus pealetulejaid märgates, käsutasid mässajad sõdurid ladu juure, andsid neile padrunid ja saatsid pealetungijatele vastu. Oma mässulisest juhi lasksid aga sõdurid ise enne aerodroomi vallutamist maha ning suuremat vastupanekut ei olnudki. Poleks aerodroom nii isolee-

ritud olnud, siis oleks aerodroomi tagasivõtmine palju rutem võinud sündida.

Viimasel silmapilgul käsutasid Roobach ja Kaat kahte lennukit neid ära Venemaale sõidutama, kuna teised mässajad juba olid laiali jooksmas. Kell 11.35 tõusid lennukid õhku; sõdurid avasid neile järel kuulipilduja tule, mis aga ei tabanud.

Roobachi lennuk jäi teisest maha. Naroovast üle jõudes teatas motorist Päev, et karburaator rikkis ja maandus lepikusse. Lähemast mõisast kuuldes, et Vene piirini veel 4 versta, pistis Roobach jooksmas, kuid sai piirivalve poolt haavatud ja võeti kinni. Kaati lennuk maandus üle piiri Volossovos. Lööksalga organiseerija „Kitu“ — Grünbach sai aerodroomil surma.

Mustjõe sild.

Mustjõe silda Aegviidu ja Musta jaamade vahel tahtsid mässajad seks õhku lasta, et soomusrongid ei peaseks Tallinnasse mässu maha suruma.

Dobrofloti tööline J. Lintrop, kes Mustjõe ümbrust hästi tundis ja oma korteris Söörensi t. 5 krt. 5 põrandaaluseid maksu eest varjanud, sõitis 30. nov. õhtul ühes kahe Venemaalt tulnud nooremehega Tallinnast Aegviitu, kust raudtee liini mööda tagasi tuldi 5 klm. kuni Mustjõe sillani. Siin oodati metsas kuni hommikuni.

Kell 6 paiku võttis üks noortestmeestest, kellel vineerkarp käes, sealt kaks sõduri jooginõust valmistatud pommi pikkade sütenööridega ja

mõlemad seati sillale roobaste külge. Eemale minnes tõmmati süütenööriest. Käis plahvatus. Mehed pidid oma töö tagajärge vaatama minema, kuid samal silmapilgul oli poole kilomeetri taga vahiputkast raudtee vaht välja ilmunud ja häda-signaale andma hakkanud, mispärast mässajad ära põgenesid.

Lõhkenud oli aga ainult üks pommidest, purustades 12 verssoki pikkuselt roopa ja puust alustalad. Esimene pommi kild oli nähtavasti teise süütenööri purustanud ja teine pommi, mis kolm naela sikriiti sisaldas, jäi lõhkemata. Silla vigastus parandati mõne tunniga.

Vasula sild.

Et mässu ajaks Tallinna ühendust lõuna Eestiga katkestada, olid enamlasted 10 kilomeetert Tartust põhjapoole, Tartu ja Kärkna vahel Vasula silla, millel alalist valvet ei ole, õhku katsunud lasta, kuna lähedal oleval suurel Emajõe Jänese sillal valve oli ja seal katset teha ei riskeeritud.

Kui Kärkna raudtee vaht harilikku korra järel enne Tallinna öösise rongi tulekut laternaga läks silda vaatama, kuulis ta eemalt kõva plahvatust. Silla juure joostes nägi ta, et see vigastatud ja ruttas Kärkna jaama tagasi kuriteost teatama.

Tallinna rong peatati Voldis ja raske raudtee õnnetus jäi tulemata. Silla vigastus ei olnud raske, — osa lõhkeaineid oli plahvatamata jäänud, sest nähtavasti ei olnud kurjategijatel raud-

tee vahi lähenemist nähes enam aega neid õiete kohale seada.

Plahvatanud olid lõhkeained silla põhjapoolse kivist otsasamba all, mis rikutud oli ja suuremat raskust ei kannatanud. Viga parandati varsti, nii et õhtuks juba rongid üle võisid sõita.

Ka paar telefoniposti olid kurjategijad silla juures maha saaginud, kuid traadid, peale paari, olid terveks jäänud ja ühendus katkemata.

Mässuvalmistused väljaspool Tallinnat.

Ettevalmistusi riigipöördeks tehti ka väljaspool Tallinnat, kuigi palju vähesemal määral, sest et provintsi niigi vähestest jõududest Tallinnasse, kui otsustavasse punkti mässupäevaks ustavamaid enamlasi kokku oli tõmmatud.

Kogu Eestis, mis küll läheduse tõttu Vene piirile väga tähtis, olid enamlased Heidemanni lööksalkade likvideerimise järel liig nõrgad, et üldse midagi ettevõtta. Kui välja arvata Mustjõe ja Vasula sildade vigastamist, mida Venemaalt tulnud sapööride abil toimetati, ja punaväelaste ülesaatmise korraldust Narvas, piirdusid aktiivsed ettevalmistused provintsis peaasjalikult Viljandi-Pärnu kitsaroopalise raudtee ringkonnaga.

Kõige kaugemale oli töö arenenud Pärnus, kus lööksalgad õöl vastu 1. dets. kokku aeti. Ülesastumine pidi siis sündima, kui Tallinna riigipöördest sõnum päral. Seda sõnumit oodates viitsid seltsimehed oma aega kohaliste kõrgemate ametikohtade eneste vahel ärajagamisega ja esimeses järjekorras mahanottimiseks määra-

tud kodanlaste nimekirjade kokkuseadmise-
Tribunaali esimeheks, kes kodanluse üle viimast
kohut peaks, määrati üks voorimees, ja surmale
mõistetute nimekirjas kogus umbes 1200 nime, —
Pärnu 12.000 elaniku kohta üsna kena arv.

Ametikohtade jaotamisega läksid seltsimehed
viimaks tülisse, kuni üks juhtidest teisu jahutas
seletusega, et jaotus praegu nii kui nii ilma pe-
remeheta oleks tehtud, sest et Venemaalt tulejad
seltsimehed kindlasti omale kõige paremaid
kohte saavad tahtma.

Viljandisse tuli 28. nov. Venemaalt Jamburi
kaudu ilma kindla ametita kommunist J. Möttus,
asus Venemaal oleva enamlaste juhi H. Pöögel-
mani majasse Kirikumõisa tän. 31 ja hakkas
seltsimeestele, keda seks Männamäele ja mujale
kokku käsutati, võimu ülevõtmist õpetama. Kau-
gemale õpetustest ometi ei jõutud.

Kohila alevisse, Tallinnast 30 klm. oli põran-
daalune Veimer saadetud lööksalku organisee-
rima, kes esimeses järjekorras Tallinnale appi
tõttaksid. Nad võtsid Kohila jaama üle ja 1. dets.
hommikuse rongiga sõitiski neid trobikond Tal-
linna pole, kuid vahepeal riigipöörde nurjamine-
kust kuulda saades panid juba teel jooksu.

KOMINTERNI AVANTÜÜR.

Mässu kokkulangemine.

Kõigis tsiviil asutustes õnnestas vallutamine täielikult ja üsna kerge vaevaga. Selle vastu löödi aga kallaletung sõjalistesse, ehk seasel valvel küll erilisi ettevalmistusabinõusid polnud võetud, mõne minutilise tulevahetuse järel kohe otsustavalt tagasi. Erandiks oli ainult lennuvägi Lasnamäel, kus mässulaste kordaminekut aitas isoleeritud seisukoht ja äraandmine.

Peale selle läks juba enne võitlust nurja eeluurimise vangimaja ja 10-da polgu kasarmute vallutamine, — üks — sõjariistade puudusel, mis enamlastel üldse suureks takistuseks näis olevat, teine — juhuse tõttu, mida mässajad ei teadnud ette näha, nimelt, et osa 10-da polgu sõdurisi sel päeval varem olid jalule aetud.

Eriliselt tähtsaks pidasid enamlased Tondi kadettide kooli, tankide garaashi, sõjaministeeriumi ja ratsapolitsei reservi. Nende nelja koha vallutamine pidi Tallinna saatuse otsustama; seepärast oli sinna ka kõige tublimad ja arvurikkamad lööksalgad kõige paremate sõjariistadega koondatud. Kuid neil otsustavatel punktidel purunes enamlaste kallaletung kohe esimesest vastupanekust.

Tondil oli operatsiooni murdekohaks silmapilk, kui müra peale kasarmu alumisel korral ülemiselt korralt Pesur ja paar teist kadetti, püüsid käes, trepist alla ruttasid ning sealt ülestulevate mässajatega rinnuti kokku sattusid. Mässajad lasksid Pesuri küll maha, kuid pörkasid ise tagasi; seega ühtlasi oli pealetungi hoog otsas. All olevad mässajad piirdusid ära hirmunult veel ainult korratu laskmisega, põgenesid siis paanikas hoonest välja ja kadusid veel enne, kui kõrvalolevast kasarmust alarmeeritud aspirandid sõjalises korras nende vastu välja jõudsid tulla.

Tankide juures ütlevad enamlased enda nurjamineku põhjuseks äraandmise olevat, ehk küll veel kindlam on, et ainult Loorentsi äraandmise tõttu nad üldse tankide ligi olid peasenud. Seal olid koha pealsete allohvitseride, — Kapteini j. t. resoluutsed korraldused nende kallaletungi murdunud ja kui äraandja Loorents tanki sees maha lasti, oli ettevõtte likvideeritud.

Sõjaministeriumis tõmbas tunnimehe Kengi vastupanek kogu vallutamise plaanist kriipsu läbi. Et ta sissetulnud sõduri- ja erariides isikutele, kes riigipöörde nimel ületulekut nõudsid, end alla ei annud, vaid esimesele neist täägiga vastu löi, ja siis vahtkonna ruumi poole taganes, sellest kaotasid mässajad külmavere. Selle asemel et viibimata vahtkonna ruumi tormata, tungisid nad ja viitsid aega korrapidaja ohvitseriga tuld vahetades, kuni vahtkond jalule tõusis ja mässajad välja kihutas.

Ratsapolitsei reservis tuli mässajatel sama saatuslik tukastus lihtsast asjaolust, et aknast, kust bensiini pudelid kasarmusse sisse olid len- danud, politseinik hirmutuseks oma püssiraua välja pistis. See laadimata püssi raud avaldas ligi poolesaja mehelise lööksalga peale nii suurt mõju, et ta kohe kasarmu juurest tagasi pörkas ning eemalt kaugelt oma käsigranaate ilma mingi kasuta vastu seina ja tänava kiva pilduma hakkas. Ka suure lõhkejõuga pomm, mis küll kasarmusse sisse paisati, jäi ometi lõhkemata, — nähtavasti mitte niivõrd selle tõttu, et ta voo- disse kukkus, sest ta ei olnud üldse mitte deto- natsiooni pomm, mis vastupörkamisest peab plah- vatama, vaid et tema süütenöör õiete ei olnud äratõmmatud, mis ärevusse sattund pilduja poolt väga kergeste võis juhtuda.

Üldse avaldus just neil otsustavatel punkti- del, kuhu mässajatest kõige ustavamad mehed määratud, nende löögihoo ja võitlusevaimu puu- dus kõige saatuslikumal kombel. Need polnud mitte mässajad sõna tõsisel mõttes, vaid pöran- daaluse vandeseltsi agendid.

Oma mehi instrueerides oli Anvelt neile kin- nitanud, et kui kallaletungides esimene vastupa- neja maha lasta, siis teised iseenesest laiali jook- sevad. Tuli aga välja, et see oletus just mäs- sajate eneste kohta enam kui õigena osutus. Ei ol- nud alati vajagi, et üks sissetungijatest oleks maha lastud. Tarvitses ainult vastupanekut üldse avaldada, et mässajad hoo kaotasid ja segadusse sattudes taganesid.

Oma aruandes („Klassivõitlus“, 1925, nr. 52) ülistab Anvelt löögimeeste „revolutsioonilist vaimustust“. Nähtavasti pidi see vaimustus õige haledat sorti olema. Teda jätkus parajaste ainult seks, et magajaid ja sõjariistuta inimesi tappa. Kus aga vähegi vastupanekut karta oli, seal pidas see vaimustus julgemaks jalga lasta. Nii oli see ka pärast kinnivõtmistel: ka juhidki nagu Sommerling, Allikso ja Kruglikov Irus, Pälson, Kreuks ja Hammer Vilmsi tänaval, panid seal vastu ainult siis, kui neil enam kusagile peasmist polnud.

Likvideerimine.

Löögikohtadele jäi surnutena maha 12 mässajat. Kui mässajate üldarvu umbes 275 võtta, teeb see õige väikse protsendi, mis seega selatada, et löögimehed kohe üllatushoobi äpardusel võitlusest loobusid.

Märksa suuremad olid löögikohtadel valitsuse jõudude kaotused: surnuid 5 ohvitseri, 1 sõjaväe ametnik, 4 kadetti, 2 sõdurit, 1 politsei raiooni ülem, 4 kordnikku, — ühes teedeminister K. Karki, Toomkooli inspektor Ed. Grünvaldti, jaamaülem J. Laanuse ja autojuhi H. Burmeisteriga 21 isikut. Peale kol.-lt. H. Rossländeri, kes langes kallaletungides mässajatele, surmati kõik teised mässajate pealetungil. Haavata sai 25 sõjaväelast ja 16 eraisikut.

Kohe kui Toompea mässajatest puhastatud, kuulutas Vabariigi valitsus sõjaseaduse välja ja määras kindral J. Laidoneri vägede ülemjuhaja-

tajaks, kes selle kohale jäi kuni 8. jaan. 1925. a. Löögikohtadel ja sealt põgenemisel arreteeriti kõigest mõnikümmend mässajat. Nende ülestunnistuste järel hakkas aga lõngakera ülesharguma, kuni mõne nädalaga tabatud ja kindlaks tehtud otsekoheste mässuosaliste arv poolteist-sajani jõudis.

Pea kõik kinnivõtmised sündisid mässajate eneste ülesandmistel. Et selle tõeasja tähtsust sumbutada, laotasid Eesti enamlased nõukogude Venemaal laiali imelugusid iseäralistest piinamistest, millega Eesti võimud olla mässajatelt nende tunnistused väljapigistanud. Tõepoolest polnud mässajate meeolelu juures mingit väljaressimist üldse vajagi. Mässu kiire kokkulangemine oli löögimehed nagu pilvetest maha pö-rutanud, kae nende silme eest riisunud ja neid täitnud tulise vihaga juhtide vastu, kes neid pimesi avantüüri sissevedanud ja siis saatuse hooleks jätnud, ise põranda alla tagasi lipsates.

Juhtide kirumist võis kuulda mitte üksnes reameestelt, vaid isegi niisugustelt suurustelt, nagu end. Riigikogu liige Ed. Kägu, kes Venemaalt salaja Tallinnasse oli komandeeritud. Küsimuse peale, miks suuremad vennad, nagu Pöögelmann, Palvadre jt. Venemaalt välja pole tulnud, vastas ta: „Need mehed juba oma nina nii kardetaval silmapilgul põletama ei tule. Nad tulevad alles siis, kui komissari kohad juba valmis“.

Harilikult oli löögimehel esimene asi, kui oma süü ülestunnistanud, seltsimehe ülesanda, kes teda lööksalka kutsunud ja siis ka kaaslasi.

Koonduskorteri aadressi, kuhu käskjalg neid pimedas talutanud, nad ei teadnud. Kui neid aga autole pandi ja sinna tänavale viidi, näitasid nad kohe ära maja ja korteri, kuhu löök-salk kogutud.

Nii tegid mitte üksnes reamehed, vaid ka Anvelti lähemad usaldusalused, pealegi esimesest silmapilgust hakates. Tondil tabatud Vene saatkonna kuller Maritov andis üles mässu peastaabi korteri Tõnismäel ja kirjeldas tundemärkide järel mässu juhte: Anvelti, Klein-Roobast, Kägu, Pälsoni jt. Kägu oli juhusliku haavatuna arsti juure tulnud ja Maritovi tunnistus oli, mis tema osavõtu mässust kindlaks tegi.

Sealsamas Tondil tabatud Erich Vakman, Anvelti käskjalg, andis üles oma noorema venna Richardi, mässustaabi korteri pidajad Posti ja A. Oja, sõjariistade kohale kandja Mari Rikko Vene saatkonnast jt. Põrandaalune Rudolf Veimer, Kohila jaama ülevõtja, kes niisama nagu Lillakas riigipöörde katset avantüüriks seletas, andis üles mitu salakorteri ja terve rea avalikka ja põrandaaluseid tegelasi.

Kuivõrd vähe tõuget mässajad oma meeolu juures ülestunnistamiseks vajasid, näitavad kõige parem järgmised juhtumised.

Toompea lööksalga mehed tunnistasid üles, kui neile ülekuulamisel öeldi, et nad koonduskorteris puuhalgudel istunud. Löögimees Tamberg, eeluurimis vangimaja salgast, kes ülekuulamisel oma osavõtmist kangekaelselt eitas, tähendas, kui tale teises tuas rühma käsigranaate näidati: „Jah, need olid seal laual“.

Naisterahvad, kes löögimehi koonduskorteritesse talutasid ja siis neile sõjariistu kandsid, olid ülekuulamisel üldse meestest kinnisemad ja väljakutsuvamad, nagu ka kõigis usulahkudes naised ikka kõige ägedamad on. Tüüpiline neist oli linnavolikogu kommunist Annette Hallmann, eeluurimisvangimaja rühmast, kes ülekuulamisel trotslikult seletama hakkas, ta ei teadvat midagi, miks teda arreteeritud, nüüd võetavat ju üldse kõiki tööliste esitajaid kinni, olevat sihuke mood jne. Kui aga tema juuresolekul üht löögimeest ülekuulati ja see oma süü ülestunnistas, kahvatas Hallmann näost valgeks ja kustunud häälel jutustas kõik ära.

Vastuoksa reameestele, olid juhid kallalitungi nurjaminekul viibimata redusse pugunud ja et neid löögimehed ei tunnud, tabati neid juhuslikult, nagu Kägu, kes haavata oli saanud, Roobach, kes ära tahtis lennata, Lillakas ja Käär põgenemisel Aegviidus, Sommerling, Allikso ja Kruglikov Iru juures, G. Kreuks, Pälson ja Hammer redus Vilmsi tänaval jne.

Mässu osalised.

Umbes 140 tabatud mässajast, kelle isik täiesti kindlaks tehti, oli kõige suurem rühm, — 42 meest — liht sadamatöölisi; neist 33 nõukogude Vene Dobrofloti ja Tsentrosojusi teenistusest.

Muud kõik olid siit ja sealt: elukutselised enamlased, saatkonna ametnikud, mustatöölised, postiljonid, haigemaja teenijad, kantselei ametni-

kud, raudtee signalistid jne., — väga kirju, kuid üldiselt hall publikum. Eriti vabrikutöölisi, keda enamlased muidu oma tähtsamaks toeks kiidavad, oli kõigest 8 meest.

Vanaduse poolest oli kõige suurem osa 21—25 aastased. 42-est sadama pakikandjast oli 35 meest 16—22 aastased.

Meelsuse poolest võis kõike osalisi kolme liiki jaotada: 1) reamehed, 2) kohalikud juhid ja 3) põrandaalused ja Venemaalt tulnud.

Reamehed olid küll mitmest sõelast läbilasunud ja liikmeks kõiksugu enamlistes ametiühisustes (kõige rohkem transport-, siis ehitustööliste), parteides („ühise väerinna rühm“, „tööraha partei“) ja seltsides („Valvaja“, selle spordi osakond, spordi selts „Spartakus“, „Võitleja“, osauhisus „Tööliste maja“ jne.). Ehk neid küll veel peale selle väljaastumiseks kevadest saadik eriliselt ja süstemaatiliselt oli õhutatud, puudus neis see, mis „revolutsiooniliseks vaimuks“ hüütakse, täielikult. Ka puudus neil kommunismist ja nõukogude Venemaa seisukorrad vähemgi ettekujutus,

Vanematel meestel näis meeles mölkuma 1917. aasta ulaelu, mida nad enamluse all mõistsid. Nooremad olid lihtsalt ilma mingi mõteta end enamlaste juhtide renommeerimisest sissemeelitada lasknud, kes neid uskuma pannud, et ettevõtte välise abi tõttu täiesti hädaohuta ja kui nemad kaasa aitavad, siis muidugi uue korra juures selle eest tähtsateks meesteks saavad. Mõni mässuosaline, nagu R. Vakmani tutavad kaubanduskooli poisid, tunnistas otsekohe-

selt üles, et neid juure tõmmanud „kõvade läbi-
elamiste“ otsimine.

Nooremad reamehed läksid mässule kohtla-
ses muretuses, kui ettevõtte peale, mis küll väli-
selt karutükk paistab, tõepoolest aga ilma mingi
raske riisikota. Vanematel viis aga juba koon-
duskorterites sõjariistade väljatoomine südame
saapa sääرده, — nähtavasti olid nad enamlaste
vängeid ähvardusi oma südame põhjas rohkem
pidanud omapäraseks opositsiooni stiiliks, mida
nii palavalt ei tule võtta, kui ta lauale kantakse.

Mõlematele tähendas esimene vastupanek
mässu läbikukkumist. Ühed nägid sellest, et
mässus siiski oma riisiko on; teistel polnud se-
dagi vaja näha, — neil oli küllalt, et ees ja taga
laetud revolvritega saatjad komissarid samast
silmapilgust neid enam endiselt valvata ei saa-
nud. Kogu vägi andis jalgadele valu.

Ehk küll kaitseväes enamlased erilise hoolega
omale pooldajaid olid otsinud, leidis sõjaväe-
lasi tabatud mässajate seas kõigest neli. Mõni
neist oli enamlastele lubanud oma väeosas „ra-
kukesi“ luua, kuid tegelikult pole sellest midagi
välja tulnud. Põrandaalune R. Veimer ütleb, et
ta sõjaväelastega kokkusaamist otsinud, kuid
kes kord tulnud, see hoidnud teine kord eemale.

Kohalisi juhte oli mässajatel õige vähe ja
needki paistsid ainult pikema parteis töötamisega
reameeste hulgast üle, kus nad enamlastest löök-
sõnadest rohkem olid suutnud meeles pidada.

Sadamatöölise seast võis niisugustena nime-
tada Dobrofloti mehi vennakseid Hans ja Karl
Viks'isi, mõlemad eeluurimisvangimaja rühmast,

kes Vene madrustena oktoobrirevolutsiooni läbi teinud. H. Viksi korter oli kokkusaamiskohaks Venemaalt saadetavate mässajatele.

Raudtee tööliste seast oli ainuke väljapaistev signalist J. Vakker, Balti jaama rühmast, 44 aastat vana, kes 1920. a. mässukihutuse eest Venemaale oli saadetud ja hiljem oma kahetsuspalvete peale jälle tagasi lastud.

Eeluurimisvangimaja rühmast paistsid veel välja kaks kommunistlist Tallinna linnavolinikku: Dobrofloti tööline, meremees R. Prass ja Annette Hallmann.

Kohaliste tegelaste juures torkas silma üks iseäraldus, — kommunism perekondade kaupa, kus juures sarnasel perekonnal üks liige pea ikka Venemaal komissar: Vakmanid, Soansid, kälimehed Roobach-Grünbach-Pilt. Ratsareservi koonduskorteri pidajal pangaametnik Koptil olid 2 naisevenda Venemaal komissarid.

Enam-vähem mässuvaimu oli ainult põrandalustel ja Venemaalt saadetud elukutselistel enamlastel ja punaväelastel, kes täis viha, et neil Eestis sama võimu pole, mis nende seltsimeestel Venes. Kuid see viha, kui „leegitsevalt“ ta ka Eesti söimamises ei avaldu, ei saa oma väiklase isikliku laadi tõttu hulkadele edasi anduda; ta isoleerib koguni elukutselised enamlasted hulkadest ja on seega jõuetusele mõistetud.

Kui Anvelt raudtee tehastes töölisi kirus, et need temale appi ei tõttanud, vastasid need kohe, et komissaride eneste asi on oma soojade kohtade eest muretseda.

Stihialine kontakt, mis iga tööliselt revolutsioonilises elektriseeritud õhkkonnas peaiseäralduseks, puudus enamlaste juhtidel mitte üksnes hulkadega, vaid ka nende enesete reameestega. Omal ajal kurtis V. Kingissepp, et tal reameestest suurt abi ei olla, ehk need küll vähe-magi kui kirja äraviimise eest head tasu nõuda. Nüüd seletas põrandaalune R. Veimer, et teda kui organisaatori igal pool suure umbusaldusega vastu võetud. Iga vähe-magi abi eest tulnud soolaselt maksta, kuna aga palgalisi agenta pole võinud kuigi palju usaldada, sest et nad oma töö tagajärgi ja olukorra soodsust ikka liialdanud ja partei juhtidele vale pildi ette luuletanud. Agent J. Valk (Tondi salgast) lubanud, et üks sõjaväe

Löögimees, enamlaste lehe toimetaja
R. Tikkar.

osa esimese kutse peale välja astub, kuna see tõepoolest mässu ajal nagu teisedki mahasurumise osa võtnud. Omakorda süüdistas J. Valk pörandaaluseid, et need suuri rahasid isiklisteks otstarbeteks kulutavat, kuna tegelikud korraldajad naeruväärilist tasu saanud. Mitmed reamehed seletasid ülekuulamisel oma hilisest arusaamisest, et juhid oma ülesastumisega õiete ainult mingit isiklikku tsirkust teinud, kuna tööliste käekäigu parandamine neile kõige vähem korda läinud.

1. detsembri järel langenud pörandaalustest juhtidest loeb „Klassivõitlus“ nr. 53 kõige tähtsamateks A. Sommerlingi („Eesti Trotski“), G. Kreuksi, Pälsoni ja Klein-Roobase. Viimane sai surma mitte mässu puhul, vaid selle järel külmetusest. Kõik need olid oma poliitilise hariduse nõukogude Venemaa partei koolides saanud ja töötasid kominterni palga peal Eestis elukutseliste revolutsiooni tegijatena.

Vaimel-Poljakov.

Iseäraliku kuulsuse omandas enamlaste valearst Vaimel-Poljakov, kes mässust osavõtmise ja mässuliste varjamise eest väljakohtu kätte anti. Nõukogude Venemaal algatati selle puhul protestide kampaania: vale informatsioonide najal, mida enamlaste lehed laiali laotasid, nagu oleks Vaimel kui arst oma arstikohuste täitmise eest maha lastud, esinesid avalikkude protestidega mitmed nõukogude Venemaa arstkonna esitajad, nagu Pirogovi nimeline hirurgide selts Peter-

Löögimees Töldsepp, tankide kompanii rühmast,
Eesti sõduri mundris.

buris, Peterburi arstiteaduse fakulteedi rektor Tshistovitsh, eksperimentaal-arstiteaduse instituudi direktor prof. Vladimirov, punase risti volinik Lukashevitch (Moskva „Isvestija“, 12. dets. 1924), akadeemik Beljarminov, akadeemik Pavlov („Isvestija“ 13. ja 14. dets. 1924) jt.

Nende protestide peale vastasid kõik arstide seltsid Eestis (Eesti, Saksa, Vene ja Juudi) avaliku seletusega, kus konstateeriti „1, et arstid andsid abi 1. dets. sündmuste puhul kõigile haavatu-tele ning et arstiabi andmise eest kommunistidele kellelegi ei tehtud takistusi Eesti võimude poolt ja et ka pärastpoole keegi sellepärast ei kannatanud; 2, isik, kes end nimetas Dr. Poljakoviks oli tõeliselt nime poolest Albert Vaimel ja ei olnud arst; 3, Vaimel lasti maha sõjakohtu otsusel aktiivse osavõtmise eest 1. dets. mässust; 4, meie arvame, et arstiseltsid, kes allakirjutasid protestile, on nähtavasti viidud eksiteele väärinformatsiooniga“.

Vene kommunistilise partei peahäälekandjas „Pravdas“ ilmus „Moskva advokatuuri präsiidiumi“ protest-üleskutse „kogu maailma advokaatidele“, kus peale sama Vaimel-Poljakovi loo veel kolmeteistkümne aastaste laste väljakohtu kätte andmisest ja „valge terrori bakhanaalist“ Eestis kõneldi, mis kõike seadusi ignoreerida.

Selle vastu konstateeris Tallinna Eesti õigus-teadlaste selts, kuhu koondunud rõhuv enamus kohalikkudest kohtu magistratuuri ja advokatuuri tegelastest, et Albert Vaimel on süüdi mõistetud kui harilik mässuosaline, et alla 17 aastaseid isikuid, nagu seda seadus ka nõuab, väljakohtu

kätte pole antud ja mingist seaduste ignoreerimisest juttu ei saa olla (ilmus Tallinna lehtedes 29. jaan. 1925). Ühtlasi avaldas õigusteadlaste selts oma imestust, et Eesti kohtute tegevust julgevad hukka mõistma ja mõnitama hakata advokatuuri tegelased niisugusest riigist, kus üldse olemaski ei ole rippumatut advokaatide korporatsiooni sarnasel kujul, nagu see on väljaarenenud õigusliku korraga riikides.

Vaimel-Poljakov ise, kelle pärast nõukogude Venemaa oma paremad arsti- ja õigusteadlased liikuma pani, oli harilik väike aferist, kes mäsuski oma osa lõpuni läbi ei viinud. Et ta arst ei ole, kelleks end nimetas, selgus juba varem protsessis, mis kõik instantsid läbi käis: 7. nov. 1922 Tallinna-Haapsalu rahukogus, siis apellatsioonikorras 7. aug. 1923 kohtupalatis ja kassatsioonikorras jälle kohtupalatis 27. juunil 1924. Otsus oli ikka Vaimeli kahjuks: võõra nime ning arstitunnistuse omandamise ja valedokumentide abil ametiasutuste petmise eest mõisteti ta kaheks aastaks vangiroodu, mis aja ta ka ära istus.

Oma valedokumentidega oli Vaimel Venemaalt Eestisse opteerinud. Ta nimetas end siis endise Soome kindral-kuberneri pojaks ja Orenburi kasakate hetmani pojapojaks. Orenburi kasakate väes teenides olla ta Koltshaki väkke üle läinud ja enamlaste poolt surma mõistetud. Eestis tahtis ta raudtee arsti kohta Narvas, sai selle aga Haapsalus ja Valgas. Üks rahaväljapetmise lugu viis ta kohtupingile, kus temast rida aferisti vigurisi selgus.

Oma isiku tõenduseks palus Vaimel kohtus ülekuulata Tartu majaomanikku R. Rupskit, kelle majas ta üliõpilasena olla elanud. Vaimelil oli Tallinna postkontoris postkast Dr. Lorani nimele ja sealt leiti Rupski vastus Vaimeli palve peale teda tõeste endiseks üliõpilaseks Poljakoviks tunnistada. Rupski seletas, et ta üliõpilast Poljakovi tõesti näinud, kuid kas ta see on, ei mäleta. Vaimel palus Rupski majaraamatut järel vaadata, kuhu ta üliõpilasena märkuse teinud. Märkus leiti, kuid see oli mitte 1912. aastal, nagu Vaimel seletas, vaid 1920. a. tehtud; niisama polnud Tartu üliõpilase käekiri mitte Vaimeli oma.

Tartu professoritelt Dehiolt ja Zoege von Manteuffelilt oli kaebealune tunnistuse toonud, et neile tuntud Dr. Poljakov tõeste Tartu ülikoolis arstikraadi omandanud. Kohtu ees seletasid professorid, et nad kumbagit Poljakovi ei tunne. Et kaebealune ise sellekohase sõna tunnistusse sissekirjutanud, pole nad tähele pannud.

Prof. Manteuffel pani kaebealusele mõne eksamiküsimuse ette, et kindlaks teha, kas ta üldse tema juures õppinud. Vastuse asemel hakkas Vaimel nutma ja kui viimaks mõne seletuse andis, pidi professor järeldama, et tale arstiteadus võõras.

Ülikoolis leiti N. L. Poljakovi aktist, et selle päevapilt väljarebitud. Kaebealune oli 1920. a. sealt tunnistusi võtmas käies, selle nähtavasti kõrvaldanud. Akti andmed ei käinud Vaimeli seletustega kokku; ka oma teenistuslehe oli kaebealune ise kokku seadnud.

Viljandimaalt Kurista vallast välja kutsutud sugulased tunnistasid kaebealuse Albert Hansu poeg Vaimeliks ja seletasid, nemad olla juba varem kuulnud, et Vaimel kellegi sõjas surma saanud Poljakovi paberitega arstiks olla hakanud. Et sugulastel teda raskem oleks ära tunda, oli Vaimel oma punased juuksed ja habeme vangikojas mustaks värvinud, kuid see ei aitanud; pealegi jäid juuksed juurte juurest ikkagi punaseks.

Juba selle protsessi aegu tekkis kahtlus, et siin mingi salaagendiga tegemist, seda enam, et ta Vene piiri lähedusse kohta otsis. Pärast vangistusaja äraistumist liikus Vaimel, ehk ta küll enamlaste poolt pidi olema surma mõistetud, Tallinna enamlaste töölistemajas, kirus Eestit ja esiteles end kohaliku Vene saatkonna arstiteaduslise agendina.

Mõni päev enne 1. dets. otsis Vaimel halastajaid õdesid uue haigemaja jaoks, mis 1. dets. Nõmmel avatavat. Kui töö tundmatuse pärast ära öeldi, rahustas ta, et ju haavade sidumine erioskust ei nõua. Kui selgeks sai, et Vaimel mässust aktiivselt osa võtnud ja mässajaid enda pool varjab, võeti ta kinni. Tunnistajad näitasid, et Vaimel end kommunistiks nimetanud, Venemaalt 15–25.000-lisi summasid võõra nimemele saanud ja mässunõus ammu kaasa töötanud.

Väljakohtu ees seletas Vaimel, et ta Trotski isiklik tuttav olla, kelle käsul teda Ekaterinburi vangimajast vabastatud. Eestisse opteerinud ta Poljakovi valenime all, seks, et arstina prakti-

seerimise õigust saada. Vene saatkonnas käinud, et tagasi Venemaale peaseda. Päev pärast mässu Vene saatkonnas käies näinud seal palju uusi isikuid, kes riigivanema ja ministrite kõrvaltoimetamisest kõnelenud.

Väljakohus leidis Vaimeli süüdi olevat salakuulajana mässust osavõtmises ja mässajate varjamises, ja mõistis ta 7. detsembril surma.

Suhted Venega.

Riigipöördekatse laad ja osaliste seletused näitavad, et see milgil kombel polnud hulkade loodusjõulik plahvatus, nagu see revolutsioonides harilik, vaid kunstlik „putsch“, mida trobikond agente suurte rahadega organiseerinud.

Ülesastumise korraldajaks nimetasid nõukogude Vene lehed kominterni Eesti sektsiooni Peterburis ja sealtsamast saadeti kohale ka mässu juhid ja paremad sõjariistad. Anvelt ütleb („Klassivõitluses“ nr. 52), lööksalkade juhtidel olnud hea välja-kodusõja kogemus, — asi, mida ainult Vene punaväes võidi omandada. Ühel Tondi juures langenud löögimehel leiti taskust punaväe kindral Verhovski raamat „Kurs obschtshei taktiki“, lahtikäänatud leheküljel „nastupatelnõi boi“. Mässuplaani väljatöötajaks oli Vene punane kindralstaabler H. Tummeltau ja selle sõjalise teostamise juhiks saadeti Tallinnasse punane polguülem A. Lillakas.

Ka kohaliste enamlastele seletati, et peaosa riigipöördes „välise abi“ peale langeb, mida oodates „ainult üks ööpäev“ tulla vastu panna.

Üks enamlane oli enne mässu seletanud: „Küll Venemaa tuleb, — tal on ainult kord üle minna, siis on kõik tema all ja meil jälle hea olla“.

Kui palju otse mässu eel enamlasi Venemaalt salaja Eestisse saadeti, on raske kindlaks teha, — protsentuaalselt langes neid, nagu põrandaaluseidki vähem kinni, sest et reamehed neid ei tunnud ega teadnud üles anda.

Võib arvata, et neid umbes 40—50 oli. Sellest arvust tabati 10: punaväe polguülem Lilla-kas, punaväe ohvitser ja enamlaste ülikooli kuulaja Käär, punaväe rühmaülem Pihkvast (56. div. 167 rügement) J. Lemming, punaväelane Ed. Kägu, komm. partei kooli kursant Ed. Ling, punaväelane Ed. Rauk, punaväelane Ed. Sander, J. Estrang, U. Odintsov ja J. Möttus.

Peajoontes käivad pea kõigi nende seletused ühte: nad mobiliseeriti parteilises korras ja anti kominterni Eesti sektsiooni käsutusse, kelle sekretär Peterburis, ühtlasi ka Vene väliskomisariaadi Bürobini (väljamaalaste büroc) sekretär, Tallinna mässajate vanem vend R. Vakman nad raha ja sõjariistadega varustas ning Vene piiripolitsei — G. P. U. — kaasabil Eestisse toimetas. Käär tunnistas, Vakman oli väljasaatmisel temalt allkirja võtnud, et ta kinnivõtmise korral kõigist saab vaikima, mis väljasaatmise otstarbesse ja väljasaatjatesse puutub.

Sama kominterni Eesti sektsiooni ülesandel olid juba mitu aastat varem Eestisse opteerinud lennuväe ülevõtjad Roobach, Grünbach ja Pilt. Parteilistes ja ametlistes ringkondades oli siis

Eestisse opteerimine keelatud, kui see ei sündinud Eesti sektsiooni otsekohesel loal.

Õige suur rühm mässajaid oli pärit Tallinna nõukogude Vene esitusest. Neist tabati 6: kuller Maritov (Tondil), käskjalg O. Tüürman ja kojamees Kütt (lennuvägi), uksehoidja Hendrikson (10. rügement), masinakirjutaja Mari Rikko jt.

Kaks uksehoidjat, — Uibo ja Undo, keda seltsimehed mässuosalistena ülesandsid, kadusid aegsasti ära.

Tabatud mässajatest oli kõige suurem rühm — 33 meest, — nõukogude Vene Dobrofloti ja Tsentrosojusi sadamatöölised, eesotsas Dobrofloti vahtidega, kes mõlemad nõukogude Vene alamad ja Vene punalaevastiku destroyeri „Avtroili“ endised madrused: Polikarp Purikov ja Aleksei Koshushkevitch. Kuna nende tööliste üldarv 200 ümber, on ainukeseks seletuseks selle mujal kordumata suure proportsioonile, et sinna tööle võeti ainult teatava värviga mehi kahe kommunisti soovitusel, mispärast Peterburi lehed juba 149 protsessi aegu Tallinat „punase sadamaga“ ähvardasid.

Kõigist Tallinna vabrikutest ja äriettevõtetest oli Dobroflot ka ainus, kes 1. dets. hommikul tööd ei alustanud. Mehed tulid küll kokku ja tööd oli ka, kuid luusiti käed taskus elevaatori ja ladude vahel, midagi linnast oodates kuni kella 10-ni, kus siis viimaks harilik töö algas.

Revolutsiooniline legend.

Tallinna sündmuste esimeseks tagajärjeks nõukogude Venemaal oli — peata olek enamlaste lehtedes.

Et Eesti võimude fähelpanu petta, oli Vene komm. partei Eesti seksiooni häälekandja Peterburi „Edasi“ mõnda aega suurt ülelinnalist Eesti enamlaste koosolekut Vassili saarel Punaväe Internatsionaal-koolis 2. detsembriks välja kuulutanud, kus ei keegi muu kui J. Anvelt pidi Eesti tööliste liikumisest aru andma. 2. detsembril peeti koosolek ära — ilma Anveltita. Tutvustati koosolejaid mässust saadud väheste sõnumitega, millele Leningradi „Pravda“ omalt poolt nukralt juure lisas, et „eestlased on sõnakehvad“.

Sellest sõnakehvusest hoolimata jõudsid Eesti enamlased esimeses ehmatuses asju välja lobiseda, mis eest nad oma Vene ülemustelt pärast vaevalt kiita said.

„Edasis“ 3. dets. ilmus kominterni Eesti seksioonilt autoriteetlik teadaanne, et „ülesastumine Eestis ei ole otsekoheses ühenduses viimase kommunistide protsessiga Tallinnas“.

Sama leht sai 5. dets. hakkama teise indiskretsiooniga, nimelt lobises välja, et Tallinna „ülestõusmine oli hästi ettevalmistatud“.

Samal ajal oli aga kogu enamline ajakirjandus Tallinna sündmuste seletamiseks ülemalt poolt hoopis teistsugused juhtsõnad saanud, mida kohe propageerima hakati.

Vene komm. partei peahäälekandja, Moskva „Pravda“ tõi 3. dets. juhtkirja „Provotseeritud mäss“, kus seletati, Tallinna riigipöördekatse olla Eesti võimude eneste poolt valjude otsustega 149 kommunisti protsessis jesuiitlikult välja kutsutud:

„Nähtavasti oli Eesti kohtule ülevalt poolt kästud vali olla, et mässu välja provotseerida ja komm. parteit sundida lahingut algama just silmapilgul, kui seda tahab kaval ja vihane vaenlane, — nimelt siis, kui ette teada, et partei löödud saab“.

Oma väite kinnituseks tsiteeris sama „Pravda“ 7. dets. Berlini „Vossische Zeitung“ arvamist. See Saksa leht, oma nõukogude sõbralikkuse tõttu üks vähestest kodanlistest lehtedest, mis nõukogude Venemaal lubatud müüa, kirjutas 2. dets. Tallinna sündmustest:

„Mäss on otsekohene järeldus viimasel kesknädalal lõpule viidud suureviisilisest protsessist Eestimaa kommunistlike organisatsioonide vastu, mis maa tööliskonda väga erutas . . . Hirmsa otsusega taheti Eestimaa komm. partei selgroog murda . . . Juba protsessi algul tehti katsed vange vabastada. Juba siis oletati, et seega ühtlasi ka riigipööret kavatsetakse. Praeguse mässu otsekoheseks sihiks oli nähtavasti kinnimõistete vabastamine“.

Samasuguse jälgede segamisega oli ametis ka Vene valitsuse peahäälkandja „Isvestija“, kelle peatoimetaja J. Steklov 4. dets. kirjutas:

„Täitsa selge, et mäss plahvatas äkki ja loodusjouliselt. Võib isegi ütelda, et ta teatavas mõttes Eesti valitsevate ringide poolt provotseeriti . . . Muidugi leidub asjaarmastajaid, kes selgi juhtumisel vana laulu kordavad „Moskva kihutusest“ . . . Kuid ometi on täitsa selge, et sündmuste ainukeseks süüdlaseks on Eesti valitsus ja tema halastamata repressioonide poliitik

proletariaadi vastu. Hiljutine kohus 149 kommunisti üle, mille järel otsekohe mäss plahvataski, kõneleb sellest küllalt selget keelt“.

Kogu selle meeoleolu tegemisele pani krooni pähe järjekorraline „Sinovjevi kiri“, — kominterni täidesaatva komitee üleskutse, kus Tallinna mäss juba väljatöötatud revolutsioonilise legendina esitati:

„Üksteise järele Eesti tööliste vastu visatud provokatsioonilised väljakutsed viisid kuni hiljutise kommunistide sõjariistus väljaastumiseni Tallinnas. Töölised võitlesid kui lõvid. Pea paljaste kätega haarasid nad oma kätte terve rea tähtsaimaid riigi asutusi. Ainult enda hooleks jäetud, ilma mingi abita mujalt, tormasid nad tööliste verest joobnud kodanlise reaktsiooni vastu, sest edasi kannatamiseks ei olnud enam jõudu“ (Petterburi lehtedes 11. dets.).

Sellest lõvide legendist tõid siis nõukogude lehed üksteise võidu mitmesuguseid hingeülen-davaid, ehk küll tõele mitte liialt vastavaid üksikasju.

Moskva „Isvestija“ 11. dets. jutustas suure paatosega, kudas Sommerling „noor ja vahva, Tallinnas 1. dets. hommikul uulitsasillutust lammutas ja barrikaade ehitas“, — barrikaade, mida kahjuks ükski Tallinna elanik oma ihusilmaga pole märkanud.

Kui politsei Irul sellesama redusse jooksnud Sommerlingi ühes paari kaaslasega tabas, sai see sündmus „Edasis“ 7. dets. ja ka teistes Venemaa lehtedes järgneva heroilise kuju:

„Ühes külas Tallinna läheduses puhkes talurahva mäss. See suruti alla Tallinnast kohale saadetud sõjavägedega, kus juures sõjaväed mitu talu põlema panid“.

Sarnaseid legende laotasid enamlased ka Europas laiali, paremaks usutavuseks omapäraseid trikke sinna juure väljamõeldes. Ühel Berliini enamlaste koosolekul Friedrichshainis astus tõmbenumbrina üles „ein estnischer Genosse“, kes ütles end viimasel silmapilgul Tallinnast peasnud olevat ja sealsest „proletariaadi stihialisest ja spontaansest plahvatuses“ kominterni harilikku informatsiooni jutustas.

Üks Eesti lehe kirjasaatja, kes koosolekule sattunud, katsus koosoleku juhataja kaudu „Eesti seltsimehega“ tutvust sobitada, kuid sai vastuseks, et see juba koosolekult lahkunud. Ümber vaadates nägi ta aga „suguvenda“ alles kohal ja ruttas juba „möllimata“ selle jutule. Kuid — oh üllatust, — „suguvend“ ei mõistnud Eesti keelt ja lõpetas piinliku stseeni seega, et ära lip-sas. („Waba Maa“ 23. dets.)

Kominterni teed on imelikud ja ta pole harjunud oma publikumi häbenema. Kui Vene sõjakomissariaadi kuukirjas „Punaarmeele“ 1923 nr. 61 Sinovjev 8-da Eesti laulupidu sajatuhandeliste hulkade vahele on paigutatud ja alla kirjutatud, et see peab olema kommunistlike internatsionaali esimees oma kommunistlike massede keskel, siis ei pruugi juba imestada, mis kõik ühe läbikukkunud putschi legendaarseks tegemiseks ära ei sünni.

Mässujuhtide enesearvustus.

Kuna hulkade jaoks Tallinna sündmustest revolutsioonilisi legende laiali laotati, pidid enamlaste juhtivates ringides paratamatult arutusele tulema mässu läbikukkumise tõelikud põhjused. Et iseäranis Venemaa Eesti enamlaste ridadest etteheitel väga kibedaks läksid, siis olid mässujuhid sunnitud avalikkude seletustega esinema. Kominterni Eesti sektsiooni kuukirjas „Klassivõitlus“ (Peterburis) tegid seda esiteks H. Tumemeltau (nr. 48), siis O. Räästas (nr. 49) ja viimaks Anvelt ise (nr. 52, 1925).

Kõik katsusid läbikukkumise põhjuseks üksikuid puhtsõjalisi vigasid otsida. Eriti seletas Anvelt:

„Mitte töölisklassi aktiivsuse puudusega ja sõjaväe klassiteadvusetusega ei saa 1. detsembri lüüasaamist seletada... Meie partei vastutavad tegelased ei olnud fantaseerijad ega arvanud, et nii pea kui mõni püssipauk kõlab, siis töölisklass hulgana uulitsale tormab ja sõjariistu nõudma ning nõutama hakkab, kuna sõdurid kohe muusika ja punaste lippudega neile appi tõttavad. Nii ei ole ega saagi olla“.

„Eestis ei olnud veel hulkade loodusjõulist ülestõusu,“ — nii seletab nüüd Anvelt vastuoksa kominterni legendidele. Kuid et suurem osa tööstustöölisi valmis olnud partei kutsel uulitsale ilmuma, seda näitanud 3. augusti meelevaldus. Kesktalupoeg, väikekodanlane ja suur osa riigiteenijatest olnud ükskõikne ja kodanlus enda vahel tülis. Seal juures aga „peab tunnistama,

et meie nõrgemaks punktiks jäi sõjaväeline organisatsioon.“

„Missugune oli meie ülestõusu plaan? Meie arvestasime sellega, et loodusjõulise vastuhakkamise korral... meil vaevalt korda oleks läinud võita. Siis on vastane valmis, nende jõududel, mis ta kohe võitlusesse viia võib, on ülekaal...“

Organiseeritult võimu võtmiseks välja astuda võib üldiselt kahte viisi. Kas algada üldstreigiga, tööliskade väljakutsumisega uulitsale, või esimene hoop anda vastase sõjariistus jõule, ootamata ja ühel ajal hulgad välja kutsuda. Esimesel viisil on kahtlemata see tugev külg, et rahva mass vastast rohkem demoraliseerib ja et reserv kohe uulitsal on. Kuid peab silmas pidama, et meelevalduse, poliitilise streigi jne. korraldamine on ühtlasi vastase hoiatamine... Iseasi, kui korda läheb vastase jõud segi lüüa, tähtsamad valituse aparadi närvid ära võtta, algatus täiesti oma kätte saada...“

Meie ei astunud 250—300 mehega ses lapsikus arvamises välja, et Eesti vabariiki nendega lõpulikult kukutada, või kas või üksi Tallingi sel kombel ära võtta. Need olid algatusrühmad, et teed teha, aega võita masside mobiliseerimiseks. Meie teadsime ette, et kui meil korda ei lähe vähemalt 5—6 tundi nende salkadega ja esimese toetusega, mis võisid anda türmid, võimu oma käes pidada, väljaastumine ebaõnnestub...“

Täiesti selge, et ainult oma vilumatuse, oma suurte vigade pärast võidu käest ära libiseda lasime. Seltsimehed, kes võitlussalku tegelikult kohtadel juhtisid, olid hea kooli välja-kodusõjas

läbiteinud. Aga uulitsavõitlustes olid nad vilumata. Niisama ei osanud keskstaap kogu operatsiooni kava nõnda välja töötada ja juhtida, et mitte raskeid vigu poleks olnud.

Meie operatsiooni peavead olid:

Esiteks — kogu operatsiooni aluseks oli vastase sõjalise side ja juhtiva keskaparadi vallutamine järsu, lühikese löögiga. See ebaõnnestus, ja mitte seepärast, nagu oleks see võimata olnud, vaid seepärast, et pealetungimine küllalt hästi ja mitmes teine teist täiendavas viisis polnud läbi töötatud, näit. pommi ja käsigranaadi viskamine ja seega vahikomando jalule ajamine, selle asemel et kohe vahtkonna ruumi tormata...

Teiseks — autotankide divisjoni vallutamine ja tankide väljatoomine oli jällegi märgitud operatsioonina, mis tingimata tuli läbi viia. See õnnestas ainult osalt. Väljaastumisest osavõtjate sõjaväelaste hulgas olid autotankide divisjoni sõdur Klemmer ja tanki motorist allohvitser Madisson. Need said äraandjateks... Niisama sai äraandjaks sidepataljoni veltveebel Schaurup, kes samuti väljaastujate seas oli, siis oma meeskonda ruttas ja selle mässajate vastu jalule ajas.

Kolmandaks — meie ei vabastanud isegi mitte Vene uul. eeluurimise vang- ja arestimaju, mis meil esimeses järjekorras oli märgitud ja mis meie jõud pea kahekordseks oleks teinud... Grup, kes pidi selle vangimaja kallale tungima, ei saanud, vastawa komandööri saamatuse tagajärjel ülesannet ja jäigi tegevusetu.

Neljandaks — meie killustasime oma jõud, kuna

kõik vähegi tähtsad punktid korraga ülevõtta püüdsime.

Viiendaks — meie ei arvestanud tõsiselt sellega, et vastane peale tungima hakkab.

Millest olid need rasked eksitused tingitud? Meie parteil oli niipalju kogemusi, et oskas konspiratiivselt teatud miinimumi võitlussalku organiseerida, koondada ja vastasele täiesti ootamata kallale viia. Aga meil puudusid need kogemused, mis tarvis, et niisugust tõsist operatsiooni läbi viia, nagu on asutuste, kasarmute jne. organiseeritud ülevõtmine. Veel vähem oskasime meie jõudusid hästi ära jaotada ja kaitseseisukorraks vastu panna, kuni reservid oleksid appi jõudnud.

Ei ole kahtlust, et meie väljaastumise silmapilk küllalt soodne oli võiduks; meie hindasime võiduvõimalusi 75 % peale. Meie tabasime üles tõusu korraldamise põhijooned õieti, aga ei saanud toime kogu operatsiooniga.

Olime jõudnud seisukorda, kus embkumb meie ees seisis: kas minna sõjariistus võitlusele, või sellest kõrvale põigelda ja mõju hulkades kaotada. Kas tegi näit. Saksamaa komm. partei õieti, kui ta 1923 võitlustest tagasi pörkas, kas peastis ta seega partei autoriteedi? Aga meil ei olnud objektiivselt võidu võimalused mitte vähe- mad, kui Saksamaal, kui mitte tugevasti suure- mad.“

„Mäng surnukehadel“.

Eesti enamlaste juhtide vahel oli juba varem suuri tülisi olnud. Mässu läbikukkumise järel löid need nüüd uue lõkele, — nimelt kukkusid

Venemaa komm. partei Eesti sektsiooni mehed oma häälekandjas, Peterburi „Edasis“ mässu toimepanejaid, kominterni Eesti sektsiooni mehi arvustama. Kuna seltsimehed üks teist hästi tundsid, võttis arvustus varsti äärmise teravuse ja paljastas mõndagi, mis kõrvalvaatajale muidu tumedaks oleks jäänud.

Kohe pärast Anvelti ja tema kaaslaste avalikka seletusi tähendas „Edasi“ nr. 69, 1925, neist olla ainult niipalju selge, et „lüüasaamise peapõhjust, mida nii väga kaua ootasime, enam oodata ei maksa.“

Anvelt lükata kõik vead „provokaatorite, keskstaabi saamatuse ja löökrühma meeskonna oskamatus arvele,“ unustada aga sealjuures ära, et see kõik „ühest peapõhjusest ära oleneb.“

Siis paljastas „Edasi“ vastolusid mässujuhtide seletustes. Kui need tähendasid, et Eestis „määratu enamus tööstustöölisi olnud enamlaste poolt“ vastas „Edasi“ sarkastiliselt: „Meid huvitab ainult see määratu enamuse arv numbrites. Kahjuks ei anna sm. Anvelt, ei tea miks, selle üle kindlat vastust. Kirjatükk laseb oletada, et Eestis tööstustöölisi igatahes mitte palju ei ole.“

Anvelti seletusel ei olla Eesti valitsusel rohkem mässajate vastu saata olnud, kui 150—200 meest, s. o. terve kolmandik vähem, kui ülesastujaid oli. Selle peale teeb „Edasi“ ilmsüütalt üllatanud näo: „Igalpool loeme, et löökrühmad taganesid alles vahva ja visa vastupaneku järele vastase ülevõimu ees, kuid — vastaseid oli arvu poolest vähem!“

Kui Anvelt renomeerib, mäherdused suured osad sõjaväest ja politseist tema poolt olnud, küsib „Edasi“ nr. 72 otsekoheselt: „Aga miks nad siis üles ei astunud, kui kõik nii oli? Kõigist neist kihtidest võiks rääkida ainult töölisklassi valmisolekust ja seegi valmisolek, mida tõendas 1. dets. ülesastumine, oli ju tegelikult organiseerimatu valmisolek.“

Kaotust sõjatehniliste põhjustega seletades olla mässujuhid ühe puhtsõjalise põhjuse äraunustanud, mida nad teadma oleksid pidanud, nimelt et „võitluseplaani peab alati kõige halvema seisukorra peale rajama, — ainult siis on kordaminek kindel. Vastasel korral viib üheainsa granaadi mittelõhkemine ülekaalu vastase kätte, kuid sedagi ette ei nähtud“ („Edasi“ nr. 54).

Mässujuhid, ütleb seesama „Edasi“, „näikse alles pärast märkavat, et polnud sõjariistu ega uulitsavõitluse kogemusi. Kuid üks on kindel, ei olnud revolutsiooni kandvate jõudude väärilist hindamist. Ei olnud hulkades revolutsioonilist tõusu ega teadmist, mis osa ta pidi etendama 1. dets. ülesastumises ... Kahjuks peame ütleva: töörahvas ise jäi Eestis 1. dets. passiivseks pealtvaatajaks“.

Kõigis neis tõeasjade konstateerimistes on tähtis, et nad tulevad enamlaste eneste poolt, kellest pole arvata, et nad parteilikus vaenus mässajate vastu oleksid hakanud neid maha tegema. Kuid veel teist laadi etteheited olid „Edasis“ huvitavad, — nimelt näidati seal, milleks enamluse revolutsiooniline teория oma Tallinna praktikas on välja kidunenud.

„Edasis“ nr. 78 tuletas end. Eesti punase diviisi juhataja J. Palvadre meele, mis tingimised Lenin eduka mässu jaoks üles seadnud:

„Ülesastumine, et olla edukas, ei pea tugenema salanõu ega partei peale, vaid eesrinna klassi peale. Ülesastumine peab tugenema rahva revolutsioonilise tõusu peale. Ülesastumine peab tugenema kasvava revolutsiooni ajaloolise murrangu punktile, kui rahva aktiivsus on kõige suurem, kui kõige suuremad on kõhklemised vaenlase ridades ja nõrkade, poolikute, kindluseteta revolutsiooni sõprade ridades. Nende kolme tingimusega erineb marksism blanquismist“.

Palvadre leiab, et Tallinna mäss olnud „99% blanquistlik“. Massile ei olla seal mingit tähtsust antud, vaid revolutsiooni läbiviimise tingimuseks olnud, nagu Blanqui vandeseltsideski: „äärmine saladus ka tööliste eest, äärmiselt salajas organiseeritud hästi varustatud sõjariistus salgad“. „Sm. Anveltil paistab äärmine sallimatus tööliste massi vastu, kelle jõusse ja revolutsioonilikkusse tal põrmugi usku ei ole“.

Ei olla õige ka Palvadre arvates, et aeg oleks õiete valitud ja rahvas aktiivseks revolutsiooni võitluseks valmis oleks olnud: „Lõhkemata pommi süüks ei saa ajada revolutsiooni nurjaminekut. Rahulolematusest ei olene veel aktiivne väljaastumine, lendlehe lugemine ei ole tõenduseks, et lugeja on valmis oma elu revolutsiooni heaks ohverdama, demonratsioon ei ole revolutsioon jne.“

Ajalugu näidata, et vandeseltsliku võitlusega kunagi võita ei saa: „Seda näitas Blanqui üles-

astumine 1839 aastal, Bakumini väljaasted, dekabristide väljaasted 1825 ning lõppude lõpuks 1. detsember . . . Anvelt tähendab: „Aga meil ei olnud objektiivselt võidu võimalused mitte vähemad, kui Saksamaal, kui mitte tugevasti suuremad! — Imelik asi, — Saksamaal oli keskkomitee ülesastumise vastu ja töölised tulid siiski uulitsale, aga Eestis, ütleb H. Pöögelman, oli võitlejate arv liig väike, laiad töölistehulgad ei saanud võitlustest osa võtta ja ka sõjaväelasi laiemal hulgal võitlejate poole ei tulnud“.

Nii hävitava arvustuse juures pole ime, et seltsimeeste poolt mässujuhtidele õige teravaid sõnu sadas, nagu näituseks:

„Ei maksa mängida surnukehadel ega kannatava tööliste turjal“ . . . „Tööline teab oma koha ja teda on praegu raske ninapidi nii labaselt vedada, kui ehk mõnigi tahab“ („Edasi“ nr. 38) . . . „Teadku (mässujuhid), et saamatus ja oskamatus murrab viimaks ometi tööliste tahtmise nendega ühes võidelda“ („Edasi“ nr. 54, 1925).

Mulje Europas.

Tallinna mässukatse tekitas elava vastukaja Europas ja üle kogu haritud ilma ning see vastukaja oli haruldaselt üksmeelne. Mässus nähti kominterni uut pealetungi katset, millele kogu ilm peab vastu panema.

Londoni „Times“ ütles oma 4. dets. juhtkirjas: „Eesti elab Balti mere rannikul Lääne päeva valguses, kuna otsekohehes naabruses on Venemaa, sünge ja ähvardav, sest et teda valitseb võim, kelle käsi on kogu maailma vastu.“

Eesti rahvas väärrib meie täielikku sümpaatiat praegustel katsumise aegadel. Oma vahvuse ja meeledkindlusega on ta peastnud end suurest hädaohust. Ta elab oma väiksel maal kommunistlise internatsionaali külje all, kelle operatsioonid on juhitud kaugeltki mitte üksnes tema iseseisvuse ja heakäekäigu vastu. Revolutsiooni propaganda, mida aetakse Moskvast ja Peterburist, on üleilmiline oma püüetes ja Tallinna mäss on tähelepanuväärt hoiatus. Ta heidab heledat valgust nõukogude poliitika viimase aja arenemise peale. Tüüriratas on Moskvast keeratud järsult pahemale poole ja nõukogude valitsus näitab oma poolehoidu 3-da internatsionaalile selgemalt kui seni. See hoiatus ei saa Inglismaal mitte kaotsi minema“.

Vanameelne „Observer“ kirjutas 7. dets.:

„Kommunistide väljaastumine Tallinnas on tõmmanud enda peale tähelepanu, kui „Taaveti ja Koljati“ võitlus, mida väike rahvas pidas demokraatliku põhimõtte eest kommunismi hirmuvalitsuse vastu. Õhutades kunstlikult vaenu Balti riikide vastu, valmistab nõukogude Venemaa pinda seks, et katset teha võimu saavutamiseks nende riikide üle, kes on takistuseks tema püüetele lääne Euroopa revolutsioniseerimise ja üleilmlise revolutsiooni teel“.

Vabameelne „Manchester Guardian“ arvas 2. dets. juhtkirjas:

„Eesti on talurahva maa, kelle soovid on rahuldunud kaugeleulatava maauuendusega. Ainult linnades on enamlastel jõudu. Neil pole aga mingit mõju talurahvast sõdurite peale. Kahtle-

mata lootsid nad, et kui neil õnnestab Tallinnat päev või kaks oma käes pidada, siis kommunistide surve Moskvast Venemaa neile appi toob. Nende üllatuse kallaletung ja kiire puruks löömine vara hommikul on mõlemad ühte viisi tõenduseks, et neil seda hulkade liikumist ei olnud, mis ainuüksi oleks võinud neile kordamineku schansse anda“.

Inglise sotsialistlik „The New Statesman“ seletas 6. dets.:

„Et venelased asjasse segatud, on kindel. Juhtivad enamlased on mitte ainult kaudselt vastutavad oma propaganda läbi, vaid aitasid ka otsekohe väljaastumisel kaasa. Nad pole midagi kättesaanud peale mõttetu verevalamise ja vastolude teravnemise“.

Iseäranis suure mulje tegid Tallinna sündmused Pariisis, kuhu tol ajal parajaste nõukogude Venemaa esimest saadikut oodati. Sealne „Temps“ kirjutas 3. dets.:

„Mässu läbiviimine tunnistab enamlistest meetodidest. See on ainult veidi primitiivsemate abinõudega võtte kõrdamine, mille varal Lenin 1917 Peterburis võimu haaras. On ju kõigile teada, et Venemaal on ellu kutsutud kodusõja kursused, kus õpetatakse revolutsioonilist taktikat ja valmistatakse kihutajaid, — vägivalla apostleid, kes üle kogu ilma laiali valguvad. See ei saa kedagi üllatada, seni kui Venes ametlik võim on paigutatud 3-da internatsionaali eestkostmise alla. See on üldist iseloomu kandev hädaoht, mille vastu tuleb võidelda. Kuna revolutsionäärid rahvusvaheliselt tegutsevad, tuleb

ka nende vastu võitlust rahvusvaheliselt organiseerida“.

„Journal des Debats“ kirjutab peatoimetaja Auguste Gauvain 3. dets.:

„Enamlased näitasid, kuidas nad kihutusest tegudele üle lähevad. Õnneks ei lasknud Eesti valitsus end ärakohutada. Kõige vähemgi kõhklemine oleks võinud teda hukutada.

Tallinna mässukatse seltsib teiste operatsioonidega. Lõuna-Slavia valitsus sai kätte dokumendid, mis näitavad, et kogu kuningriigis jaanuari lõpuks revolutsiooni liikumist valmistati. On põhjust arvata, et ka Bulgariat taheti ümber lüüa, et „Balkani nõkogude konföderatsiooni“ jalule seada. Liidus Moskvaga oleks see elu Europas väljakannatamatuks teinud. Tõepoolest, see on kogu maailm, keda enamlased ähvardavad. H-ra Krassin tuleb Pariisi, süda keelel ja mesi-huultel. Näidakem temale oma vastuvõtuga, et me teame, kes ta on ja keda ta esitab“.

Saksamaal, kus Balti riikide vastu üldse külm oldud, töid Tallinna sündmused avalikuks niisuguse meeleolu pööraku, et kominterni välispoliitiker K. Radek juba hoiatama tõttas, sel kombel võida Saksa-Vene „Rapallo-sõprus“ sootuks ärajahtuda.

„Deutsche Allgemeine Zeitung“ kirjutab: „Eesti revolutsioneerimisega oleks suurem samm tehtud maailma revolutsiooni läbiviimiseks. Kui see silmapilk käes, jõuab ühtlasi ka silmapilk, kus Europa saatus kaalul seisab. Kui nõukogude armee Balti riikide müürist läbi murrab, saab

Saksa pind koleda võitluse tallermaaks. Saksa maal ei ole suurt sõjaväge ja Saksa kommunistid saavad kõik tegema, et vastupanekut võimatuks teha. 1921. aastast algades on Europa end uinutada lasknud ja näeb und, et Vene komm. partei oma ilmarevolutsiooni plaanist loobunud. Tallinna mäss peab Europat sellest unest äratama. Veri, mis Tallinnas voolas, ei pea asjata valatud olema“.

„Kreuz-Zeitungis“ kirjutab Bruno Erdmann:

„Tähelpanuväärt energiaga on väikse ja alles nii noore Eesti Vabariigi valitsus kommunistide mässu oma pealinnas maha paisanud. On mulje, et bande jaburaid fanatikuid pimesi müüri vastu jooksis, ainult et lärmi sünnitada ja üldse midagi teha. Sarnane talitusviis kõvendab kahtlust, et siin välise käsu peale on mässatud, kus seisukorda õieti pole tuntud või ehk efekti jaoks veristeks ohvriteks valmis oldi. Teatud efekti on ka tõesti kätte saadud: Europa tähelpanu on jälle ida hädaohu peale juhitud“.

Poola avalikku arvamist võttis kokku „Baltische Presse“ 3. dets.:

„Poolal on suur huvi selles, et Eesti iseseisvaks jääks. Nii Eesti kui ka teised Balti riigid ei tohi ei punase ega valge Venemaa poolt tõsiselt ähvardatud saada. Ühise vaenlase vastu saaks ühiselt võideldama“.

Sotsialistlike ringide vaadet väljendas „Suomen Sosialidemokraatti“ 4. dets., kes kõige lähemalt sai Tallinna sündmusi jälgida:

„Eestis on selgunud, et mässukatse ohjade otsad olid Venemaal. Sealt tuli raha, sõjariistad

ja osa mässulistest. Tuletame meele, missuguse teatritrikiga Vene Grusia omale võttis. Eestis katsuti samati talitada. Kui veel arvesse võtta Eesti lähedust Vene piirile, siis saame aru valjustest, millega seal hiljuti kommunistide üle kohut mõisteti. Meie ei soovi, et meie maa saaks Vene asumaaks, ka mitte, et meie tööliklass alluks selle hingelise ja majanduslise tasapinnale, kus Vene oma vägivaldse komissari-võimu all praegu elab“.

Kokkuvõtted.

Tallinna mässukatse paistab pealiskaudselt vaadates Eesti sisemise sündmusena. Tõepoolest on ta aga ühe uue välissõja-pidamise viisi avaldus, mida seni vähe nähtud, kuid millel siiski oma vähesed prätseedendid ja terve teoria olemas.

Vene sõjateadusliku seltsi liige ja kõrgema sõjakooli ülem, punaväe kindral Batorski ütleb ühes oma viimase aja kõnes, et kui piiririikides tekiks mäss, siis ei hakka punavägi enam ootama märgukirjade vahetust, vaid läheb kohe liikvele. Kuna nõukogude Venemaa püüab anda oma sõdadele kodusõja laadi, siis peab ta arvestama hoopis uute teguritega. Tema sõjajuhid peavad olema poliitikerid-strateegid ning sõjapidamist peavad nad ühendama poliitilise konjunktuuriga. Kuni kodusõjani piirdus sõjategevus vaenlase seljataga agentuur-luurega. Kodu-sõda tõi esile veel uusi tähtsaid tegevusviise. Üks neist on banditism, ehk teataval viisil orga-

niseeritud partisaantegevus, teine — kihutustöö. Punavägi peab püüdma istutada vaenlase leeri banditismi, mis vaenlase desarmeermisele ja tema seljataguse hävitamisele viiks“.

Seda banditismi praktiseeriti vähemal määral Bessarabias ja Poola idapiirimaadel. Tallinna mäss oli banditismi katse palju suuremas masstaabis.

Peab konstateerima, et Eesti asjatundlikes ringides küll enamlaste väljaastumist oodati, kuid mitte sel avantüristlikul „putschi“ kujul, nagu ta tuli. Ennem oodati lööke sõjariistade ladude peale, millest suuremaid hulke uulitsale toomiseks oleks relvastada võidud. Selle tõttu ei olnud ka kasarmutes ja riigiasutustes üllatushoobi vastu iseäralikka ettevaatusabinõusid.

Veel vähem oli hoobiks ettevalmistud avalik arvamine, kes kuue aastasest sõjast tüdinud, rahu aja psühholoogiale andus ja enamlaste arvu- list jõuetust nähes nende määratsemiste kui bluffide peale läbi sõrmede kaldus vaatama.

Vähemal määral kordus siin sama nähtus, mis Venemaal 1917. aastal, kus sõjast tüdinud avalik arvamine enamlaste hädaohtu küllalt tõsiselt ei võtnud, kuni see üle pea oli kasvanud. Sama sõjatüdimus ja rahupsühholoogia on enamlastele tähtsamaks soodustuseks ka praeguses Europas.

Kui avantüristid ka Eesti enamlasted ei võle, ei saa ometi milgil kombel oletada, et mõni neist Tallinna riigipöörde katse omapead oleks ettevõtnud, nagu seda ehk nende pärastistest omavahelistest vaielustest järeldada võiks. Mässu-

juht Änvelt on ikka olnud Moskva tähtsam usaldusmees Eesti jaoks.

Komintern ei ole mitte mõni iseseisvate parteide konföderatsioon, nagu seda on näit. II internatsionaal. 1922. aastast saadik on komintern valju tsentralisatsiooniga vandeselts, kus keskkojal — täidesaatval komiteel („Ikki“) diktaatoriline võim kõigi seksioonide, s. o. osavõtjate parteide üle. Mitte parteid ei vali oma esitajaid „Ikki'sse“, vaid komintern ise määrab sinna esitajad igast parteist, nii et välismaade parteijuhatused Moskvaga täiesti konform peavad olema. Seega pidi ka 1. dets. ettevõteks Eesti seksioon kominternilt kindlad siduvad direktiivid saama.

Mida kitsikumaks enamlaste seisukord Venemaal läheb ja mida rohkem nad seal kommunismi likvideerima peavad, seda ägedamalt käivad nad peale väljamaa kommunistidele ja „bolscheviseerivad“ nende parteisid (s. o. muudavad neid vandeseltslikkudeks), et need viimaks ometi ammuoodatud ilmarevolutsiooniga hakkama saaks. Eriti olid seks ajaks Vene-Ingliise lepingu läbikukkumise järel nõukogude suhted lääne ilmaga jälle teravnema hakanud ja Trotski süüdistused, et kominterni juhatuse kõhklemsed olla Bulgaria ja Saksa revolutsioonid nurja viinud, sundisid rehabiliteerimiseks uut hoopi riskeerima.

Et Änvelt kaotas, siis võivad seltsimehed tagant järele vabalt tema teguviisi „mitte-leninistlikuks“ ja blanquistlikuks kiruda. Oleks ta võitnud, siis oleks hoopis teisiti räägitud. Kui aga 1. detsembrit võrrelda enamlaste väljaastu-

mistega Vene oktoobrirevolutsioonist saadik, siis leiame, et seal mitte nii suurt vahet ei ole.

Trotski, kes oma raamatus 1917. aastast otsusele jõuab, et enamlased loodusjõuliku mässuga kunagi võidule ei või saada, toob sealsamas Lenini ettekirjutused, mille järel mässu, kui „kunsti“ võttes, enamlased „putschi“ teel oktoobrirevolutsioonis võimu Peterburis oma kätte haarasid:

„Et mässu kui kunsti võtta, peame ajaviitmata kortaldama lööksalkade staabi, jõud ära jaotama, kindlad osad kõige tähtsamate punktidele saatma, arreteerima kindralstaabi ja valitsuse, saatma junkrute ja metsiku diviisi vastu väeosad, kes ennem hukuvad, kui neid linna keskkohadesse lasevad; me peame mobiliseerima sõjariistus töölisi ja neid meelegeitliku võitlusele kutsuma, peame äkki telegrafi ja telefoni okkupeerima, peame oma mässustaabi kesks telefoni jaama juure asetama ja seega kõik võitluskohad ühendama“.

Neis Lenini ettekirjutustes on kogu põhiplaan 1. detsembrile valmis.

Tõsi, Lenin seadis veel kolm tingimist edukale mässule: ta peab tugenema eesrinna klasse, rahva revolutsioonilise tõusule ja revolutsiooni ajaloo murrangu punktile. Kuid neid ajaloolisi tingimusi ei saa kunstlikult luua. Rahva elus käib palju igapäiseid tõususid ja möönasi ja kui enamlane oodata ei või, siis peab juba iga juhuse temale küllalt revolutsiooniline paistma.

Mis „kunstisse“ puutub, siis oli seda 1. dets. mässus küllalt, ehk seal ometi ka suuri vigasid

tehti. Kõige suurem viga, mida enamlased ise pole äratähendanudki, seisab selles, et mässukavatsuses Eesti sõjavägi oletati sarnaseks Vene omale: kui Vene väest ohvitser ära võtta, jääb reameestest tegevusvõimetu kari. Eesti väes, kelle kultuuriline tasapind kõrgem, osutus lugu teisiti. Hommiku vara, kus ohvitserid kohal puudusid, võtsid enamlaste üllatushoobi vastu peaasjalikult allohvitserid, kes omaenda algatusel esimese vastupaneku korraldasid ja reameeste ustaval toetusel seisukorra peastsid veel ennem kui kõrgemad ülemused kohale oleksid jõudnud.

Mis 1. dets. täielikult puudus, see oli ajaloo „revolutsiooniline tõus“. Seda ei olnud hulkadel, kes mässust eemale hoidsid, ei jatkunud ka löögimeestel enestel. Kui sektantliselt kitsas ja muust rahvast isoleeritud ka löögimeeste ringkond ei olnud, — mässu mõte ei olnud mitte sealt loomulikult välja kasvanud, vaid oli väljast suurte pingutustega kunstlikult sinna poogitud ja see kunstlik lisandus murdus esimese vastupaneku silmapilgul. Ei ole püsi rahva hinges välistel suggestioonidel. Üllatushoobi kunstlikust ettevalmistusest hoolimata peasis võidule vana ajalooline tõde, et revolutsioone ei tehta mitte, — nad sünnivad.

Sisu:

Sissejuhatus	3
Enamlus Eestis	5—32
Ilmasõja uim	5
Eesti enamlased Venemaal	9
Enamlus ja töösteliikumine	13
Kihutus	18
Terror	28
Sõjariistus mäss	33—87
Mässunõu	33
Silmapilgu valik	39
Plaan	43
Mässu peastaap	49
Toompea	53
Postimaja	56
Balti jaam	57
Kitsaroolalise peajaam	63
Eeluurimise vangimaja	64
Ratsapolitse'i reserv	65
Sõjaministeerium	68
Tondi	70
10.-nda rügemendi kasarmud	76
Tankid ja sidepataljon	77
Lennuvägi	80
Mustjõe sild	84
Vasula sild	85
Mässuvalmistused väljaspool Tallinat	86
Ko minterni avantüür	88—130
Mässu kokkulangemine	88
Likvideerimine	91
Mässu osalised	94
Vaimel-Poljakov	100
Suhted Venega	105
Revolutsiooniline legend	107
Mässujuhtide enese arvustus	112
„Mäng surnukehadel“	115
Mulje Europas	119
Kokkuvõtted	124

www.books2ebooks.eu